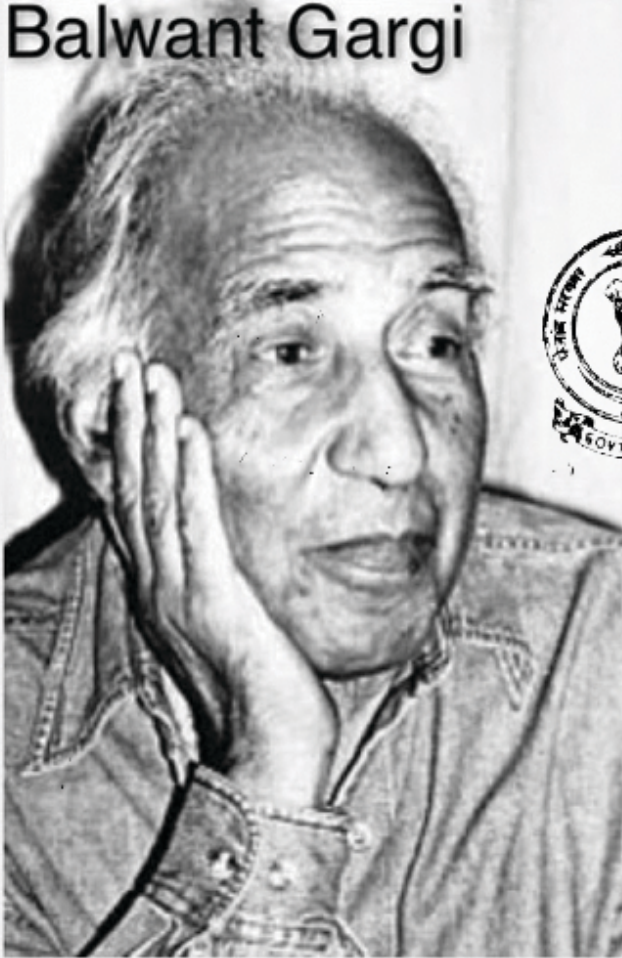

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ

Balwant Gargi

1970 to 2003
Punjab

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ
ਪਟਿਆਲਾ
੧੯੫੯

www.PunjabiLibrary.com

‘ਜੀਵਨ ਦੇ ਤਾਣੇ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਹੀ ਰੰਗ
ਨਹੀਂ.....ਸਗੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੰਗ ਹਨ ।’

[ਗਾਰਗੀ: ਕਣਕ ਦੀ ਖੋਲੀ]

‘ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਫੁਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ... ..
ਅੰਦਰੋਂ... .. ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ... .. ਬੀ ਵਾਂਗ ।’

[ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ]

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ

ਤਤਕਰਾ

ਦੋ ਸ਼ਬਦ	...	...	ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿਲ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ,
ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ—ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਮੋਢੀ			ਮੁਲਕ ਰਾਜ ਅਨੰਦ
ਮੇਰਾ ਅਜ਼ੀਜ਼	...	...	ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ 'ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ'
ਬਲਵੰਤ	...	...	ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ
ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਨਾਟਕ-ਆਰੰਭ	...	...	ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ
ਗਾਰਗੀ—ਮਾਸਕੋ ਦੀ ਸਟੇਜ		...	ਸਵਿਤਲਾਨੋਵਾ
ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ	...	...	ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ
ਨਾਟਕਕਾਰ ਗਾਰਗੀ	...	...	ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ
ਗਾਰਗੀ ਨਾਲ ਦੋ ਘੜੀਆਂ		...	ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ
ਗਾਰਗੀ—ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ		...	ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ

ਸੁਵੰਨਗੀਆਂ

ਪਤੱਣ ਦੀ ਬੇੜੀ (ਇਕਾਂਗੀ)	...	ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ
ਸੌ ਮੀਲ ਦੌੜ (ਕਹਾਣੀ)	...	ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਸਾਹਿਤ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਜਾਂ ਦੇਸ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਦਰਪਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰਕ ਉਚਿਤਾਈਆਂ ਵਲ ਖੜਕ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਸ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਵਧਾਉਂਦਾ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਿੜ ਵਿਚ ਦੱਬਾਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਮਾਨ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਉਚੇਰੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਪਜ ਨੂੰ ਉਤੇਜਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੂੰ ਨਵਾਂ-ਨਰੋਆ ਸਾਹਿਤ ਉਤਪਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਹਸ ਤੇ ਬਲ ਪਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦੇਸ ਦੀ ਸਰਬੰਗੀ ਉਸਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਦੇਸ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਉਨਤੀ ਵੀ ਓਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਨੀ ਕਿ ਆਰਥਕ ਜਾਂ ਸਮਾਜਕ।

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਇਸ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨਮਾਨੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹਨ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ-ਜਗਤ ਤੋਂ ਕੋਈ ਲੁਕੀ-ਛੁਪੀ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਡ-ਮੁਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਢਾਈ ਦਰਜਨ ਦੇ ਲਗਭਗ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕ ਤੇ ਇਕਾਂਗੀ ਲਿਖੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਵਲ ਤੇ ਛੋਟੀ ਕਹਾਣੀ ਪੁਰ ਵੀ ਸਫਲਤਾ ਸਹਿਤ ਹੱਥ ਅਜ਼ਮਾਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਉਚੀ ਥਾਂ ਪਰਾਪਤ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੰਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਡੀ ਬੇਨਤੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕਾ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਹੱਥ ਵਟਾਇਆ ਹੈ।

ਪਟਿਆਲਾ :
੧੦ ਮਾਰਚ, ੧੯੫੯

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿਲ,
ਡਾਇਰੈਕਟਰ,
ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

The first part of the document is a letter from the Secretary of the State Department to the Secretary of the War Department. The letter is dated August 10, 1945, and is addressed to the Secretary of the War Department, Washington, D.C. The letter is signed by the Secretary of the State Department, and is dated August 10, 1945.

The second part of the document is a letter from the Secretary of the War Department to the Secretary of the State Department. The letter is dated August 10, 1945, and is addressed to the Secretary of the State Department, Washington, D.C. The letter is signed by the Secretary of the War Department, and is dated August 10, 1945.

The third part of the document is a letter from the Secretary of the State Department to the Secretary of the War Department. The letter is dated August 10, 1945, and is addressed to the Secretary of the War Department, Washington, D.C. The letter is signed by the Secretary of the State Department, and is dated August 10, 1945.

Very truly yours,
[Signature]

[Signature]

ਤਾਜਿਕਸਤਾਨ ਵਿਚ ਖੇਡੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ 'ਕੇਸਰੋ' ਨਾਟਕ ਦੀ ਰੀਹਰਸਲ ਸਮੇਂ
ਗਾਰਸ਼ੀ ਮੁਖ ਪਾਤਰ 'ਕੇਸਰੋ' ਨੂੰ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਮੁਲਕ ਰਾਜ ਅਨੰਦ

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ—ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਮੋਢੀ

ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕਵਿਤਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਾਧਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਢੇਰ ਸਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਨਾਟਕ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਕਿਉਂਜੋ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਇਕਾਂ ਤੇ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਥਿਆ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਰਗੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਾਵਲ ਤੇ ਨਾਟਕ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾ ਛੋਹੇ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਂ ਅਦਭੁਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ, ਉਪਬੋਲੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਉਦਗਮ ਹੋਈਆਂ। ਇਹੋ ਹੀ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਜਦ ਫ੍ਰੈਨਚੀ ਤੇ ਲਾਤੀਨੀ ਸਾਹਿਤਾਂ ਦੀ ਬਾਂ ਪਿਛਲੇ ਮਧਕਾਲੀਨ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ।

ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਪੇਂਡੂ ਚਰਵਾਹੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮਾਨਸਕ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਪਰਲੀ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੀਕਰਨ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਖੁਪਸ਼ਟ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਦੇ ਮਾਨਵੀ ਸਬੰਧ ਨਿਸਚਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ, ਸਿਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਅਮ ਦਬੀ ਹੋਈ ਜਨਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਚ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕੇਵਲ ਅਮੀਰ ਪਾਤਰਾਂ ਲਈ ਯੋਗ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ, ਜਦ ਕਿ ਨੀਵੇਂ ਤਬਕੇ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੁੰਦੀ।

ਸਨਅੱਤੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਟੱਕਰ ਉਪਰੰਤ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ, ਵਿਅਕਤੀਗਤ

ਜਲਬਾਤ ਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਮਾਨਸਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਣ ਲਗੀਆਂ, ਭਾਵੇਂ ਕਵਿਤਾ ਰੋਮਾਂਚਕ ਹਾਵਾਂ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦੀ ਤੁਰੀ ਗਈ। ਅਠ੍ਹਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾਟਕ ਜਿਹੜਾ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਠ੍ਹਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੱਧ ਤਕ ਬਹੁਤਾ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਨੀਂਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਤੇ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਣ ਲਗਾ।

ਜਿਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਈ ਸੌ ਸਾਲ ਲਏ, ਵਰਤਮਾਨ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਉਹ ਪੰਜਾਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਘਟ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(੨)

ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸਮਕਾਲੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਆਦਿ ਆਰੰਭ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਰਤ 'ਸੁੰਦਰੀ' ਨਾਲ ਹੋਇਆ, ਉਥੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਲਿਖਣ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਉਤੇਜਨਾ ਪ੍ਰੋ. ਆਈ. ਸੀ. ਨੰਦਾ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿਵਾ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ ਦੇ ਸਿਖਣਹਾਰੇ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅਜੇਹੇ ਸੰਗਠਤ ਜਤਨਾਂ ਦੀ ਅਸਲੋਂ ਅਣਹੋਂਦ ਸੀ ਤੇ ਉਥੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਰੋੜਾ ਅਟਕਾਇਆ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਨੇਰਾ ਰਿਚਰਡ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿਕੇ ਨਾਟਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉਨਤ ਤੇ ਪਰਸਾਰਤ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਕੁਝ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ। ਪਰੰਤੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾਮੂਲੀ ਦਰਜਾ ਹਾਸਲ ਸੀ, ਉਰਦੂ ਸਰਕਾਰੀ ਬੋਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਕ ਲਾਭ ਪਰਾਪਤ ਸਨ। ਇਸ ਗਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਇਕ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਵਕ ਗੁਣੀਆਂ ਤੋਂ ਵਾਂਞਿਆ ਰਖਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਅਜਬ ਮਾਜਰਾ ਸੀ, ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਧਾਰਮਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਯੋਗ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਕਾਲੀ ਅਸੰਪਰਦਾਈ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਜਾਂ ਯੋਗ ਨਹੀਂ।

(੩)

ਅਜ ਤੋਂ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ—ਆਕਾਸ਼ ਪੁਰ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਬਤੌਰ ਇਕ ਸ੍ਰੋ-ਚੇਤੰਨ ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੇ ਉਦਗਮ ਹੋਣ

ਦਾ ਮੌਕਾ ਮੇਲ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਓਹੀ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਹਾਵਾਂ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਆਸ ਅੰਦੇਸਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲੇਖਕ ਦੀ ਮੁਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਉਸਦਾ ਇਹ ਚੇਤਨ ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸਾਮਿਗ੍ਰੀ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਵ ਨਾਲ ਉਹ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੂਰਬ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪ੍ਰੋ. ਨੰਦਾ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਮੋਢੀ ਗਿਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਸਾਹਿਤਕ ਉਚਾਰਣ ਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਰਖੀ ਰਖਿਆ ਹੈ।

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਰਾਬਿੰਦਰਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਉਪਰੰਤ ਨਿਤ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਲੱਭਣ ਵਲ ਜੁਟ ਜਾਣਾ, ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀ ਚੋਣ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਤਾ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੇ ਕਰ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਫੈਸਲਾਕੁਨ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਉਰਦੂ ਵਲ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਆਪਣੀ ਮਾਤ੍ਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੇ ਏਸ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਛੁਟ ਗਾਰਗੀ ਕਈ ਇਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੈਕਨੀਕੀ ਸਬਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਸਮੋਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਉਸਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚੋਂ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਮਹਾਦੀਪ ਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਟਕੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚੋਂ ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿਖੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੁਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਨਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ।

(੪)

ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲ ਚਾਲ ਸਬੰਧੀ ਜਾਂ ਲੌਕਿਕ ਬੋਲੀ ਪੁਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਮੈਂ ਉਪਰ ਦੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਇਹ ਪੱਖ ਵਡੀ ਮਹੱਤਤਾ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁੱਢਲੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਈ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਰਮ-ਲਬੋ-ਲਹਿਜੇ ਤੋਂ ਟੱਪ ਕੇ, ਅਜਿਹੀ ਨਿਤ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਗਾਰਗੀ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ

ਲਾਲ ਹੈ— ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ, ਜੋਟਾਂ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਸ ਲਈ ਅਸਫਲ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਜੋ ਉਹ ਉਪਰਲੇ ਤਬਕੇ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਭੁੱਘੇ ਧੱਸੇ ਤੇ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਉਸ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਸ਼ੇ ਦੀ ਥਾਂ ਸਮਾਜਕ ਪੱਖ ਪੁਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਵੀ ਵਡਾ ਜਸ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਵਰਤੋਂ ਜਗਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ੧੯੩੦ ਤੋਂ ਹੋਈ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੋਲ ਚਾਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਜੋਟਾਂ, ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾਂ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਅੰਤਰ-ਬੋਧ ਕਾਰਨ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਕਾਂਗੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪਾਤਰ ਲੱਭੇ ਤੇ ਵਰਤੇ ਹਨ । ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਬੜੀ ਸਹਾਇਕ ਸਿਧ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਬਾਵਜੂਦ ਏਨੀ ਜ਼ਾਹਰਾ ਅੜਕ-ਮੜਕ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਹਾਲੀ ਤਕ ਜਨ-ਸਮੂਹ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਹੀ ਧਾਰਨੀ ਹਨ ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ, ਬੰਬਈ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਆਦਿ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਛਾਪ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਈ ਹੈ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਸਿਧੇ-ਸਾਢੇ ਸੱਚੇ ਤੇ ਸਤੀ, ਹਾਵ ਭਾਵਾਂ ਪੁਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਵਡਾ ਸ਼ਤ੍ਰੂ ਮੂਰਖਤਾ ਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਅਚੇਤ ਮੰਦ-ਭਾਵਨਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਭੈੜ । ‘ਬੇਬੇ’ ਨਾਮ ਦੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਬੇਬੇ ਕੋਈ ਸੁਭਾਵਕ ਦੋਖੀ ਜਾਂ ਖੋਰੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਦੁਖੜਿਆਂ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ ਕਠੋਰ ਤੇ ਕਰੂਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕ ‘ਕਿਸਰੋ’ ਵਿਚ ਜਹਾਲਤ ਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਪੁਰ ਸਿੱਧੀ ਸੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਗਾੜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਾਫ਼ ਵਜਦੀ ਸੁਣੀਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਮਾਇਕ-ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਖਿਚਾਉ ਕਰਕੇ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਠੱਠੇ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿਚ ਉਡਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋਟਾਂ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਸ ਨਾਮ ਮਾਤਰ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਸਰਿਆ-ਪੁਜਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਬੁੱਤਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਮਨੁੱਖੀ ਨਿੱਘ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਸਦਕਾ ‘ਕਾਲੇ ਪਾਤਰ’ ਵੀ ਕਟਾਖਸ਼ ਤੋਂ ਬਚ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ । ਇਉਂ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਗਿਰਦੇ ਦੀ ਕੌਮਲਤਾ ਤੇ ਸੁਫਤਾ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਤੇ ਫੋਲੇਪਣ ਦੀ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਰੰਗ ਦਿਤਾ ਹੈ ।

ਵਰਤਮਾਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਕੌਮਲ-ਭਾਵੀ ਝਿਜਕ ਨੇ ੧੯੫੪ ਵਿਚ ਰਚੇ ਨਾਟਕ 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਦੀ ਆਚਰਨ-ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪੇਂਡੂ ਕੁੜੀ ਦੇ ਚੂੜੀਆਂ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਗਭਰੂ ਨਾਲ ਗ੍ਰਾਮੀਨ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਭਿਜੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਵਾਇ ਕਾਮਾਤੁਰ ਬਿਸਵੇਦਾਰ, ਸ਼ਰਾਬੀ ਚਾਚੇ ਅਤੇ ਕਬਜ਼ਾ-ਜਮਾਉ ਮਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮੰਦ-ਪਰਛਾਵਾਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਜੋੜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਧੁਆਂਖਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਰੋਮਾਂਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਬਾਉ ਸਾਡੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੂਰਕ ਭਾਗ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ ਤੇ ਏਸ ਲਈ ਇਹ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਹੀ ਹਨ; ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਟਾਲ ਜਾਂ ਘੁਸਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਘਰੋਗੀ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਭੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਇੰਨਾਂ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਯ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ।

'ਸੋਹਣੀ' ਨਾਮ ਦੇ ਛੇ-ਅੰਗੀ ਨਾਟਕ ਵਿਚ, ਜਿਹੜਾ ਨੌਂ ਬੰਨਾਂ ਦੇ ਪਰਸਿਧ ਪ੍ਰੀਤ-ਕਹਾਣੀ ਪੁਰ ਨਿਰਭਰ ਹੈ, ਕੁਝ ਇਕ ਅਜਿਹੀਆਂ ਤਕਨੀਕੀ ਕਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਛੋਹਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਯੂਨਾਨੀ ਡਰਾਮੇ ਦੀ ਸੂਝ ਤੇ ਵਾਕਫੀਅਤ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਦਾ ਰਾਸ-ਲੀਲਾ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ।

(੫)

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਨਾਟਕ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਣ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਚੇਤੰਨਤਾ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕ ਭਾਗ ਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਜੋ ਉਸ ਦੇ ਲਿਖਤੀ ਨਾਟਕ ਤੇ ਖੇਡਣ ਯੋਗ ਡਰਾਮੇ ਦਾ ਰਚਨਾਤਮਕ ਸੁਮੇਲ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਤਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਰੂਸ, ਜਰਮਨੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭ੍ਰਮਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਦਕਾ ਇਸ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਨਾਟਕਾਰੀ ਦਾ ਢੇਰ ਗਿਆਨ ਤੇ ਤਜਰਬਾ ਹਾਸਲ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਗੱਲ ਬਾਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਅਮਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਸਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਸੁਮੇਲ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਓਦੋਂ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਈ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਲੇਡੀ ਗਰੈਗਰੇ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਿਆਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ 'ਰਾਈ ਦੇ ਪਹਾੜ' ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਚਿਤ੍ਰਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਪੁਰ ਸਟਾ-ਨਿਸਲੈਵੈਸਕੀ ਤੇ ਬਰੈਸ਼ਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਛਾਪ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਤਕਨੀਕੀ ਕਲਾ-ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲਿਸ਼ਕਾਇਆ ਤੇ ਸੰਵਾਰਿਆ ਹੈ।

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਜੇਹੇ ਏਭੇ ਜਵਾਨ ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਸਦਕਾ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੀ ਭੂਮੀ ਪੁਰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਇਕਰਾਰ ਨੂੰ ਅਵੱਸ਼ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗਾ ।

ਸਿਖਰ ਤੇ ਨਿਵਾਣ

‘ਹਾਂ, ‘ਚੋਟੀ ਤੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਪਹਾੜ ਇਕ ਅਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਨਿਵਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲਗਦਾ ਏ ।’

(‘ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ’)

ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ

ਮੇਰਾ ਅਜੀਜ਼ ਬਲਵੰਤ !

ਜਦੋਂ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਹਾਲੀ ਲੇਖਕ ਬਣ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ ਉਦੋਂ ਦਾ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨਵਤੇਜ ਦਾ ਦੋਸਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਘਰ ਕਈ ਵਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਉਹਨੇ ਸ਼ਰਮਾਂਦਿਆਂ ਸ਼ਰਮਾਂਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਇਕ ਲਿਖਤ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਲਿਖਤ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਭਵਿਖ ਦੀਆਂ ਚਾਨਣੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਉਭਰ ਆਈਆਂ ਸਨ।

ਮੈਨੂੰ ਏਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਉਚੇਚੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਬਲਵੰਤ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਨਰੋਈ ਬੋਲੀ ਵਿਚ। ਬਲਵੰਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਐਮ. ਏ. ਸੀ, ਉਰਦੂ ਵੀ ਚੰਗੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਆਪਣੀ ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਚੁਣਨਾ, ਖਾਸ ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਮਾਨਿਆਂ ਵਿਚ, ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ-ਪੂਰਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਹਨੇ ਫ਼ੈਸ਼ਨ ਜਾਂ ਨਾਂ ਖਾਤਰ ਹੀ ਲਿਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾ ਚੁਣਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਲਿਖਣ-ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਏਦੂੰ ਭੁੰਘੇਰੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹਦਾ ਪਿਆਰ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਏਨਾ ਬਲਵਾਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਓਪਰੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਬੋਲਣਾ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਲਿਖਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, 'ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ' ਵਿਚ ਹੀ ਛਪੀ ਸੀ। ਏਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੇ ਨਵਤੇਜ ਦਾ ਦੋਸਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਥਿਰ ਤੋਂ ਬਲਵੰਤ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਵਾਂਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਬਲਵੰਤ ਦੀਆਂ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਵਤੇਜ ਦੀਆਂ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰੂਸ ਗਿਆ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਤੇ ਨਵਤੇਜ ਬਾਰੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਤੇ ਪਾਠਕ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਦਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦੋਹਾਂ ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਨਾਟਕ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ ਦੀ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਹੀ ਖੇਡੇ ਗਏ ਸਨ । ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਅਸਰ ਸੀ ਕਿ ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਖੇਤਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਤੇ ਅਹਿਮ ਹੈ । ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਨਾਟਕ-ਕਲਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਸਾ-ਭਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ; ਤੇ ਅਜ ਜਦੋਂ ਉਹਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨੇ ਪਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁੱਢਲੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦਾ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਪਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਨਾ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਬਲਵੰਤ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਉਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਟਕ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ, ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਭਨਾਂ ਵਲੋਂ ਵਧਾਈ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ ।

ਮੇਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਅਭੀਜ਼, ਬਲਵੰਤ, ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਾਲਾਮਾਲ ਕਰੇਗਾ ।

—○—

ਉਸ਼ਾ ਦੀ ਲਾਲੀ

‘ਤੜਕਾ ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਆਉਗਾ, ਤੜਕੇ ਨੂੰ ਰੋਕੜ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਜੇਮਿਐ’ ... ..

(—‘ਘੱਗੀ’)

ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ

ਬਲਵੰਤ

ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸਾਂ ਜੇ ਬਲਵੰਤ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਇਕ ਕਵੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਦੰਗਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਅਜ ਵਾਲਾ ਲੇਖ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਵੀ ਲਿਖ ਲੈਂਦੀ ।

ਬਲਵੰਤ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਪਰ ਜਿਹੋ—ਜਿਹੀ ਸੁਣਨੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਕਈਆਂ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਹੋਣੀ । ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਉਤਰ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਥਾਵੇਂ ਬਲਵੰਤ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕਲਮ ਫੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰਫ ਹੋਠ ਫਰਕਦੇ ਹਨ, ਬਲਵੰਤ ਉਹਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਝੋਪ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਕਈ ਥਾਂ ਕਈਆਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਬਲਵੰਤ ਅੜ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣੀ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ! ਇਹਨੂੰ ਬਦਲੋ।' ਅਤੇ ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤੀ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਟ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਵਿਚ ਛੁਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਨਜ਼ਮ ਸੁਣਾਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਲ ਤਕਦਾ ਹੈ । ਤੇ ਉਹਦੀ ਨਜ਼ਮ ਬਲਵੰਤ ਕਿਤੇ ਐਵੇਂ ਜਹੀ ਛੇਤੀ ਕੀਤੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਵਾ ਦੇਂਦਾ । ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਾਂਘ ਨੂੰ ਲਮਕਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਹਦੇ ਲਈ ਵੇਲਾ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਉਚੇਚੀ ਚਾਹ ਬਣਵਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤੇ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਇਹ ਬਲਵੰਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਨਜ਼ਮ ਕਿਹਨੂੰ ਕਿਹਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਜਾਵੇ । ਤੇ ਜੇ ਨਜ਼ਮਾਂ ਦੇ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਬਲਵੰਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਿਹੜੀ ਨਜ਼ਮ ਸੁਣਾਈ ਜਾਏ ।

ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਇਸ ਸਰਫੇ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜਾ ਪਿਆਰਾ ਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਜੌਹਰੀ ਦਾ ਮਾਣ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਹ ਤੌਖਲਾ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੌਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਣੀ ।

ਤੇ ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸਾਂ, ਬਲਵੰਤ ਨਾਟਕਕਾਰ ਕਿਉਂ ਹੈ; ਇੱਕ ਕਵੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ। ਉਹਦੇ ਨਾਟਕ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਵੀ ਅਤੇ ਖੋਡੇ ਜਾਂਦੇ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮੈਂਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਤੱਸਲੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਮੈਂ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਲਿਖਣਾ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਫੇਰ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਉਤੇ ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਸੁਭਾ ਦੀ ਇੱਕ ਤਸਵੀਰ ਉਘੜਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਉਤੋਂ ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਣ ਵਾਲਾ ਬਲਵੰਤ ਦਾ ਟੈਲੀਫੋਨ ਆਇਆ :

“ਐਤਕੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ.....”

“ਮੈਂਨੂੰ ਪਤਾ ਏ ਬਲਵੰਤ, ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ, ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਤੇਰੇ ਵਲ ਬਣਦਾ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਪਛਾਣਿਆਂ ਏਂ। ਇੱਕ ਮੈਂ ਲੇਖ ਲਿਖਣਾ ਏਂ, ਪਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਪਈ, ਜੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਦੋ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਵਕਤ ਹੋਵੇ.....”

“ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਆਵਾਂਗਾ।”

ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਚੇਤੇ ਉਤੇ ਮੈਂਨੂੰ ਕਦੇ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਵੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਰੱਖ ਲਵੇਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਨਵਤੇਜ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਹਰ ਇੱਕ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਇਕਰਾਰ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਜਾਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਉਹ ਗਾਂਢਾ ਵੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਚੰਗਾ ਵੇਲਾ ਖੰਭਾ ਕੇ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ (ਬੁਝੇ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ ਟੈਲੀਫੋਨ ਵਿਚੋਂ)

“ਮੈਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਓਖਲੇ ਤੇ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹਾਂ.....”

ਤੇ ਅਗੋਂ ਗਲ ਵਿਚ ਪਲ ਕੁ ਅੜ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਇੱਕ ਕਮਾਈ ਹੋਈ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਨਾਲ ਫੁਲਕਦੀ ਬਲਵੰਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ.... “ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।”

ਇਹ ‘ਯਾਦ’ ਉਹਦੇ ਇਕਰਾਰ ਦੇ ਪਾਟੇ ਹੋਏ ਲੀੜੇ ਨੂੰ ਗੰਢਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਤਰੋਪਾ ਸੀ।

ਟੈਲੀਫੋਨ ਜਦੋਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਮੈਂਨੂੰ ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਰੋਪੇ ਯਾਦ ਆ ਗਏ :

ਬਲਵੰਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਟਕ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਆਈ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕ ਦੇ ਖਿਲਾੜੀਆਂ ਦੇ ਤਕਾਜ਼ੇ ਨਾਲ। ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਤਰੋਪਾ ਲਾਣ ਲਈ ਕੋਰਸਾਂ

ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਈ ਵੀ ਸਫੇ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਉਹਦੇ ਪਿੜ ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਾਂਦੇ, ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਤਰੋਪੇ ਉੱਧੜ ਗਏ ਹਨ ।

ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਬਲਵੰਤ ਵੱਸੋਂ— ਬਹੁਤੇ ਪੈਸੇ ਖਰਚ ਕੇ ਪੂਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਮਨੀਆਰਡਰ ਆਇਆ, ਬਲਵੰਤ ਘਰ ਨਹੀਂ । ਆਉਂਦਿਆਂ ਪਤਾ ਲਗਾ । ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਏਨੀ ਲੋੜ ਕਿ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਟੈਕਸੀ ਲਈ । ‘ਜੀ. ਪੀ. ਓ.’, ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਅਤੇ ਡਰਾਈਵਰ ਉਹਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ ਲੈ ਗਿਆ । ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਦਿੱਲੀ ਨਹੀਂ, ਮਨੀਆਰਡਰ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਮਿਲੇਗਾ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਡਾਕਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਮਨੀਆਰਡਰ ਮਿਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਸੌਲਾਂ ਰੁਪਏ ਦਾ ਅਤੇ ਟੈਕਸੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੁਣ ਤਕ ਦਸ ਰੁਪਏ ਬਣ ਗਏ ।

ਘਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਕਲੀ ਕਰਵਾਣੀ ਹੈ, ਬਲਵੰਤ ਕੋਲ ਨਾ ਪੈਸੇ ਹਨ ਨਾ ਵਕਤ । ਉਹ ਇਕ ਮਹਿੰਗੇ ਹੋਟਲ ਦਾ ਕਮਰਾ ਕਰਾਏ ਉੱਤੇ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ (ਕਰੈਡਿਟ ਉੱਤੇ) ਕਿ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਉਹ ਕਲੀ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਉੱਨਾ ਚਿਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਝੱਟ ਲੰਘ ਜਾਏ । ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦੀ ਘੜੀ ਨੂੰ ਗੰਢ ਤਰੋਪਾ ਲਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ।

“ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਹਾਣੀ, ਉਹਦੀ ਕਲਮ ਕੋਲ ਤਗੜੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਜੇ ਉਹ ਰੋਮਾਂਸ ਦੀ ਹਲਕੀ ਹਲਕੀ ਉਡਾਰੀ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਨਿਰੋ ਰੋਮਾਂਸ ਦੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਭਰਦਾ ਰਹਵੇ . . . . .” ਤੇ ਅਗੋਂ ਬਲਵੰਤ ਸਾਹਿਤ ਚਰਚਾ ਦੇ ਪੱਲੇ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਰਾਂਗਲੇ ਧਾਗੇ ਦਾ ਤਰੋਪਾ ਭਰਦਾ ਹੈ : “ਇਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਹੁਣ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਗਰਮ ਪਿਆਲਾ ਚਾਹ ਦਾ ਮਿਲ ਜਾਏ ।”

“ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੋਕ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ !” ਇਕ ਦਿਨ ਬਲਵੰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਹਿਬੂਬ ਚੇਤੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਖੋਰੂ ਪਾਂਦੇ ਪਏ ਸਨ, ਉਹ ਵਰ੍ਹੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ, ਸਫੇ ਉਹਦੀ ਹੋਸ਼ ਦੇ, ਜਿਹੜੀ ਉਹ ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ । ਮਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪੀੜ ਉਹਦੇ

ਪਿੰਡੇ ਵਿੱਚ ਚੀਸਾਂ ਪਾਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਾਸਿਆਂ ਹੇਠਾਂ ਉਸ ਪੀੜ ਨੂੰ ਕਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਤੇ ਜਦੋਂ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਲੰਘ ਗਏ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹਦਾ ਰਾਹ ਹੋਰ ਸੀ । ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਬਲਵੰਤ ਇੱਕ “ਉਲਾਂਭੇ” ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਚੀਰ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਸੀਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਤਰੋਪੇ ਉਧੜ ਉਧੜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ।

ਬਦੇਸ਼ੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਢਾਈ ਵਰ੍ਹੇ ਰਹਿ ਆਉਣ ਪਿਛੋਂ ਬਲਵੰਤ ਆਖਦਾ ਹੈ, ‘ਹੁਣ ਮੈਂ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹਾਂ।’ ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਤਰੋਪਾ ਹੈ, ਜਿਹਦੇ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪੱਲੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਾਣ ਜੋੜਿਆ ਹੈ ।

ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਸਫਲਤਾ ਛੋਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਈ ਵਾਰ ਅਸਫਲਤਾ, ਪਰ ਬਲਵੰਤ—ਇੱਕ ਕਲਾਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਫਲਤਾ ਛੋਹੀ ਹੈ । ਉਹ ਇੱਕ ਸਿਆਣੇ ਕਾਰੀਗਰ ਵਾਂਗ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹੋਏ ਪੁਰਾਣੇ, ਭੀੜੇ ਤੇ ਚੁਭਵੇਂ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਉਧੜਨਾ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਰੋਏ ਅੰਗਾਂ ਲਈ ਨਰੋਈਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੁਸ਼ਾਕ ਨੂੰ ਵੇਤਰਣਾ ਤੇ ਸੀਉਣਾ ਵੀ ।

ਕਲਾਕਾਰ

‘.....ਕਲਾਕਾਰ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਦੂਤ ਬਣਕੇ ਆਉਂਦਾ ਏ ਤੇ ਲੁਕੀ ਕੱਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਇੱਕ—ਸਵਰਤਾ ਵਿਚ ਸਦੀਵੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਬਾਤੀ ਪਵਾਉਂਦਾ ਏ.....’

(‘ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ’)

ਨੌਰੰਗ ਸਿੰਘ—

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਨਾਟਕ ਅਰੰਭ

ਦਸੰਬਰ ੧੯੪੦ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਧੁਪੇ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਇਕ ਮਧਰੇ ਕੱਦ ਦਾ ਨੌਜੁਆਨ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਓਦਨ ਹੀ ਸ਼ਿਮਲਿਓਂ ਲਥਿਆ ਸੀ। ਬਹਿਣ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ ਵਿਚ ਓਦੋਂ ਛਪ ਰਹੀਆਂ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਬੜੇ ਨਿਘੇ ਤੇ ਅਟਕਵੇਂ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਤੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹਦੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ 'ਹਜਾਮਤ' ਓਦੂੰ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ ਵਿਚ ਛਪੀ ਸੀ—“ਓਹੋ ! ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ !” ਅਸੀਂ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ ਮਿਲੇ।

'ਹਜਾਮਤ' ਉਹਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲਿਖਤ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਬੋਲੀ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲਗੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਆਬਣ ਦੀ ਚਾਹ ਉਤੇ ਬੈਠੇ, ਕਿਨੀ ਉਵੇਰ ਤੀਕਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਓਦੂੰ ਮਗਰੋਂ ਬਲਵੰਤ ਦਾ ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ ਆਣਾ ਜਾਣਾ ਵਧ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਭਾਸਿਆ ਕਿ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਲਗਨ ਉਭਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ ਦਾ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਸਾਹਿਤਕ ਜਿਹਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਹੀਆ ਹੁਲਸਾ ਰਿਹਾ ਹੀ। ਅਸੀਂ ਇੱਕਠਿਆਂ ਕਈ ਡਰਾਮੇ ਉਥੇ ਖੇਡੇ। ਬਲਵੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਲਿਖਦਾ। ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੀ ਸਾਧਾਰਨ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕ ਪਾਹ ਜਿਹੀ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੰਦਾ। ਐਕਟਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਉਹ ਵਾਕ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰ ਦੇਂਦੇ। ਇਹ ਕੁਝ ਤਕ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਬਲਵੰਤ ਨੂੰ ਡਰਾਮੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ।

ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਅੰਤ ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ ਇਕ ਗਹਿਮਾਗਹਿਮ ਨਾਲ ਗਰਮਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹੁੰਦਾ, ਡਰਾਮੇ ਸਟੇਜ ਹੁੰਦੇ। ਅਸੀਂ ਉਚੇਚੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਡਰਾਮੇ ਲਿਖਦੇ। ਪਾਤਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਘੜ ਲੈਂਦੇ। ਖੇਡਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ—“ਹੁਣ ਤੂੰ ਏਸ ਕਹਾਣੀ ਉਤੇ ਨਾਟਕ ਰਚ” ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਬੈਡਮਿੰਟਨ ਖੇਡਦਾ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਭੁਗਤਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਹਿ ਕੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਕੁਝ

ਉਲੀਕਣ ਲਗ ਪਿਆ । ਜਦੋਂ ਫੇਰ ਸਾਥੀ ਨੇ ਖੇਡ ਤੇ ਸੱਦਿਆ ਉਹ ਵਾਰੀ ਦੇ ਕੇ ਫੇਰ ਲਿਖਣ ਲਗ ਪਿਆ । ਉਦਨ ਆਬਣ ਤੀਕਰ ਉਸ ਇਉਂ ਹੀ ਨਾਟਕ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਇਨਾਮ ਮਿਲਿਆ ।

ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ । ਸਟੇਜ ਹੈ ਸੀ ਤੇ ਖੇਡਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਹ ਤੁਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਵਾਪਰਦੇ ਹਾਦਸੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹਣ ਲਗਿਆ ।

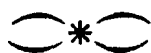
ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਚਨਾ 'ਕੱਕਾ ਰੇਤਾ' ੧੯੪੩ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ । ਇਹ ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਨਾਵਲ ਸੀ ਜਿਹਦੇ ਵਿਚ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਕੌੜੀਆਂ ਮਿਠੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅੰਕਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ । ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਾਲਾਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਨਾਟਕੀ ਰੰਗਣ ਭਾਹ ਮਾਰਦੀ ਸੀ । ਦੂਜੀ ਡਰਾਮੇ ਦੀ ਉਹਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਲੋਹਾ ਕੁਟ' ੧੯੪੪ ਵਿਚ ਛਪੀ । ਏਦੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਡਰਾਮੇ ਹੈਸਨ ਜ਼ਰੂਰ ਪਰ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਢੰਗ ਦੇ—ਸ਼ਰਾਬ ਨ ਪੀਓ, ਰਿਸ਼ਵਤ ਨ ਲਵੋ, ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਤੇ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਦੁਬਾਰਾ ਹੋਵੇ, ਆਦਿ । ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਰਟ ਤੋਂ ਉਤਾਹ ਸਰਕ ਕੇ 'ਲੋਹਾ ਕੁਟ' ਇਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਡਰਾਮਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਇਹ ਨਾਟਕ ਮਾਂ-ਪਿੰ ਦੀ ਈਰਖਾ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਨੱਪੇ ਘੁਟੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ, ਪਤਨੀ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਟੱਕਰ ਦਾ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ, ਤੰਗਾਂ ਤੇ ਵੇਗਾਂ ਦਾ ਉਭਾਰ ਹੈ । ਪਾਤ੍ਰ ਤਕੜੇ ਨਰੋਏ ਹਨ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮਚੇ ਹੋਏ ਲੋਹੇ ਦੀ ਗੰਧ ਤੇ ਰੰਗ ਦੀ ਸੂਝ ਹੈ ।

ਉਦੋਂ ਮਗਰੋਂ 'ਮੋਘਾ' ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੇ ਘੋਲ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਸਟੇਜ ਤੇ ਆਇਆ । ਇਹ ਜੰਗ ਪੂਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਲਗਪਗ ਚਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਇਕੱਠ ਦੀ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਸੀ । 'ਬਿਸਵੇਦਾਰ' ਇਕ ਹੋਰ ਨਾਟਕ ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਦੀ ਸਟੇਜ ਤੇ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ । ਇਹ ਪੂਰਾ ਤਿੰਨ-ਅੰਗੀ ਨਾਟਕ ਸੀ । ਇਹ ਡਰਾਮਾ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਦਾ ਭਰਵਾਂ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ । ਏਦੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ ਦੀ ਸਟੇਜ ਤੇ ਸਿਖ ਐਕਟਰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਉਂਦੇ । ਪਰ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਏਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਮੁਖ ਭਾਗ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖੇਡਣ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਏਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਗਾਰਗੀ ਨਿੱਗਰ ਯਥਾਰਥ ਵਾਦ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

‘ਸੈਲ ਪੱਥਰ’ ਵਿਚ ਕਲਾ ਦੇ ਦੋ ਪੱਖ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ । ਇਹ ਇਕ ਬੌਧਕ ਛਾਪ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ‘ਕੋਸਰੋ’ ੧੯੫੪ ਉਸ ਲਿਖਿਆ ਜਿਹੜਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਤੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਂਈ ਖੋਡਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ । ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਹੋਰ ਉੱਜਲੀ ਤੇ ਨਿਖਰ ਕੇ ਆਈ ਹੈ, ਭਰਵੇਂ ਇਰਾਦੇ ਤੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਸਿਖਰ ਜਾ ਛੋਹੀ ਹੈ । ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਪਾਤਰ ਚੁਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਖਿਆਤ ਬਨਾਣ ਦੇ ਹੁਨਰ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਾਬੂ ਹੈ ।

ਮੈਂ ੧੯੪੬ ਮਗਰੋਂ ੧੯੫੮ ਤਕ ਗਾਰਗੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਮਿਲਿਆ । ਕੇਵਲ ਉਹਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਹੰਦਾ ਰਿਹਾ । ੧੯੫੪ ਵਿਚ ‘ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ’ ਤੇ ‘ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ’ ਉਹਦੇ ਛੇਕੜਲੇ ਨਾਟਕ ਤੱਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਕਵਿਮਈ ਰਸ ਤੇ ਗੀਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਨੂੰ ਹੋਰ ਡੂੰਘੇਰਾ ਖੜਦੇ ਹਨ । ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕੀ ਕਵਿਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਟਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਭਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ ਹੈ ।

ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ੧੯੫੪ ਤੋਂ ੫੮ ਤਕ ਉਹ ਮਾਸਕੋ, ਜਰਮਨੀ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੇ ਫਰਾਂਸ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਭੌਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਥੀਏਟਰ ਉਸ ਰੱਜ ਕੇ ਤਕੇ । ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਪਟਿਆਲੇ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਲਿਖਾਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਉਤੇ ਮਾਰਚ ੫੯ ਵਿਚ ਆ ਮਿਲਿਆ ਅਸੀਂ ਘੁਟਵੀਆਂ ਗਲਵਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਮੁਗਧ ਖੜੇ ਰਹੇ ।

ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ

ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਉਮਰ ਦੀ ਬਾਲ-ਵਰੇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਜਾਣੂ ਹਾਂ । ਜਦੋਂ ਹਾਲੀ ਸਾਡੇ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਲਿਖਤ ਛਪ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਬੜੀਆਂ ਉਤਸ਼ਾਹ—ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਭਖਦੀਆਂ ਬਹਿਸਾਂ ਕਰਦੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਅਣਲਿਖੀਆਂ ਤੇ ਹਾਲੀ ਕਲਪਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਸਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਦੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਨਵੇਰੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਲਈ ਤਾਂਘਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਭਾਰੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ ।

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਉਭਰਦਾ ਗਿਆ । ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਫ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਖੜੋਤਾ । ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਦਾ ਅੰਗ ਕਾਫੀ ਪਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਨਾਲ ਇਹਦੇ ਪਛੜੇਪਨ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ । ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਪੂਰੀ ਮਾਨਤਾ ਵੀ ਮਿਲੀ ।

ਪਰ ਮੇਰੀ ਜਿਹੜੀ ਸਾਂਝ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕਲਾ ਉਮਰ ਦੀ ਬਾਲ-ਵਰੇਸ ਤੋਂ ਸੀ, ਉਸ ਸਦਕਾ ਮੈਂ ਬੜਾ ਚਿਰ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਕੋਲੋਂ, ਜੋ ਕੁਝ ਉਹਨੇ ਓਦੋਂ ਤੱਕ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਵਧ ਚੰਗੇ ਦੀ ਆਸ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ । ਉਹਦੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਮੈਂ ਸਲਾਂਹਦਾ ਸਾਂ । ਜੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਏਦੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਵੀ ਸਲਾਂਹਦਾ । ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਉਹਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੇਰਦਾ ਸਾਂ - ਏਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਬੜੀ ਦੇਰ 'ਕੁਝ ਵੱਧ' ਦੀ ਉਮੀਦ ਰੱਖੀ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘਟ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਵਾਂਗ ਏਨੀ ਲੰਮੀ ਦੇਰ ਲਗਾਤਾਰ ਸਟੇਜ ਨਾਲ ਸਾਂਝ

ਬਣਾਈ ਰਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਏ। ਉਹਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੇਡੇ ਗਏ ਹਨ। ਚੰਗੇ ਨਾਟਕ ਲਿਖਣ ਲਈ ਸਟੇਜ ਉੱਤੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਜਾਣ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਦਾ ਅੰਗ ਪਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਨੂੰ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣ ਬਾਰੇ ਭੁੰਘੇ ਤਜਰਬੇ ਨੇ ਵੀ ਬੜਾ ਫਾਇਦਾ ਪੁਜਾਇਆ ਹੈ। ਤੇ ਏਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਮੈਂ ਸਦਾ ਉਸ ਕੋਲੋਂ 'ਕੁਝ ਵੱਧ' ਦੀ ਆਸ ਰਖੀ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਨਾਟਕ 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਪੜ੍ਹਿਆ। ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਤੱਸਲੀ ਹੋਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੀ ਚਿਰਾਂ ਦੀ ਆਸ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ- 'ਕੁਝ ਵੱਧ' ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਿਤ੍ਰ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਮੰਗਦਾਂ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਉਹ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਇਹਦੀ ਹੁਨਰੀ ਪੱਕਿਆਈ ਇਹਦੀ ਕਾਵਿਮਈ ਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਬਣਤਰ ਦਾ ਭੁੰਘਾ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਹੈ, ਤੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਹਰ ਲਫਜ਼ ਏਸ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕੋਈ ਕਲਮ ਦੀ ਛੁਹ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜੀ ਏਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ।

ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਬੜੀ ਕਲਾਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ - ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਨਾਟਕ ਮੈਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਪਸੰਦ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਫਾਹੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਹ ਘੁਟ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ - ਇਹ ਸਚਾਈ ਕਿਸੇ ਓਪਰੀ ਟੀਕਾ-ਟਿਪਣੀ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਨਾਟਕ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਮਿਉਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਲੈਕਚਰਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਬਗ਼ੈਰ, ਏਸ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਘਟਨਾ ਵਿਚੋਂ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਖੀਰ ਉੱਤੇ ਇਹਨਾਂ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਫਾਹੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਨਫਰਤ ਜਾਗਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਾਨ ਸਫਲਤਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਸਿਫਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਥੀਏਟਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਸਟੇਜ ਉੱਤੇ ਖੇਡੇ ਜਾਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਨਾਟਕ ਪੂਰਾ ਉਤਰਦਾ ਹੈ।

ਏਸ ਨਾਟਕ ਦੀ ਬੋਲਚਾਲ ਵਿਚ ਕਾਵਿਮਈ ਬੋਲੀ ਦੇ ਭੁੰਘੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੰਗਨਜ਼ਰੀ ਨਾਲ ਤਕਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ

ਅਸਲਵਾਦ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਲਗੇ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਏਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਹ ਢੰਗ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਸ ਲਈ ਇਹ ਢੰਗ ਅਸਲਵਾਦ ਨੂੰ ਉਲੰਘਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਹਦੀ ਟੇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਨਾਟਕਕਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ - ਜੋ ਵੀ ਇਕ ਇਕ ਪਾਤਰ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ, ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਸੋਚਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਿਰਫ ਦੋ ਤਿੰਨ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਦਰਸਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਨਾਟਕਕਾਰ ਉਹਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਕੇ, ਕੁਝ ਵਟਾ ਕੇ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਪਾਹ ਨਾਲ ਸਿੰਗਾਰ ਕੇ, ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦੇ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਬੋਲਚਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਓਹੀ ਅਸਰ ਪਾਏ ਜੋ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਵਿਚ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਨਾਟਕ-ਕਲਾ ਦੀ ਏਸ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦਾ ਬੜਾ ਸਫਲ ਤਜਰਬਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਕਾਮਲ ਹੁਨਰ ਨਾਲ ਤਰਾਸ਼ੀ, ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਬੜੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਭਰਪੂਰ ਕਿਰਤ ਹੈ ਜਿਥੇ ਇਹ ਨਾਟਕ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਹੈ, ਉਥੇ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਅਤਿ ਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਨਾਟਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਹੈ।

ਏਸ ਨਾਟਕ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਉਹਨੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਏਸ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਕਲਾ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿਖਿਆ ਵੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਗਿਆ, ਉਥੇ ਥੀਏਟਰ ਬੜਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਚੁਕਿਆ ਹੈ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਬੜੀ ਤਾਂਘ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਨਵੇਂ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹਾਂ - ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਆਸ ਹੈ, ਉਹ 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਉਚੇਰੀਆਂ ਰਚਨਾਤਮਕ ਸਿਖਰਾਂ ਛੁਹੇਗਾ।

—:O:—

'ਕੱਚ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ (ਇਕ ਵੇਰ ਟੁੱਟ ਕੇ) ਜੁੜ ਜਾਏ, ਪਰ ਜੇ ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜੁੜ ਸਕਦਾ'

(ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ)

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਈ. ਸਵਿਤਲਾ ਨੋਵਾ—

ਗਾਰਗੀ-ਮਾਸਕੋ ਦੀ ਸਟੇਜ ਤੇ

ਟੱਪਰੀਵਾਸ 'ਤੁਰਦਾ ਫਿਰਦਾ' ਥੀਏਟਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਥੀਏਟਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਖੇਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਟੱਪਰੀਵਾਸਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਝਾਕੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਚਿਰਕਾਲ ਹੋਇਆ, ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਗਿਰਦ ਘੁਮੰਣ ਲਈ ਛੱਡ ਨਿਕਲੇ। ਇਹ ਗਾਣਿਆਂ, ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਨਾਚਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਖੇਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਯ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਟੁੱਟ ਟੁੱਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਦੇਸੀ ਨਾਟਕ 'ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ' ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਟੱਪਰੀਵਾਸ-ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਐਕਟਰ ਇਉਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਦੂਰ ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਮੁੜ ਜੀਵਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਨੈਂ ਬਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਚਮਕਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਉਠਦੇ ਹਨ—
ਇਕ ਗਭਰੂ ਦਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਮੁਟਿਆਰ ਦਾ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸੋਹਣੇ ਕਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਰਸਮੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਂਣ ਉਪ੍ਰੰਤ ਉਹ ਫੇਰ ਲਹਿਰੀਏ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਤਾਰੂਆਂ ਦੀ ਉਦਾਸੀਨ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੁੰਦੀ-ਸੋਹਣੀ ਅਤੇ ਉਬਬਕ ਦੇ ਯੁਵਕ ਮਹੀਂਵਾਲ ਦੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਨਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਚਿਟੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਅਮਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਰਾਪਤ ਹੋਈ।

ਬੁਖਾਰੇ ਦਾ ਮਹੀਂਵਾਲ, ਇਕ ਘੁਮਿਆਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੋਹਣੀ ਦੇ ਪਿਆਰ-ਚੱਕ ਪੁਰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਸੋਹਣੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰਸ ਨਾਲ ਮੰਗ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋਹਣੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਮਹੀਂਵਾਲ ਨਿਤ ਨਵੀਂ ਸਵੇਰ ਉਸਦੇ ਪਿਉ ਦੀ ਹੱਟੀ ਪੁਰ ਭਾਂਡੇ ਖਰੀਦਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਛੇਤੀ

ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਰਾਸ ਪੂੰਜੀ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ - ਉਸਦਾ ਖੀਸਾ ਖਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬੁੱਢੇ ਘੁੰਮਿਆਰ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਰਜ਼ਾ ਦੁਕਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਅਤੇ ਸੋਹਣੀ ਨੂੰ ਸਦਾ ਵੇਖਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਹੀਂਵਾਲ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨੌਕਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਕਿੱਨੇ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਮਿਤ੍ਰ ਦੋਸਤ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ-ਮਿਲਾਉਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰੋਸ਼ਮਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਮੇਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੁਹਿਦ ਤੇ ਫੁਲ ਵਾਂਗ ਹਸਦੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਪਾਰਟ ਸਿਹੜੀ ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਕਟਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਇਸ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸੱਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਨਰਤਕੀ ਨੇ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਂ ਟੱਪਰੀਵਾਸ ਰਾਜਾ ਓਦੋਂ ਵਿਕੋਵਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸਨੇ ਹੁਣੇ ਜੇਹੇ ਹੀ ਇਸ ਕੈਂਪ ਤੇ ਟਪਰੀਵਾਸਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ।

ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਮਹੀਂਵਾਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹਨ - ਪਰ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਤਕ ਨਹੀਂ- ਕਿਉਂ ਜੋ ਸੋਹਣੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸੋਐ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਉਹਦੇ ਮੰਗੇਤਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। 'ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਇਕ ਕਾਮੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤੇ ਤੂੰ ਜਾਣਦੀ ਹੈਂ, ਕਿ ਫੱਤਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਆਲ੍ਹਾ ਘੁੰਮਿਆਰ ਹੈ- ਚੰਗਾਂ ਕਸਬੀ ਹੈ'- ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਪਿਉਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ ਦੀ ਖਬਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਦੇ ਅੰਤੀਵ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਜਾਂ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ।

ਸੋਹਣੀ ਉਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਜਿਥੇ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਸਾਡੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ'। ਉਹ ਮਹੀਂਵਾਲ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, 'ਅਸੀਂ ਅਗਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ'।

ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੁਕ-ਛੁਪ ਕੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਮਹੀਂਵਾਲ ਉਥੋਂ ਨਿਕਲ ਦੌੜਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਮਗਰ ਮਗਰ ਨਠਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤ-ਜੋੜੀ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨੇਂ ਝਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕਾਉਂਦੀ ਹੈ- ਸ਼ਾਇਦ ਸਦਾ ਲਈ-

ਪਰੰਤੂ ਪਿਆਰ ਮੌਤ ਨੂੰ ਵੀ ਫਤਿਹ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨੀਲੇ ਚਿਟੇ ਝਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਚਮਕ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਦੋ ਰੋਸ਼ਨ ਪਰਛਾਵੇਂ ਇਕ ਵੇਰ ਫੇਰ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਚੁੰਧਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਉਭਰਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਮਹੀਂਵਾਲ ਅਮਰ ਹਨ- ਪ੍ਰੀਤ ਮਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ- ਪਿਆਰ ਕਦੇ ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰੀਤ-ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਰੂਸੀ 'ਰੰਗ-ਮੰਚ' ਤੇ ਤਿਆਰ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ- ਇਹ ਖੇਲੁ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਰੂਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਜਤਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸੀ । ਸੰਗੀਤ ਬੈਨਾਇ ਰਾਇ ਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਗੀਤ ਭਾਰਤੀ ਕਵੀ ਮਦਨ ਲਾਲ ਮਧੂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਨਾਚ ਬੋਲ-ਸ਼ਾਈ ਥੀਏਟਰ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਰੂਸੀ ਸੁੰਦੀ ਵੀਰਾਯੋਚਾਰੋਵਾ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ, ਜਿਸਨੇ ਭਾਰਤੀ ਨਾਚ ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਨੱਚਾਰ ਗਿਯੁਬਰੀ ਕਨਕਾਸੂਰੀਅਮ ਪਾਸੋਂ ਸਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਭੀਸ਼ਮ ਅਤੇ ਸ਼ੀਲਾ ਸਾਹਨੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੇਲ ਦੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਖ ਤੇ ਸਹੀ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ । ਇਸ ਖੇਲੁ ਨੂੰ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰੋਡਿਊਸਰ ਸੀਮਾਓਨ ਬਾਰਕਨ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ । ਮੁਖ-ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਐਕਟਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਖੇਲ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਵਡੀ ਉਪਮਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਮਦਰਾਸ ਦੇ ਪੱਤ੍ਰ 'ਆਂਧੂ ਪ੍ਰਭਾ' ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਸ੍ਰੀ ਵੀ. ਨਾਰਲਾ, ਐਮ. ਪੀ. ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ ਦਾ ਨਾਟਕ ਦਸਿਆ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਭਾਰਤੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ-ਸਗੋਂ ਇਸਦਾ ਮਾਨ ਕਰੇਗਾ-- ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਟਕ ਟੱਪਰੀਵਾਸ਼-ਥੀਏਟਰ ਵਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਖੇਡਿਆ ਜਾਵੇ । ਇਕ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਓ (ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਵੀ ਹਨ) ਨੇ ਇਸ ਖੇਲੁ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ, ਕਿ 'ਅਜ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮੁੜ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਾਂ' । ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਟੱਪਰੀਵਾਸ਼ ਸੈਲਾਨੀ' ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਨਵੀਨ ਤੇ ਰਸਕ ਖੇਲੁ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁਲ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸਦਾ ਮਹਿਕਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ।

—:O:—

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਨਾਟਕ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਘੱਟ ਹੈ ਤੇ ਨਾਟਕ ਬਹੁਤਾ

.....

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਨਾਟਕੀ ਮੌਕੇ ਖਿੰਡੇ ਪਏ ਹਨ ।

(‘ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ’—ਭੂਮਿਕਾ)

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ—

ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਨਾਟ-ਕਲਾ

ਆਈ. ਸੀ. ਨੰਦਾ ਵਾਂਗ ਨਾਟਕਕਾਰੀ ਦਾ ਧੰਦਾ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਚੋਣ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਣੀ ਨਾਟਕ-ਪਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਂਦਾ। ਪਰ ਕਲਾ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦੀ ਸਿਦਕ-ਦਿਲੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਰਾਈ ਬੋਲੀ ਜੋਗਾ ਨ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਜੇ ਕੋਈ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਾਟਕ-ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਹੈ ਵੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾ ਦੇ ਸਿਦਕ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਜੁ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜੰਮ-ਪਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਚਿਤਰਕਾਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸੱਚਾ ਨਾਟਕਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਰਦੇਸੀ ਜਾਂ ਪਰਾਈ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪਰਗਟਾਉ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉਣਤਾਈਆਂ ਤੇ ਤਰੁਟੀਆਂ ਭਰੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਿਸ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੱਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾਟਕ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਲਈ ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਜਾਣਾ, ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਅਸਲਵਾਦੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਲਈ, ਅਵੱਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਾਰਗੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਚਿਆਰਾ ਨਾਟਕਕਾਰ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਪਣਾਇਆ ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪਰਗਟਾਉ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੁਧੀਮਾਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਮੂਲੋਂ ਕੋਈ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖਦੀ।

ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਐਮ. ਏ. ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਬਣਿਆ। ਪ੍ਰੋ: ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ, ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ (ਪਿਛਲੇ ਦੋ, ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਦੇ ਸਨ) ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ,

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਉਠ ਰਹੇ ਲਿਖਾਰੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਫੇਰੀਆਂ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਲਗਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿੱਤਕਾਰੀ ਇਕ ਝੱਲ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਤੇ ਕਮਾਈ ਲਈ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਆਪੇ ਹੀ ਗਲਾ ਘੁਟਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਣਹਾਰ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਿਖਣ-ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਬਹੁਤ ਘਟ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਨੌਜਵਾਨੀ ਦੀ ਰੀਝ ਤੇ ਲਗਨ ਸਦਕਾ ਅਪਣੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਰਖ ਸਕੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ।

ਗਾਰਗੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਲਾਗ ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਪ੍ਰੋ. ਮੁੱਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਈ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਰਸੀਆਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਹਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਬਣਿਆ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਗਾਰਗੀ ਮਿਸਰੀ ਦੀ ਡਲੀ ਵਾਂਗ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਗਰਮ ਮਸਾਲੇ ਵਾਂਗ ਕਰਾਰਾ ਤੇ ਨਮਕੀਨ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਤੇ ਸੁਆਦ ਲਈ ਉਸ ਵਰਗੇ ਦੀ ਹਰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਦਿਲ ਨੂੰ ਲੋੜ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਨੇੜ ਬਣਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਜਵਾਂ ਪਿਆਰ ਤੇ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਸਨੇਹ-ਭਰਿਆ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਪਸੰਦ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਤੁਰ ਪਈ ਸੀ। ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ, ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਸਆਦਤ ਹਸਨ ਮਿੰਟੋ ਆਦਿ ਉਰਦੂ ਲਿਖ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਉਰਦੂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿਚ ਪੱਕ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਤਰੱਕੀ-ਪੰਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਛੁਟ ਰੋਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਗਾਰਗੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਮੇਰੀ ਜਾਚ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਲ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਜਮਾਂਦਰੂ ਨਾਟਕੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ, ਅੰਤਰਾਤਮੀ ਮਨੁਖਵਾਦ, ਧਰਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਾਲਾਂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਪਿਆਰ ਹੀ ਸੀ।

ਉਸ ਦੀ 'ਕੱਕਾ ਰੇਤਾ' ਇਕ ਨਿਕੀ ਜਹੀ ਨਾਵਲ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਾਟਕਮਈ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਟਕੀ ਰੰਗ ਭਾ ਮਾਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਨਾਟਕਕਾਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਖਰਿਆ ।

੧੯੪੪ ਵਿਚ 'ਲੋਹਾ ਕੁਟ' ਸੰਪੂਰਨ ਨਾਟਕ ਛਪਿਆ । ਇਹ ਨਾਟਕ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਪੂਰਨ ਨਾਟਕ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਨਾਟਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਕ ਚੁੱਕਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਸ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਉਦੋਂ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਨ ਹੋਣ ਬਰਾਬਰ ਸੀ । ਮੁਲਕ ਦੀ ਵੰਡ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਲੋਚਨਾ ਵੀ ।

ਇਹ ਨਾਟਕ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਣ ਯੋਗ ਸਫਲ ਨਾਟਕ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਛਪਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਨਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਕਿਰਤਿਗਤਾ ਦੇ ਫੁਲ ਖਿੜੇ ਸਨ । ਹੁਣ ਇਹ ਫੁੱਲ ਸਦਾ ਬਹਾਰ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ।

ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਨਾਟਕੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਾਟਕਕਾਰ ਬਣੇਗਾ, ਇਸ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਜੋ ਮਨੁਖਤਾ ਦਾ ਖਮੀਰ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਟਕਕਾਰ ਬਣੇਗਾ । ਪੀਪਲਜ਼ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੇ 'ਇਸ ਨਾਟਕ' ਦੇ ਕਈ ਚਰੂਰੀ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਸੁਟਿਆ ਅਤੇ ਨਾਟਕ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇੰਦਰ ਰਾਜਦਾਨ, ਮਿਸਜ਼ ਸਨੇਹ ਸਾਨੀਆਲ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਚਦੇਵ ਦੇ ਨਾਂ ਲਏ ਹਨ । ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਇਹ ਸੋਭਾਗ ਸਮਝੋ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਉਪਯੋਗੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਕਿ ਨਾਟਕ ਰਚਨਾ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਵਾਹ ਖੇਡਕਾਰਾਂ ਤੇ ਰੰਗ-ਮੰਚ ਨਾਲ ਏਨਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੀ ।

'ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ' ਇਕਾਂਗੀਆਂ ਦਾ ਸੰਰੂਹਿ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ 'ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ', 'ਮੁੰਗਵਾ', 'ਭੇਡ', 'ਬੇਬੇ', 'ਤਰਕਾਲਾਂ', 'ਕਲਾਕਾਰ' ਤੇ 'ਗਿਰਝਾਂ' ਇਕਾਂਗੀ ਨਾਟਕ ਹਨ । 'ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ' ਦੇ ਕਈ ਇਕਾਂਗੀ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਨਵੀਂ ਸੋਧ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਪਰਮਾਣ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮੁੰਗਵਾਂ ਤੇ ਗਿਰਝਾਂ ਆਦਿ ਇਕਾਂਗੀ ਇਸ ਕਥਨ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ । 'ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ'

ਤਰੀਕੇ ਕਰਕੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਨਹੀਂ, ਕਾਲਪਨਿਕ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਨਾਟਕ ਕਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਯਥਾਰਥਿਕ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਨਾਟਕ ਆਖਾਂਗਾ । ਇਸੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਲਾਟ, ਪਾਤਰਾਂ ਤੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦਾ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਪਿਛਲੇ ਯਥਾਰਥਿਕ ਤੋਂ ਵਖਰਾ, ਦੂਸਰੇ ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਕਾਵਿ ਮਈ ਕਾਲਪਨਿਕ ਯਥਾਰਥਿਕਤਾ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ । ਗਾਰਗੀ ਜਿਥੇ ਵੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਪੱਤਣ ਦੀ ਬੇੜੀ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਹੋਰ ਇਕਾਂਗੀ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਇਕਾਂਗੀ ਵੀ ਇਸੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ । ਅਜਿਹੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਨਾਟਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰੋਲ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ।

ਪਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਗਾਰਗੀ ਟੈਕਨੀਕ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕੱਟੜ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਬੱਧਾ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਇਸ ਮੁਆਮਲੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬਹੁਤ ਖੁਲ੍ਹਾ ਖੁਲ੍ਹਾਸਾ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਨਾਟਕੀ ਰਚਨਾ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੇ ਪਰਕਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਏਨੀ ਰੰਗ ਬਰੰਗੀ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਨਾਟਕ ਤਾਂ ਨਾਟਕੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨੀਆ ਵੀਣਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਰਸ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਖੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਾਟਕਾਂ ਵਜੋਂ ਵੀ ਕਸਰਵੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ।

ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਇਕੰਗੀਆਂ ਵਿਚ ਨਿਕੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਨਾਟਕੀ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਗੁਣ ਉਸ ਦੀ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਗੁਣ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਯ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਵਡਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਹੋ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ।

‘ਮੂੰਗਵਾ’ ਇਕੰਗੀ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਪਰਦੇਸੀ ਘਟਨਾ-ਸਥੱਲ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੌਲਿਕ ਇਕੰਗੀ ਹੋਵੇ । ਕਮ-ਅਜ਼-ਕਮ ਮੇਰੀ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ‘ਮੂੰਗਵਾ’ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਛਪਿਆ ਇਸ ਭਾਂਤ ਦਾ ਇਕੰਗੀ ਨਹੀਂ ਗੁਜ਼ਰਿਆ । ‘ਭੋਡ’ ਇਕ ਵਿਅੰਗ ਹੈ, ਇਕ ਨਾਟਕੀ ਮਸਕਰੀ ਜੋ ਦੋ ਪਾਸੀ ਮਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ—ਵਿਵੇਕ ਹੀਣ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਤੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੇਸੀ ਅਸਰਾਂ ਹੇਠ ਉਪਜਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪਰਦੇਸੀ ਅਸਰਾਂ ਹੇਠ ।

‘ਤਰਕਾਲਾਂ’ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਏਨਾ ਪੇਂਡੂ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਵਿਚ ਰਮੀ ਮਹਾਨ ਸਚਾਈ ਦਾ ਸਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਪਰ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਕਮਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਅੰਦਰ ਤਕ

ਉਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਹੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ।

‘ਬੇਬੇ’ ਵਿਚ ਗਾਰਗੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਹਕੀਕਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ ਜੋ ਹਕੀਕਤ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਜਾਪਦੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਿਆਪਕ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ । ਸਥਾਨਕ ਰੰਗਣ ਪੂਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾ ਦਾ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਸੱਚ ਦਮਕ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਪਲਾਟ, ਵਾਤਾਵਰਨ, ਬੋਲੀ ਤੇ ਸੁਭਾ-ਚਿਤਰਨ ਕਰਕੇ ‘ਬੇਬੇ’ ਨਾਟਕ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਅਸਲਵਾਦੀ ਰਚਣ-ਜਾਚ ਦਾ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਇਕੰਗੀ ਹੈ ।

‘ਗਿਰਝਾਂ’ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਬੋਲ ਚਾਲ ਰਾਹੀਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਫਲ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਨ ਤੋਂ ਸਹਾਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਕੁਚਿਤ ਸੁਝਾਉ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਫੈਲਵੇਂ ਕਾਰਜ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ੧੯੪੩ ਵਿਚ ਪਏ ਮਨੁੱਖ-ਕਿਰਤ ਕਾਲ ਉਤੇ ਖੋਫਨਾਕ ਵਿਅੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਨਾਟਕ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੋਧ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪਰਮਾਣ ਹੈ ।

੧੯੪੭ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੇ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਕਾਫੀ ਫਰਕ ਵੀ ਪਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਕਲਾ ਅੰਤਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਹ ਨਵੇਂ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਮੁਲਕ ਦੇ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਭਾਰਤ, ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਖਾਸ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ।

ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਉਜਾੜਾ ਤੇ ਉਸ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਆਰਥਿਕ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਨੈਤਕ ਢਾਂਚਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰਿਆ ਹਲੂਣਾ ਨਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਸੀ ।

ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲਣ ਪਿਛੋਂ ਦੇਸ ਦਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਫਲੀਭੂਤ ਹੋਣ ਲਈ ਨਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਨਿਆਂ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਨਵੀਂ ਜਦੋਜਹਿਦ ਉਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਅੰਗ ਸੀ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਨਵੀਂ ਪਦਵੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਰੂਪ ਪੰਜਾਬੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਇਸ ਨਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਤੀਜਾ ਅੰਗ ਸੀ ।

ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸਰਵ-ਪਰਵਾਨਿਤ ਤੇ ਸਰਵ-ਪਰਮਾਣਿਤ ਹੋਣਾ ਚੌਥਾ ਅੰਗ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਸਮਾਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਅਮਨ ਲਹਿਰ ਵਰਗੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਉਠਣਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਚੇਤ ਭਾਂਤ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਸੀ ।

ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਰੂਸ, ਫਰਾਂਸ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਆਦਿ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਉਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾਟਕ ਕਲਾਵਾਂ ਤੇ ਨਾਟਕ ਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਵੀ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਨਾਟਕੀ ਸੂਝ ਨੂੰ ਕਲਾ ਸੰਪੂਰਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਹਾਈ ਹੋਇਆ ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਨਾਟਕ ਰਚਨਾ 'ਕੇਸਰੋ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਿਆ । ਉਸ ਦੀ ਰੂਸ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਨਵੀਂ 'ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਉਸੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਗਾਰਗੀ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲਾ ਬਠਿੰਡਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਨਾਟਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਤੇ ਸਾਡੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਟੇਜੀ ਲੋੜਾਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਚੌਗਿਰਦੇ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਧ ਵਰਗ ਤੇ ਹਰ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਰਗ ਦੇ ਬੁਧੀਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਪਰਕ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਨਵੀਆਂ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਲਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਡ ਨਹੀਂ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗਾਰਗੀ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੀ ਵਿਕਸਤ ਸਟੇਜ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਸਾਰੀ ਸਿੱਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰਖਦਾ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਯੂਰਪੀ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਯ ਰੋਮਾਂਸ ਨੂੰ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਨਾਟਕੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਧੁਨਿਕ ਪਛਮੀ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਖੇਡੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਵੀ ਲਿਆ ਹੈ । ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਸਟੇਜ ਸਬੰਧੀ ਤਜਰਬਾ ਤੇ ਵਾਕਫੀਅਤ ਅਜ ਤੱਕ ਦੇ ਸਭ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ।

ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਟੇਜ ਬਾਰੇ, ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਤੇ ਖੇਡਕਾਰੀ ਬਾਰੇ, ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਚਤਮ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਟੇਜ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਗੁਣਵੰਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਿਆਣੀ ਰਾਇ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਯੋਗ ਹੈ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਇਕ ਅਮਲੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਵਜੋਂ ਤਜਰਬਾ ਹੁਣ ਤਕ ਪੱਕਾ ਤੇ ਰਸ ਚੁਕਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੇਸ ਵੰਡ ਪਿਛੋਂ ਦੀਆਂ ਨਾਟਕੀ ਕਿਰਤਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਲੀਹ ਅਟੁਟ ਉੱਚੀ ਉਠਦੀ ਸਾਫ਼ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਕਲਾਕਾਰ ਕੀ ਕਰੇ ? ਨਵੇਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸੁਚੇਤ ਕਲਾਕਾਰ ਜਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਜੁਆਬ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਤੇ ਚਾਹੇ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ 'ਕਲਾਕਾਰ' ਲਿਖ ਕੇ ਕਲਾ ਕਰਤਵ ਦੀ ਬਹਿਸ ਛੇੜੀ ਸੀ ਪਰ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੀਬਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਰਾਹੀਂ ਦੇ ਨਿਖੇੜ ਤੇ ਖੜੋਤੇ ਕਲਾਕਾਰ ਲਈ ਤੁਰਤ ਜੁਆਬ ਮੰਗਦਾ ਸੀ । ਗਾਰਗੀ ਨੇ 'ਸੈਲ ਪੱਥਰ' ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

'ਸੈਲ ਪੱਥਰ' ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ 'ਦੋ ਪਾਸੇ' ਇਕਾਂਗੀ—ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਪਿਆ । ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਆਏ ਇਕਾਂਗੀ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਧ ਵਰਗ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕੋਝੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅੰਗ, ਤੇ ਹਾਸੇ ਕਟਾਕਸ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਨੰਗਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਭੰਡਦੇ ਹਨ ।

ਘਰੇਲੂ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਨੰਗੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਨਾਟਕੀ ਸੂਝ, ਜੋ ਨਿਕੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਆਤਮ ਵਿਰੋਧਤਾਈਆਂ ਤੇ ਦੁਅੰਦਾਤਮਕ ਸਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ ਤੇ ਬਗਲੇ ਦੀ ਚੁਸਤੀ ਨਾਲ ਧੌਣੋਂ ਫੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਫਸਦਕਾਰੀ ਨਸ਼ਤਰ ਵਾਂਗ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ । ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਹਾਸਾ ਬੜੀ ਸਖਤ ਕਾਟ ਕਰਦਾ ਹੈ । 'ਦੋ ਲੈਣ' ਇਕਾਂਗੀ ਵਿਚ ਉਹੋ ਕੁਝ ਹੈ ਜੋ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਕ ਸਕੀਰੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਵਹਾਰਕ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਆਪ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਟਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮੂਰਖਤਾ ਤੇ ਹਸਦੇ ਨਹੀਂ । ਗਾਰਗੀ ਸਾਡੀ ਹੀ ਗੱਲ ਸਾਨੂੰ ਦਸ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਹੀ ਹਸਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਮਾਜਕ ਆਲੋਚਨਾ ਹੈ ਤੇ ਹੀ ਸੁਖਾਂਤ ਜੋ ਉਹ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਕਰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ । 'ਮਹਿਮਾਨ' ਬਾਰੇ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਆਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ

ਹੈ “ਇਹ ਨਾਟਕ ਉਸੇ ਗਲੇ ਸੜੇ ਫਿਲੜ ਨੂੰ ਲਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜੋਕ ਵਾਂਗ ਸਾਡੇ ਆਰਥਕ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਲਹੂ ਪੀਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਤੇ ਕਟਾਕਸ਼ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਾਡੇ ਟਬਰਾਂ ਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਹਾਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਨਵੇਂ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ”।

‘ਲਿਖਾਟੀ’ ਵਿਚ ਲਿਖਾਟੀ ਪ੍ਰਤੀ ਕੁਲ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ‘ਸੁਆਦਲੀ ਗੱਲ’ ਵਿਚ ਮਧ ਵਰਗ ਤੋਂ ਕੁਝ ਉਪਰਲੇ ਮਾਇਆਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਖਣੀ ਸਿੰਦਗੀ ਦਾ ਨਾਟਕੀ ਚਿਤਰ ਹੈ ਜੋ ਬਨਾਉਣੀ ਉਕਸਾਹਟ ਦੇ ਠੰਮਣੇ ਬਗੈਰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ‘ਪਿਛਲੇ ਪੈਰੀ’ ਇਕ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਅੰਗ ਹੈ। ‘ਦੋ ਪਾਸੇ’ ਵਿਚ ਦੋ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦਾ ਲਫਜ਼ੀ ਗਤਕਾ ਖੇਡਦੇ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕਿੰਨਾ ਗਰਜ਼ਮੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਵਰਤਮਾਨ ਨਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ? ਇਹ ਨਾਟਕ ਇਸੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਹੈ। ਦਿਖਾਵੇ ਦੀ ਮਿਲਵਰਤਣ ਨੂੰ ਗਰਜ਼ ਦੀ ਲੀਲਾ ਸਿਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਕਾਂਗੀਆਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਪਾਤਰ ਨਮੂਨਾ ਪਾਤਰ ਹਨ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਧ ਵਰਗ ਦੇ ਨਮੂਨਾ ਪਾਤਰ। ਇਕਾਂਗੀਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਬੜੀ ਕਸਵੀਂ ਹੈ, ਹਰ ਇਕਾਂਗੀ ਲਟਕਾਉ—ਫਰਪੂਰ ਹੈ, ਤੌੜ ਥਾਂ ਸਿਰ ਕਾਇਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਰਭਾਵ ਸਾਰਥਿਕ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਇਕਾਗਰ ਵੀ, ਸਥਾਨ ਤੇ ਪਾਤਰ ਸੰਜਮ ਹੈ ਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਤੇ ਕਲਪਣਾਮਈ ਘਟ ਹੈ, ਯਥਾਰਥਕ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ‘ਸਵਾਦਲੀ ਗਲ’ ਵਰਗੇ ਇਕਾਂਗੀ ਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ, ਗੱਲ ਦੇ ਸਵਾਦਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਾਟਕ ਰਸ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਵਿੱਤੇ ਗਏ।

ਇਸ ਛੋਟੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਸੰਖੇਪ ਭਾਂਤ ਵਿਚਾਰ ਸਕਣਾ ਵੀ ਕਠਨ ਸਮਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਇਕ ਹੋਰ ਮੁੱਖ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਦਾ ਹੀ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਕਾਫੀ ਸਮਝਾਂਗੇ।

‘ਘੁੱਗੀ’ ਅਮਨ ਲਹਿਰ ਦਾ ਨਾਟਕ ਹੈ। ਅਮਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਹ ਨਾਟਕ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਅਨਾਰਦਾਣਾ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ੧੯੫੦ ਵਿਚ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਅਮਨ ਬੜੇ ਦੀਰਘ ਕਸ਼ਟ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਇਸ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਅਮਨ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਇਹ ਨਾਟਕ ਰਚਿਆ ਸੀ।

‘ਨਵਾਂ ਮੁੱਢ’ ਵੀ ਇਕ ਰੂਪਕ ਤਜਰਬਾ ਹੈ, ਬਣਤਰ ਕਰਕੇ ਇਕਹਿਰਾ। ‘ਬੋਬੇ’ ਇਕਾਂਗੀ ਵਾਂਗ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬੜਾ ਹੀ ਮਹਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਹਾਸ ਤੇ ਕਰੁਣ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਰਾਹੀਂ ਨਿਭਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਕੋਸਰੋ’ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੋਈ ਸ਼ਰੇਣੀ ਘੋਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਭਰਿਸ਼ਟਤਾ, ਜਟ ਦਾ ਧਰਤੀ-ਪਿਆਰ, ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲੁਟ ਖਸੂਟ, ਵੱਢੀ, ਰਿਸ਼ਵਤ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੁਗਲੀਆਂ ਤੇ ਵਿਹਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੋਟ ਖੁਹਣ ਦੇ ਹੀਲੇ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

‘ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ’ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪਰਧਾਨ ਨਾਟਕ ਹੈ। ਨਾਟਕਕਾਰੀ ਵਿਚ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਨਿਰੋਲ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਨਹੀਂ। ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਨੂੰ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਹਦ ਤੱਕ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਮਿਥਿਆ ਹੋਇਆ ਸਮਾਜਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਦੀ ਸੋਧ ਰਖ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਨਾਟਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਚਾਹੇ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਉਸ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਰਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ।

ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ ਦੇ ਅਣਛਪੇ ਨਾਟਕ ਬਾਰੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਡੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਾਟਕੀ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਲੋਕ ਨਾਟਕ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਗੀਤ ਵੀ ਹਨ, ਸਹਿਗਾਣ ਵੀ ਹਨ, ਨਟ ਨਟੀ ਰਾਹੀਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਟਕ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਨਾਟਕ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੱਸਣ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਸ ਲੀਲਾ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਉਰਦੂ ਨਾਟਕ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ।

ਇਸ ਉਭਈ ਪੰਛੀ ਬਾਤ ਵਿਚ ਜੋ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਨਾਟਕ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਪਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਅਣਜਾਚਿਆ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਹੁਣ ਤਕ ਦੀ ਦੇਣ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸਿਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਨਾਟ-ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਗਟਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੇਂਡੂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਯਥਾਰਥਕ, ਕਾਵਿਕ ਤੇ ਮਿਸਰਤ ਤਿੰਨ ਭਾਂਤਾਂ ਦਾ ਇਕਾਂਗੀਕਾਰ ਤੇ ਨਾਟਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਨਾਟਕੀ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਚੋਣਕਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਇਕਾਂਗੀ ਤੇ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ, ਸਾਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਰੋਚਿਕਤਾ ਡਰਪੂਰ ਲਿਖਣਹਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਨੂੰ ਰੀਹਰਸਿਲਾਂ ਤੇ ਅਸਲ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਜਾਚਦਾ ਤੇ ਸੁਧਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਟੇਜ ਕਰਨ ਦੇ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬਣਤਰਿਕ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਕਟੜਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਬੂਲਦਾ। ਦੇਸ਼ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਟੇਜ ਸਬੰਧੀ ਉਸ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਤੇ ਗਿਆਨ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਭਾਂਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੌਲਿਕ ਹੈ, ਉਹ ਜਨਤਾ ਤੇ ਉਪਰਲੇ ਵਰਗ ਬੁਧੀਮਾਨਾਂ ਆਦਿ ਸਭ ਲਈ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹਾਸ ਪਰਹਾਸ, ਨਕਲ, ਮਸ਼ਕਰੀ ਨੂੰ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਚੇਤੰਨ ਹੈ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦੇ ਮਨੋਰਥਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਨੋਰਥਾਂ ਨੂੰ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮੁਖ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕਾਫੀ ਵਿਵਸਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਬਹੁ ਪੱਖੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਵਾਦੀ, ਚਿੰਨ੍ਹਵਾਦੀ, ਪਰਕਾਸ਼ਵਾਦੀ, ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤੇ ਹਨ ਚਾਹੇ ਉਸ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਰਚਨਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਨਿਰੋਲ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਉਹ ਰਾਜ ਦੇ, ਦੇਸ ਦੇ ਤੇ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਾਟਕੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਸਤੂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕੋਠੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ 'ਅਨੈਕਸੀ' ਦੇ ਇਕ ਨਿਕੇ ਜੇਹੇ ਸਫੈਦ ਕੋਠੇ ਦੇ ਪੀਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਪਰ ਲਗੀ ਘੰਟੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਦਬਾਇਆ—ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਉਸ ਦੀ ਧੜਕਣ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਧੜਕਣ ਵੀ ਕਾਹਲੀ ਹੋ ਗਈ— ਮੈਨੂੰ ਟੱਲੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵੀ ਮਧੁਰ ਜਾਪੀ, ਜਿਵੇਂ ਪਿਛੋਕੜ ਦਾ ਗਾਇਆ ਗੀਤ . . . ਮੱਧਮ . . . ਵਿਸ਼ਾਲ ਖਲਾ ਵਿਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਪੇ ਘੁਲਦਾ ਸਾਂਦਾ ਹੋਵੇ ।

ਅਚਾਨਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲਿਆ—ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੁਲਾਬੀ ਉਸ਼ਾ ਵਾਂਗ—ਆਸ਼ਾ-ਭਰਪੂਰ—ਕਾਮਨਾ ਪੂਰਤ . . . ਤੇ ਬਟ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਇਕ ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ ਦੇ ਕਲੇਵਰ ਵਿਚ ਸਾਂ । ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਿਕੇ ਜੇਹੇ ਵੇਹੜੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਸਾਦੇ ਕਲਾ ਦੀ ਫੁਲਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ—ਮਾਨੋਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹਾਊਸ ਬੋਟ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂ—

ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਕੱਦ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਖਿਆਲ ਬਹੁਤ ਉਚੇ, ਬਾਹਵਾਂ ਨਿੱਕੀਆਂ, ਪਰ ਹਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ । ਸਿਰ ਵਡਾ—ਪਰ ਹੌਲੇ ਫੁਲ ਖਿਆਲਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰੀ— ਵਾਲ ਪਰੇਸ਼ਾਨ—ਜੀਵਨ ਵਾਂਗ ਬੇਤਾਬ . . . ਬੇਕਰਾਰ . . . ਕਿਸੇ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਲਈ . . . ਉਸ ਜੁਲਫ ਵਾਂਗ ਜਿਹੜੀ ਇਸ਼ਕ ਪੇਚੇ ਦੀ ਵੇਲ ਵਾਂਗ ਕਾਹਲੀ ਹੋਵੇ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਉਲਝਣ ਲਈ . . . ਅੱਖਾਂ ਝੀਲ ਵਾਂਗ ਡੂੰਘੀਆਂ, ਵੱਡੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲੁਕੋਈ . . . ਹੇਠ—ਖੇੜਾ ਕੇਰਦੇ—ਆਪਣੇ ਜਵਾਨ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁੱਲੀਆਂ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵਾਂਗ . . .

ਹਾਂ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ, ਲਿਖਦਾ ਸਾਂ, ਚਿਤ੍ਰਦਾ ਸਾਂ . . . ਅਜ ਉਹ ਚਿਤ੍ਰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਸੀ—ਸਾਖਸ਼ਾਤ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ— ਇਕ ਇਤਹਾਸਕ ਮਿਲਣੀ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪਰਦਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ—

ਮੈਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੋਚਿਆ—ਠੀਕ ਹੀ ਇਹ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਵਡਾ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹੈ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਮਝਣ ਤੇ ਵਰਤਣ ਵਾਲਾ . . . ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ—ਉਹ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ . . . ਸਾਧਾਰਨ—ਪਰ ਸਵੱਛ ਸੁੰਦਰ— ਉਵੇਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਛਵਾੜੇ ਉਚੇ ਲੰਮੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਬੁੰਡ ਵਿਚ ਸਾਫ ਕੀਤੀ ਥਾਂ, ਜਾਂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਬਮ ਬਮ ਕਰਦਾ ਤਕੀਆ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਮਾਂ ਦੀ ਧੁੰਦੀ ਦੀ ਧਰਤ ।

. ਤੇ ਇਕ ਸੋਹਣੇ ਵਿਛੇ ਸੋਢੇ ਪੁਰ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਾਂਹ ਨੁਕਰ ਕਰ ਸਕਾਂ, ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਫੜਕੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ . . . ਮੈਂ ਰਾਜ-ਸਿੰਘਾਸਨ ਪੁਰ ਬੈਠਾ ਸਾਹਿਤਕ-ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੀ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ . . .

ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਛੀ ਵਛੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਜਗੇ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੇ। ਦੁਨੀਆਂ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਨੌਠਦੀ ਹੈ— ਆਹ—ਪਿਛੇ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਲਿਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਵਾਪਸ ਖੜਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਤੇ ਗਾਰਗੀ ਨੇ 'ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ' ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, ਕਿ 'ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਪਾਤਰ, ਜਿਹੜੇ ਦੂਜੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੇਠੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਮੇਰੀ ਨਿਕੀ ਸਾਰੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਬਿਨ ਡਿਠੇ ਨਹੀਂ ਗੁਜ਼ਰ ਸਕਦੇ। . . .

ਏਨੇ ਵਿਚ ਚਾਹ ਆ ਗਈ—ਕੇਤਲੀ ਸ਼ਰਮਾਕਲ ਕਸ਼ਮੀਰਨ ਵਾਂਗ ਉਨੀ ਟੋਪੀ ਹੇਠ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ—ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਕੱਪ ਸਨ—ਦੁਧ ਦਾਨੀ ਦਾ ਵੀ ਇਕੋ ਰੰਗ—ਬਸੰਤੀ ਸਰੋਂ ਵਰਗਾ . . . ਮੈਂ ਕੇਤਲੀ ਦੀ ਚੁੰਨੀ ਖਿੱਚਕੇ ਢੱਕਣ ਨੂੰ ਰੱਤਾ ਕੁ ਖਿਸਕਾ, ਉਸਦੀਆਂ ਬੁਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਚਿਮਚਾ ਭਰ ਚਿਟੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਪਾਇਆ—ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਉਦੋਂ ਤਕ ਦੋ ਦੋ ਚਿਮਚੇ ਪਿਆਲਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਵੀ ਪਾ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਸਨ—ਚਾਹ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੰਗ ਨੂੰ ਦੁਧ ਨੇ ਸੰਝ ਦੀ ਲਾਲੀ ਤੇ ਪੁੰਨਿਆਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਚੰਨ ਦੀ ਚਾਨਣੀ ਵਿਚ ਘੋਲ ਦਿਤਾ . . . .

'ਤੁਸੀਂ ਪੁਛੋ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਪੁਛਣਾ ਚਾਹੋ ?' ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਕਿਹਾ।

ਮੈਂ ਜੋ ਪੁਛਣਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਉਤਰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਚੁਕਾ ਹੈ—ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮਾਮੂਲੀ ਜੇਹੇ ਵਾਕੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਰੰਦ ਛਿੱਲਕੇ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਸਿਖਰਾਂ ਵਿਚ ਘੜ ਲੈਂਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਕੀ ਹੈ ?

ਇਕ ਸੁਚੱਜੇ ਕਲਾਕਾਰ ਦੇ ਠਰੰਮੇ ਨਾਲ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਝਟ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, 'ਮੇਰੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਟਕੀ ਜਾਚ ਤੇ ਮਹੱਤਾ ਵਾਲਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ,'

ਤੇ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਉਸ ਦਾ ਕਮਰਾ ਵੀ ਨਾਟਕੀ ਸੁੱਖੜਤਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵਾਂਗ ਬਣਿਆ ਸੰਵਰਿਆ ਸੀ—ਹਰ ਚੀਜ਼ ਕਰੀਨੇ ਸਿਰ ਸੀ, ਖਿਲਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਸਿਰ ਏਧਰ ਓਧਰ ਪਈਆਂ ਸਨ—

‘ਬੇਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ—ਢੇਰ ਸਾਰਾ . . . ਖਿਲਰਿਆ ਹੋਇਆ . . . ਏਧਰ ਓਧਰ ਪਿਆ ਹੋਇਆ—ਕੇਵਲ ਉਸ ਨੂੰ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਥਾਂ ਸਿਰ ਟਿਕਾਉਣ ਤੇ ਜੋੜਨ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਕਲਾ ਹੈ।’

ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਰੋਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸੁਣਦੇ ਹੋ ਇਸਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ . . . . ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦੇਂਦੇ। . . . ਮੈਂ ਅਖੀਰਲੇ ਕੱਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਚਾਹ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪੁਛਿਆ।

‘ਮੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਉਹੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਅਸੀਂ ਆਮ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਅਸਰ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਵਰਗੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਾ ਏ’। ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ।

ਤੇ ਮੈਂ ਮਾਤ-ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਮਿਠੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਲੈਣ ਲਗਾ . . .

ਗਾਰਗੀ ਬੋਲਦਾ ਗਿਆ ‘ਮੇਰੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਵੀ ਜ਼ਬਾਨ ਓਹੀਓ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਨਿਕੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਖਰੋਟ ਖੇਡਦਿਆਂ, ਚੋਰੀ ਬੋਰ ਤੋੜਦਿਆਂ ਤੇ ਢਾਬ ਛਪੜਾਂ ਵਿਚ ਖੁੰਢਾਂ ਤੇ ਤਰਦਿਆਂ ਸਿਖੀ ਸੀ’।

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਾਬਤ ਕੁਝ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ . . . ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘਟਨਾ—ਕੋਈ ਰੋਮਾਂਸ . . . ਕੋਈ ਅਚਾਨਕ ਮੇਲ—ਕੋਈ ਇਤਫ਼ਾਕ . . . ।

‘ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਬਾਬਤ—ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਕੋਈ ਐਡਾ ਮਹੱਤਾ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ’ . . . ਸਗੋਂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ—ਕਲਾ ਨੂੰ—ਇਸ ਅੰਦਰ ਲੁਕੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ—ਤੇ ਹਰ ਰੰਗ ਵਿਚ . . . ਮੇਰੇ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤਾਲੇ ਬਾਲੇ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਦੋ ਹੀ ਰੰਗ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੰਗ ਹਨ।’

ਤੇ ਮੇਰੀ ਯਾਦ-ਪੱਟੀ ਪੁਰ ਮਹਾਨ ਸੰਤ-ਕਵੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੀ ਇਹ ਤੁਕ ਉਭਰਦੀ ਜਾਪੀ ‘ਰੰਗ ਸਭੇ ਨਾਰਾਇਣੈ, ਜੇਤੇ ਮਨਿ ਭਾਵੰਨਿ’ . . . ਬਾਹਰ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਵਿਹੜਾ ਸੁਨਿਹਰੀ ਧੁਪ ਦੀ ਬੱਗੀ ਲਾਹਕੇ ਬਰੀਕ

ਚਿਟੀ ਚੁੰਨੀ ਹੇਠ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਸੂਰਜ ਦਾ ਰਬਵਾਨ ਆਕਾਸ਼ ਦੀ 'ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ' ਦੀ ਧਰਤ ਨੂੰ ਛੋਹਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ।

‘ਇਕ ਕੱਪ ਹੋਰ’, ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਚਿਮਚੇ ਦੀ ਜੀਭ ਨੂੰ ਖੰਡ ਨਾਲ ਭਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦਾ, ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਗੇੜ ਖੂਹ ਦੀਆਂ ਟਿੰਡਾਂ ਵਾਂਗ ਦੋਹਾਂ ਕੱਪਾਂ ਦੇ ਔਲੂਆਂ ਨੂੰ ਭਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ।

ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੰਟੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਮੈਨੂੰ ਉੱਠੇ ਜਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਸਦਾ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦਾ ਰਹੇਗਾ ।

ਉਹ ਉਠਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਤਕ ਛੱਡਣ ਆਇਆ । ਇਹ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ—ਮਗਰਲੀ ਸੜਕ ਵਲ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਸੀ—ਏਧਰ ਦੀ ਬਾਰੀ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਬਸੰਤੀ ਸੀ—

ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ—ਠੀਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੀ ਇੰਜ ਹੀ ‘ਦੋ ਪਾਸੇ’ ਹਨ—ਦੋ ਰਾਹ—ਦੋ ਦਰਵਾਜ਼ੇ—ਦੋਵੇਂ ਵੱਖ ਵੱਖ—ਪਰ ਇਕੋ ਵੇਹੜੇ ਦੀਆਂ ਆਮੋ-ਸਾਮੁਣੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ . . . ਕਾਸ਼ ! ਮਨੁਖ ਦੋ ਪਾਸੀਂ ਬਾਕ ਸਕਦਾ . . . .

ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਿਲਣੀ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦੇ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਮੌਤੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕੀੜੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅਨੰਤ ਦੀ ਖੁੱਡ ਵਲ ਖੜਦੀ ਰਹੇਗੀ . . . ਇਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਹਿੰਦੀ ਰਹੇਗੀ . . . ਬੇਰੋਕ . . . ਬੇਰੋਕ . . . .

—O—

‘ਕੁੜੀ ਦਾ ਹਾਸਾ ਤੇ ਛੱਗਣ ਦੀ ਪੀਲੀ ਧੁਪ ਮੈਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਨੇ ’ ।

(ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ)

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ—

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ—ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਆਧੁਨਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਤਕਨੀਕ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਈ ਨਵੇਂ ਤਜਰਬੇ ਕਰਕੇ ਨਵੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੀ ਨਾਟਕੀਅਤ, ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਤੇ ਅੱਗ੍ਰਾਮਿਤਾ ਨਾਲ ਸਿੰਗਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਥੇ ਪੱਛਮੀ ਨਾਟਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਅਗ੍ਰਾਮੀ ਹੈ ਪਰ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀਆਂ ਮੂਬੀਆਂ ਨਾਲ ਰੁੱਸ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਕੱਟੜ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ; ਸੱਚ ਪੁੱਛੋਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਲਚਕ ਜੇਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਲਾਕਾਰ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਉਸਦੇ 'ਗਾਰਗੀ' ਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਰਸਿਧ ਕਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੂਰਦਰਸੀ ਅੱਖ ਨੇ ਉਸਦੀ ਕਲਾ-ਸੂਖਮਤਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਦਿਤਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਨਾਟਕੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਕਈ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਅਨੋਖੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੈ; ਉਹ ਜੰਮਪਲ ਤਾਂ ਜੰਗਲ [ਮਾਲਵੇ] ਦਾ ਹੈ, ਰਹਿੰਦਾ ਕਰਜ਼ਨ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਹੈ, ਤੇ ਸੋਚਦਾ ਮਾਸਕੋ ਥੀਏਟਰ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਹੈ ਪਰ ਜਦ ਬੋਲਦਾ ਜਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਰੀ ਦੇਸੀ ਘਿਉ ਵਰਗੀ ਪੇਂਡੂ ਬੋਲੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸਦਾ ਲੋਕ-ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਚੁਣਦਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਨਾਟਕਕਲਾ ਦੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਲੋਕਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਚਿਰੰਜੀਵ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਰਹਿਣਾ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਡਿਆਈ ਹੈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਦੀਬ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਚੰਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ :—

'ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਨਾਟਕ ਅਸਲੋਂ ਨਰੋਏ ਤੇ ਸੱਜਰੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵੇਗ ਤੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਹ ਜਜ਼ਬੇ ਜ਼ਬਤ ਦੀ ਸਖਤ ਛਿੱਲੜ ਨੂੰ ਤੌੜ ਕੇ ਜੁਆਲਾਮੁਖੀ ਵਾਂਗ ਫੁੱਟ ਵਗਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਅਤ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਸਿੰਘਾਸਨ ਹਿਲਾ ਛੁਡਦੇ ਹਨ।'

(੨)

ਇਹ ਹੈ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਨਾਟਕਕਲਾ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ।
 ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਹਿਣਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ
 ਲਾਲਾ ਸ਼ਿਵਚੰਦ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਪੁੰਨੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ੪ ਦਸੰਬਰ, ੧੯੧੬ ਈ.
 ਨੂੰ ਹੋਇਆ । ਸਹਿਣਾ, ਬਰਨਾਲੇ ਤੋਂ ੧੦-੧੨ ਮੀਲ ਤੇ ਬਠਿੰਡੇ ਤੋਂ ਵੀਹ-ਕੁ
 ਮੀਲ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਹੈ । ਬਲਵੰਤ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਥੇ ਬਚਪਨ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ,
 ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਮਾਣੀਆਂ ਤੇ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡੀਆਂ, ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ
 ਨਾਵਲ 'ਕੱਕਾ ਰੇਤਾ' ਵਿਚ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਤੇ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ।
 ਉਸ ਮੁਢਲੀ ਤਾਲੀਮ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬਠਿੰਡਾ
 ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ, ਚੁੱਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਇਥੇ ਨਹਿਰ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ
 ਵਿਚ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸਨ । ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਉਪਰੰਤ ਬਲਵੰਤ ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ, ਪਟਿਆਲਾ
 ਵਿਚ ਆ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ । ਦੋ-ਕੁ ਸਾਲ ਬਾਦ ਇਥੋਂ ਲਾਹੌਰ ਚਲਿਆ
 ਗਿਆ ਤੇ ੧੯੩੬ ਵਿਚ ਬੀ. ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ । ਫਿਰ ੧੯੩੮ ਈ. ਵਿਚ
 ਐਫ. ਸੀ. ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਪੌਲੀਟੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਐਸ. ਏ. ਤੇ ਡੀ. ਏ.
 ਵੀ. ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ੧੯੪੧ ਈ. ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਐਮ. ਏ. ਪਾਸ
 ਕੀਤਾ ।

ਬਲਵੰਤ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਚੇਟਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ-ਜੀਵਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ
 ਸੀ । ਪਹਿਲੇ-ਪਹਿਲ ਉਸ ਉਰਦੂ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਨਜ਼ਮਾਂ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ
 ਲਿਖਣ ਦੀ ਮਸ਼ਕ ਕੀਤੀ । ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ
 ਉਸਨੂੰ ਟੈਗੋਰ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਜਦੋਂ ੧੯੩੪ ਵਿਚ ਕਵੀ ਲਾਹੌਰ ਆਏ ਸਨ ਤੇ
 ਨੌਜਵਾਨ ਗਾਰਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ
 ਰਚਨਾ ਇਕ ਕਹਾਣੀ, 'ਹਜ਼ਾਮਤ' ਸੀ, ਜੋ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ (੧੯੪੦) ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ
 ਹੋਈ । ੧੯੪੨ ਵਿਚ ਉਸ ਆਪਣੀ ਬਚਪਨ ਦੀ ਆਪ-ਬੀਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਕੇ
 ਜੇਹੇ ਨਾਵਲ 'ਕੱਕਾ ਰੇਤਾ' ਨਾਂ ਹੇਠ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ
 ਕਰਕੇ ਇਹ ਦੱਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਕਲਾਕਾਰ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਕਿਤਨੀ-ਕੁ
 ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ੧੯੪੩ ਵਿਚ ਉਸ ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ
 ਅਤੇ ਕੁਆਰੀ ਟੀਸੀ, ਬੇਬੇ ਤੇ ਗਿਰਝਾਂ ਆਦਿ ਇਕਾਂਗੀ ਲਿਖ ਕੇ ਨਾਟਕ-ਖੇਤਰ
 ਵਿਚ ਵੀ ਕਦਮ ਰਖਿਆ । ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਸੂਰਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਟਕ 'ਲੋਹਾ
 ਕੁੱਟ' ੧੯੪੪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ । ਹੁਣ ਤਕ ਉਸ ਅੱਠ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕ,
 ੩੫ ਇਕਾਂਗੀ ਅਤੇ ਦੋ ਦਰਜਨ ਦੇ ਲਗਭਗ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਨਿਕਾ
 ਜੇਹਾ ਨਾਵਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹੈ :—

੧. ਲੋਹਾ ਕੁੱਟ (੧੯੪੪)

੨. ਸੈਲ ਪੱਥਰ (੧੯੪੫)
੩. ਬਿਸਵੇਦਾਰ (੧੯੪੮)
੪. ਨਵਾਂ ਮੁੱਢ (੧੯੪੯)
੫. ਘੁੱਗੀ (੧੯੫੦)
੬. ਕੇਸਰੋ (੧੯੫੨)
੭. ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ (੧੯੫੪)
੮. ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ (੧੯੫੬)
੯. ਦੋ ਪਾਸੇ (ਇਕਾਂਗੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
੧੦. ਦਸਵੰਧ (ਇਕਾਂਗੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
੧੧. ਪੱਤਣ ਦੀ ਬੇੜੀ (ਇਕਾਂਗੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
੧੨. ਕੱਕਾ ਰੇਤਾ (ਨਾਵਲ)
੧੩. ਡੁਲ੍ਹੇ ਬੇਰ (ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
੧੪. ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਚਪੇੜ (ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
੧੫. ਦੋ ਹੱਥ (ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ)
੧੬. ਮੇਰੀ ਹਾਲੀ (ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ)
੧੭. ਰੰਗ-ਮੰਚ (ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ)

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਆਪਣੇ ਕਲਮੀ-ਚਮਤਕਾਰ ਸਦਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੇਕਲੀ ਥਾਂ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਸ ਨੇ ਬਾਹਰਲੇ-ਏਸ਼ਿਆਈ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਉਜਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਕਮਾਲ ਦੇ ਹੁਨਰ ਤੇ ਯੋਗ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਕੋਈ ਸਨਮਾਨ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਇਕ ਬਿਖਮ ਕੰਮ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਕਲਮ ਨੇ ਇਹ ਕੀਰਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਲਾ ਕਿੰਨੇ-ਕੁ ਮਾਣ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕਾਈ ਬੈਠੀ ਹੈ।

੧੯੪੯ ਈ. ਵਿਚ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਨਾਟਕ 'ਪੱਤਣ ਦੀ ਬੇੜੀ' ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਕੰਪੀਟੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਅੱਵਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ੧੯੫੪ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਸੌ ਮੀਲ ਦੌੜ' ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ-ਪ੍ਰਤਿਯੋਗਤਾ ਵਿਚ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ੧੯੫੫ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਕਹਾਣੀ 'ਦੋ ਹੱਥ' ਨੇ ਸੰਸਾਰ-ਯੁਵਕ ਮੇਲੇ (World Youth Festival) ਤੇ ਇਨਾਮ ਪਾਇਆ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਚਮਕਾਇਆ। ਇਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਇਸੇ ਸਾਲ ਉਸ ਦੇ 'ਕੇਸਰੋ' ਨਾਟਕ ਨੇ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਪੇਂਡੂ ਯੁਵਕ ਮੇਲਾ ਇਨਾਮ (International Rural Youth Festival Prize)

ਜਿਤਿਆ । ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਉਂ ਇਸ ਗੱਭਰੂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਕੇ ਇਕ ਖਲਾਘਾ-ਯੋਗ ਕਾਰਨਾਮਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਪਿਛਲੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਗਾਰਗੀ ਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰ ਯੂਰਪ-ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਨਾਟਕ ਯੂਰਪੀਨ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਤਰਜਮਾ ਹੋ ਕੇ ਛਪੇ ਹਨ ਤੇ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ ਹਨ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਇਕਾਂਗੀ ਤੇ ਲੇਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਰੂਸੀ, ਚੀਨੀ, ਜਰਮਨੀ, ਚੈਕੋ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ, ਫਿਨੀਸ਼ੀ, ਇਤਾਲਵੀ ਤੇ ਕੋਰੀਅਨ ਆਦਿ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਏ ਹਨ । ਉਸ ਦਾ ਨਾਟਕ 'ਕੇਸਰੋ' ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਰੂਸੀ, ਚੀਨੀ, ਜਰਮਨੀ ਤੇ ਪੋਲਿਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਛਪ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੋਲੈਂਡ, ਜਰਮਨੀ ਤੇ ਮਾਸਕੋ ਵਿਚ ਖੇਡਿਆ ਵੀ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਵਾਂ ਨਾਟਕ 'ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਂਵਾਲ' ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਰੂਸੀ ਵਿਚ ਤਰਜਮਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮਾਸਕੋ ਦੇ ਜਿਪਸੀ ਥੀਏਟਰ ਵਲੋਂ ਸਟੇਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਥੇ ਉਸ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਇਹ ਪਰਸਿੱਧੀ ਤੇ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਵਡਿਆਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਦੀ ਭਾਗਵਾਨੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਜਲੇ ਭਵਿੱਸ਼ਤ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਰਸਿੱਧ ਆਲੋਚਕ ਪ੍ਰੋ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨੇ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ, 'ਕਾਰਣ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਣ, ਬਲਵੰਤ ਨੇ ਜੋ ਪਰਸਿੱਧਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ । ਦੇਸਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕੀ ਸੁਭਾਵ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।'

(੩)

ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਇਸ ਤਿੰਨ-ਸਾਲਾ ਵਲਾਇਤ-ਯਾਤਰਾ ਦੁਆਰਾ ਪੱਛਮੀ ਥੀਏਟਰ ਦੀ ਟੈਕਨੀਕ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਘੋਖਿਆ ਪੜਤਾਲਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਘੋਖ-ਪੜਤਾਲ ਬਾਦ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕਾਰੀ ਵਿਚ ਉਹ ਨਵੇਂ ਰੰਗ-ਮੰਚੀ ਤਜਰਬੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਤਤਪਰ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਕਈ ਨਰੋਈਆਂ ਆਸਾਂ ਹਨ ।

ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਆਪਾ ਵੀਹ ਸਾਲ ਨਾਟਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਉਂਦਿਆਂ ਨਾਟਕ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਬੰਦਾ ਬੜਾ ਰੰਗੀਲਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਟਕੀ ਰੰਗਰਲੀਆਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਉਘੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੋ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ

ਦੀ ਬੌਧਿਕ ਗੰਭੀਰਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰ. ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡਰਾਮਿਆਂ ਦੀ ਸਰਲਤਾ ਜਿਥੇ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਮਾਰਗ ਉਤੇ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ । ਨਾਟਕੀ ਟੈਕਨੀਕ ਦੇ ਪਖੋਂ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਕਈ ਥਾਂ ਉਹ ਅਗੇ ਵੀ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਵਡਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਰੰਗ-ਮੰਚ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣਾ ਤੇ ਨਾਟਕ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਥਾਂ ਖੇਲਣ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਤੇ ਕਸਣਾ ਹੈ ।

ਗਾਰਗੀ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਤਿਆਂ ਜਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਦਰਸ਼ਕਾਂ' ਦੀ ਚੀਜ਼ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਮ ਨਾਟਕ ਕਾਰਜ-ਪਰਧਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਮੈਂ ਰੰਗ-ਮੰਚ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਾਟਕ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ' ..... 'ਅਸਲ ਨਾਟਕ ਰੀਹਰਸਲਾਂ ਵਿਚ ਸੌਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਤੀਕਰ ਪਾਤਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲ ਬੋਲ, ਮਾਂਜ ਮਾਂਜ, ਰਗੜ ਰਗੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਭਖਦੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕਦਾ; ਜੋ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੈ; ਨਾਟਕ ਦੇ ਬੋਲ ਬੋਜਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ' ..... 'ਰੀਹਰਸਲ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਹਰ ਖੋਟ ਸੌਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਸਟੇਜ [ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਤੇ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਪਰਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।' ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਸਟੇਜ ਉਤੇ ਦਿਖਾ ਕੇ ਹੀ ਆਖਰੀ ਰੂਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕ ਥੀਏਟਰੀ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਰੰਗ-ਮੰਚ ਬਾਰੇ ਵੀ ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਤੇ ਲੋਕਵਾਦੀ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਗ੍ਰਾਮੀ ਵੀਚਾਰਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਹ ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਰੰਗ-ਮੰਚ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸੋਧਣ-ਸੰਵਾਰਨ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਰਖਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨਵੇਂ ਉਠਦੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਟੈਕਨੀਕ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਦੇਸ ਦੇ ਸਿਰ ਮੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ । ਉਸ ਦੀ ਰਾਇ ਵਿਚ ਰੰਗ-ਮੰਚ ਨੂੰ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਇਕੋ ਹੀ ਇਕ ਰਾਹ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਦਾ ਬਣਾਈਏ ਤੇ ਸਾਰੀ ਪੁਰਨਾ ਆਪਣੀ ਲੋਕ-ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਪਰਾਪਤ ਕਰੀਏ । ਪੱਛਮੀ ਸਜਾਵਟ ਤੇ ਸਵਿਸਥਾਰ ਸੈਟਿੰਗ ਦੀ ਨਕਲ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਾਰ ਸਕਦੀ, ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫੀ ਵਰਗਾ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਤਾਂ ਹੁਣ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਵੀ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਯੂਰਪ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਲਾਹੇ ਹੋਏ ਕਪੜੇ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੱਲਾ ਘੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।'

ਇਹ ਹੈ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਨਾਟਕੀ ਬਣਤਰ ਬਾਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸਿਧਾਂਤ ।

(੪)

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਨਾਟਕ-ਰਚਨਾ ਦਾ ਤੱਲਕ ਹੈ ਗਾਰਗੀ ਨਾਟਕ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦਾ ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਫੁਟਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਟਕ-ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਕਠਨਾਈ ਪਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਟਕੀ ਵਰਤਾਰਾ ਆਮ ਪਿਆ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਖੁਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

“ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਅਜੇਹੇ ਨਾਟਕੀ ਮੌਕੇ ਖਿੰਡੇ ਪਏ ਹਨ, ਜਦ ਕੋਈ ਮੈਂਨੂੰ ਰਚਨਾ ਦੀ ਬੁੜ ਯਾ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਲਾਟ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਗੋਂ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਮੈਂਨੂੰ ਕਦੀ ਇਹ ਬੁੜ ਮਹਿ-ਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ।”

‘ਮੈਂ ਵਡੇ ਵਡੇ ਵਾਕਿਆਂ ਤੇ ਦਲੀਲਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਖਲੋਂਦਾ । ਮੈਂ ਇਕ ਨਿਕੇ ਜਿਹੇ ਆਮ ਵਾਕੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਵਿਚ ਨਾਟਕੀ ਨਵੀਨਤਾ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ । ਨਿਕੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਪਾਤਰ ਜਿਹੜੇ ਦੂਜੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੇਠੋਂ ਹੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਮੇਰੀ ਨਿਕੀ ਸਾਰੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਬਿਨ-ਭਿੱਠੇ ਨਹੀਂ ਗੁਜ਼ਰ ਸਕਦੇ ।’

ਗਾਰਗੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮਾਹਰ ਚਿਤਰ-ਕਾਰ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਕੁਛ ਵੀ ਬਚਪਨ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਤੱਕਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਭੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ । ਭਾਵੇਂ ਪਿਛਲੇ ਤੀਹ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਸਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਚੀ ਤਾਲੀਮ ਵੀ ਪਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਵਲੈਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਆਇਆ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਲ ਹੈ । ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ‘ਬਹੁਤ ਕਾਰਖਾਨੇ ਤੇ ਮਿਲਾਂ ਦੇ ਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ । ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਆਰਥਕ ਲੜਾਈਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੜਾਂ ਵਿਚ ਲੜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸੇ ਲਈ ਮੁੜ ਮੁੜ ਸਾਨੂੰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਲ ਪਰਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।’

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਖੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਧੁਨਕਤਮ ਨਾਟਕੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਵਰਤ ਕੇ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਅਤੀ ਗੁੱਝੀਆਂ ਗੁੱਝਲਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਹੁਨਰ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮੁਹਾਂਦਰੇ

ਦਾਂ ਝਾਕਾ ਪੁਆਇਆ ਹੈ । ਪਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗਾਰਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਬੜਾ ਨੇੜੇ ਦਾ ਤੱਲਕ ਰਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪਕੜ ਬੜੀ ਸਾਰਥਕ ਭਾਂਤ ਦੀ ਹੈ । ਸੱਚ ਪੁਛੋਂ ਤਾਂ ਡਾ. ਮੁਲਖਰਾਜ ਅਨੰਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ 'ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਦਾ ਹੈ ।' 'ਇਕ ਵਾਰ 'ਟਾਇਮਜ਼ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ' ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਤੇ ਰੀਵਿਊ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਸੀ, 'ਗਾਰਗੀ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਵਿਚ ਚਕਮਾਕ ਪੱਥਰ ਵਰਗੀ ਕੁਝ ਅਜੇਹੀ ਖੂਬੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੰਗਿਆੜੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਭੁਖਦੇ ਹੋਏ ਚੰਗਿਆੜੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗਰਮੀ ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ।'

(੫)

ਅਜੇਹੀ ਨਾਟਕਕਾਰੀ ਤੇ ਪਾਤਰ-ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਣ ਵਿਚ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਕਮਾਲ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਇਕ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਕੜ ਬੜੀ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ । ਉਹ ਆਪ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, — 'ਮੈਂ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਹਾਂ ਪਰ ਉਸ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਕਾਇਲ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਿਰਫ ਅਸਲ ਦੀ ਹੂਬਹੂ ਨਕਲ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਮੈਂ ਉਸ ਯਥਾਰਥਵਾਦ ਦਾ ਹਾਮੀ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ, ਕਲਪਣਾ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਸੂਝ ਰਚੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ।'

ਨਾਟਕਕਾਰ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਨਵਾਂ ਮੁੱਢ, ਸੈਲ ਪੱਥਰ, ਕਣਕ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਘੁੱਗੀ ਆਦਿ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮਾਜੀ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਸੂਝ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਾਤਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅਗੇ ਤੌਰਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਥਾਂ ਤੇ ਚੰਗਾ ਧੱਕਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਸਮਰੱਥ ਸਿੱਧ ਹੋਏ ਹਨ । 'ਲੋਹਾ ਕੁੱਟ' ਵਿਚ ਸੰਤੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਉਸ ਅੰਗਿਆਰ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜੋ ੧੮ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਰਾਖ ਹੇਠ ਦਬ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਬੈਠੇ ਦੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ ਕਾਕੂ ਦੇ ਜੰਜਾਲ ਵਿਚੋਂ ਬੰਦ-ਖਲਾਸ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਸੰਤੀ ਵਰਗੇ ਉਪਲਣ ਵਾਲੇ ਪਾਤਰ ਜ਼ਰਾ ਆਮ ਮਿਲਣੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੀ ਲਗਦੇ ਹਨ । 'ਸੈਲ ਪੱਥਰ' ਵਿਚ ਕਲਾਕਾਰ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਤੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਜੈਦੇਵ ਦੀ ਕਲਾ ਬੁਰਜ਼ਵਾ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਨ ਸਿੰਗਾਰਨ ਵਿਚ ਲਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸੁਵੀਰਾ ਦਾ ਮੇਲ ਉਸ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੰਨਤਾ ਦੇ ਬੇਢਬੇ ਪੱਥਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚੇਤਨਤਾ ਦਾ ਬੁਤ ਉਜਾਗਰ

ਕਰੇ । ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਪੱਥਰ ਦੀ ਅਚੇਤ ਅਵਸਥਾ ’ਚੋਂ ਸੁਫਨੇ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬੁਤਘਾੜਾ ਠੀਕ ਇਕ ਕਲਾਕਾਰ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਦੇ ਜੰਮੇ ਹੋਏ ਖਲੋਪੜ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਟੁੰਬਦਾ, ਜਨਤਾ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪਰਬਤ ਨੂੰ ਤੌੜ ਕੇ, ਛਿੱਲ ਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਡੱਕੇ ਹੋਏ ਵੇਗ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵਡਾ ਕਲਾਕਾਰ ਨਹੀਂ ।”

‘ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ’ ਸਮਾਜਕ ਔਕੜਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਇਕ ਕੁੜੀ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ । ਕਣਕ ਦੀਆਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਬੱਲੀਆਂ ਝੂਮਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦਾ ਕੌਣ ਹੈ ? ਕੌਣ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕੌਣ ਨੋਚ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਖੋਹ-ਖਿੰਜੀ ਵਿਚ ਬੱਲੀ ਲਿਤਾੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਨਾਟਕਕਾਰ ਇਸ ਸਮਾਜਕ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਚਿਤ੍ਰਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਵਧੀਆ ਨਾਟਕ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

‘ਨਵਾਂ ਮੁਢ’ ਉਪਰਾਮ ਤੇ ਉਦਾਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਨਿਸ਼ਤੇ ਜੋੜਨ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਬੁਢੜ ਬਾਬਾ ਖੇਮਾ ਵੀ ਆਖਰ ਸਮਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵੇਂ ਮੁਢ ਸਹੇੜਨੇ ਸੱਜਰੇ ਲਹੂ ਵਾਂਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਬੜੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ । ਇਹ ਨਾਟਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਬੁੱਢਿਆਂ ਦੀ ਬਾੜਖੰਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦਾ ਸਨੇਹਾ ਦੇ ਕੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਬਾਤ ਪੁਆਉਂਦਾ ਹੈ ।

‘ਕੇਸਰੋ’ ਨਾਟਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਉਠ ਰਹੀ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਦਿਖਾ ਕੇ ਪੇਂਡੂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ।

‘ਘੁੰਗੀ’ ਗਾਰਗੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਾਟਕ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਅਮਨ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਬੜਾ ਕਾਰਗਰ ਸਿਧ ਹੋਇਆ ਹੈ । ‘ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਗੀ ਦੀ ਖਾਸੀਅਤ ਨੂੰ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਘੁੰਗੀ ਅਮਨ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਛੇੜਦੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਦ ਕਾਂ ਘੁੰਗੀ ਦੇ ਆਂਡੇ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੇਤਾਬ ਬਿਹਬਲ ਘੁੰਗੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਫੜਫੜਾਉਂਦੀ ਚੀਖਦੀ ਆਪਣੇ ਪੰਜੇ ਕੱਢੀਂ ਕਾਂ ਮਗਰ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਦ ਤਕ ਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਘੱਤਦੀ, ਚੈਨ ਦਾ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀ ।’

ਇਉਂ ਕਲਾਕਾਰ ਇਸ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਕ ਨਾਟਕ ਰਾਹੀਂ ਅਮਨ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਦਰਸਾ ਕੇ ਜੰਗਬਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਧੋਗਤੀ ਵਲ ਜਾਂਦੇ ਦਿਖਾ-

ਉਂਦਾਂ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕਾਂਗੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਗ਼ਲਤ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਚੋਟ ਕਰਕੇ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਿਆ ਹੈ ।

(੬)

ਜੈਸਾ ਕਿ ਅਸਾਂ ਪਿਛੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਨਾਟਕੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ ਉਸ ਦੀ ਠੇਠ ਬੋਲੀ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਿਆੜੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਇਉਂ ਹੀ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਪੇਂਡੂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਹਾਂਗਾ ਜਿਥੇ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਚਿਤਰਣ ਨੇ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਇਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਚਿਤਰਕਾਰੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਉਸ ਬੋਲੀ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਨਿਰੋਲ ਠੇਠ ਪੇਂਡੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੱਚੇ ਦੁਧ ਵਾਂਗ ਵਰਤੀ ਹੈ, ਖੂਬੀ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਕਾਫੀ ਲਿਖ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ੩੦ ਸਾਲ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰਿਆ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਪੇਂਡੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਜਾਤ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਤੇ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਖੁਦ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ— 'ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਉਹੀਓ ਜ਼ਬਾਨ ਵਰਤੀ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਆਮ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ । ਮੇਰੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਜ਼ਖੀਰਾ ਕਿਸੇ ਆਮ ਪੇਂਡੂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ । ਮੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨੇ ਬਹੁਤਾ ਅਸਰ ਸਾਡੇ ਮਹੱਲੇ ਦੇ ਜੌਟਾਂ ਦਾ, ਭਾਂਗਰੀ, ਮਿਰਾਸੀ, ਮਿੱਤੂ, ਤਖਾਣ ਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਾ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਜ਼ਬਾਨ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਅੱਠ ਸਾਲ ਤੀਕ ਖਰੋਟ ਖੇਡਦਿਆਂ, ਚੋਰੀ ਬੋਰ ਤੋੜਦਿਆਂ ਤੇ ਢਾਬ ਛੱਪੜਾਂ ਵਿਚ ਖੁੰਢਾਂ ਤੇ ਤਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖੀ ਸੀ ।'

ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ, ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਪਕੜ, ਨਾਟਕੀ ਟੈਕਨੀਕ ਤੇ ਢੁਕਵੀਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਰਤਣ ਵਿਚ ਗਾਰਗੀ ਨੇ ਜੋ ਕਮਾਲ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪਰਸੰਸਾ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ ।

—੦—

ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਬੁਤ-ਘਾੜਾ

'ਪੱਥਰ ਅਨਘੜ ਮਾਏ ਦਾ ਵੱਡਾ ਗੱਠਾ । ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਬੁਤਘਾੜਾ ਅਚੇਤ ਅਵੱਸਥਾ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪਹਾੜ 'ਚੋਂ ਤਰਾਸ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

(ਸ਼ੈਲ ਪੱਥਰ)

ਸੁਵੰਨਰੀਆਂ

ਇਕਾਂਗੀ—ਪੱਤਣ ਦੀ ਬੇੜੀ
ਕਹਾਣੀ—ਸੌ ਮੀਲ ਵੇੜ

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ

੨੨

ਪੱਤਣ ਦੀ ਬੇੜੀ

ਪਾਤਰ

ਸੁਰਜੀਤ—ਇਕ ਮੁਹਾਣਾ
ਦੀਪੋ—ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ
ਲਾਜੋ—ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ
ਸੁੰਦਰ—ਉਸ ਦਾ ਮਿੱਤਰ
ਭੂਆ

ਪਰਦਾ ਉਠਦਾ ਹੈ । ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕ ਕੁੱਲੀ । ਭਾਂਡੇ ਟੀਡੇ, ਅੰਗੀਠੀ, ਜੁੱਤੀਆਂ, ਖੋਸ, ਚੱਪੂ, ਰੱਸੇ ਤੇ ਜਾਲ ਪਏ ਹਨ । ਸਟੇਜ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕਰਕੇ ਇਕ ਬੂਹਾ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਤੇ ਨੀਵੀਂ ਥਾਂ ਵਲ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਅਗੇ ਭੂਆ ਪਈ ਖੰਘ ਰਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ।

ਦੀਪੋ ਤੇ ਲਾਜੋ ਸਟੇਜ ਦੇ ਅਗੇ ਪਾਸੇ ਅੰਗੀਠੀ ਕੋਲ ਬੈਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ।

ਬਾਹਰੋਂ ਹਵਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁਕਰਾਂ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ।

ਲਾਜੋ—ਦੀਪੋ !

ਦੀਪੋ—ਹਾਂ ।

ਲਾਜੋ—ਭੂਆ ਖੰਘ ਨਾਲ ਮਰੀ ਜਾਂਦੀ ਏ । ਸ਼ੈਤ ਉਹਦਾ ਦਮ ਉਖੜ ਰਿਹਾ ਏ । ਕਦੇ ਕਦੇ ਜਦ ਸਾਹ ਉਖੜ ਜਾਂਦੈ ਤਾਂ ਮਸਾਂ ਮੁੜ ਆਂਦਾ ਏ ।

ਦੀਪੋ—ਕਾੜ੍ਹਾ ਪਈ ਉਬਾਲਨੀ ਆਂ, ਪਰ ਅਜ ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਵਿਚ ਤਾਅ ਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਬਬੇਰੀਆਂ ਫੂਕਾਂ ਮਾਰਨੀ ਆਂ ਪਰ ਹਾਲੇ ਤੀਕ ਉਬਲਿਆ ਨਹੀਂ ।

ਲਾਜੋ—ਇਸ ਕਾੜ੍ਹੇ ਦਾ ਕੀ ਫੈਦਾ ?

ਦੀਪੋ—ਕਿਉਂ ?

ਲਾਜੋ—ਦੋ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਇਹ ਕਾੜ੍ਹਾ ਪਲਾਂਦੇ ਪਲਾਂਦੇ । ਕੋਈ ਅਰਾਮ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਸਗੋਂ ਦਮ ਉਖੜਦਾ ਈ ਜਾਂਦਾ ਏ ।

ਦੀਪੋ—ਫੇਰ ?

ਲਾਜੋ—ਜਾ ਕੇ ਕਾਂਸੀ ਵੇਦ ਤੋਂ ਉਹੋ ਦਵਾ ਲੈ ਆ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਦਿਤੀ ਸੀ ।

ਦੀਪੋ—ਰਾਤ ਬਹੁਤ ਭਿਜ ਚੁਕੀ ਏ ਤੇ ਬਾਹਰ ਦਰਿਆ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਏ, ਕੀਕਰ ਜਾਵਾਂ ?

ਲਾਜੋ—ਹੋਰ ਕਿਸਨੂੰ ਭੇਜੀਏ, ਘਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੈ ਵੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ।

ਦੀਪੋ—ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਵੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਹੁੰਦਾ ।

ਲਾਜੋ—ਇਹ ਕਾੜ੍ਹਾ ਪਿਲਾ ਕੇ ਉਹਦੀ ਹਿਕ ਨੂੰ ਮਲ ਦੇ । ਸ਼ੈਤ ਲੇਪ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗਰਮਾਈ ਹੋਵੇ । ਮੈਂ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੇਖਨੀ ਆਂ ! ਹਾਏ ! ਦਰਿਆ ਕਿੱਛਾ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਏ । ਵੱਲਾਂ ਸਾਡੀ ਕੁੱਲੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੀਕ ਪਜਦੀਆਂ ਨੇ । ਤੂੰ ਬੇੜੀ ਘਸੀਟ ਕੇ ਰੁਖ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤੀ ਏ ?

ਦੀਪੋ—ਉਹ ਜੰਜੀਰ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਏ । ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ।

ਇਹ ਗੀਤ ਦੂਰੋਂ ਪੌਲੇ ਪੌਲੇ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ --

ਮੇਰੀ ਲਾ ਦੇ ਪੱਤਣ ਤੇ ਬੇੜੀ ।

ਪੈਰ ਤਲਾਸ਼ ਦੇ ਥੱਕ ਗਏ ਨੇ ।

ਨੈਣ ਉਮੀਦ ਦੇ ਪਕ ਗਏ ਨੇ ।

ਅਜੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਜ਼ਲ ਕੇਹੜੀ ?

ਮੇਰੀ ਲਾ ਦੇ ਪੱਤਣ ਤੇ ਬੇੜੀ ।

ਲਾਜੋ—ਏਸ ਵੇਲੇ ਕੌਣ ਗਾਉਂ ਰਿਹਾ ਏ ?

ਦੀਪੋ—ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੌਣ ?

ਲਾਜੋ—ਚੱਪੂਆਂ ਦੀ ਛੱਪ ਛੱਪ ਸੁਣੀਦੀ ਏ ?

ਦੀਪੋ—ਹਾਂ ।

ਲਾਜੋ—ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਹਾਣੇ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਖਿਚਕੇ ਕੰਢੇ ਲੈ ਗਏ, ਇਹ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ ?

ਦੀਪੋ—ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦਰਿਆ ਬਹੁਤ ਆਫਰਿਆ ਹੋਇਆ ਏ ।

ਲਾਜੋ—ਹਾਂ, ਇਹ ਹਵਾ ਦੀਆਂ ਸੂਕਾਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸਭ ਕਾਸੇ ਨੂੰ ਉਡਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣਗੀਆਂ ।

ਦੀਪੋ—ਲਾਜੋ ! ਮੈਂਨੂੰ ਤੁਫਾਨ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਡਰ ਆਉਂਦਾ ਏ ।

ਲਾਜੋ—ਤੁਫਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਈ ਮੈਂਨੂੰ ਉਹ ਦਿਨ ਵੀ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਏ ।
ਜਿੱਦਨ ਮੇਰਾ ਵੀਰ ਤੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਸ ਕੁੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ
ਗਿਆ ਸੀ ।

ਦੀਪੋ—ਮੈਂਨੂੰ ਉਹ ਦਿਨ ਯਾਦ ਨਾ ਕਰਾ, ਲਾਜੋ ।

ਲਾਜੋ—ਮੈਂਨੂੰ ਉਹ ਦਿਨ ਭੁਲਦਾ ਈ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਆਖਿਆ
ਏ ਜੁ ਇਹ ਕੁੱਲੀ ਮਨਹੂਸ ਏ, ਅਸੀਂ ਏਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਈਏ ਪਰ ਤੂੰ
ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ ।

ਦੀਪੋ—ਮੈਂਨੂੰ ਏਸ ਕੁੱਲੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਏ । ਏਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ
ਦਬੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ । ਮੈਂ ਏਸ ਕੁੱਲੀ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਛੀ ਵਰ੍ਹੇ ਬਿਤਾਏ
ਨੇ, ਛੇ ਵਰ੍ਹੇ—

ਲਾਜੋ—ਏਸ ਮਨਹੂਸ ਕੁੱਲੀ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਪੁਤਰ ਮਰ ਗਿਆ ।

ਦੀਪੋ—ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਨਿਕਾ ਲਾਲ ਏਥੇ ਮੋਇਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਕਾਲੀਂ ਚੁਕ
ਕੇ ਇਥੋਂ ਦਸ ਕਰਮਾਂ ਉਤੇ ਈ ਇਕ ਨਿਕੀ ਜਹੀ ਮੜੀ ਵਿਚ
ਦਬਿਆ ਸੀ । ਮੈਂ ਏਸ ਕੁੱਲੀ ਨੂੰ ਕੀਕਰ ਛੱਡ ਸਚਣੀ ਆਂ ਲਾਜੋ ?

ਲਾਜੋ—ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਜੀ ਡਰਦਾ ਏ, ਆਪਣਾ ਅੰਦਰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਆਂਦਾ ਏ ।

ਦੀਪੋ—ਹਨ੍ਹਰੇ ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨਿੱਕੀ ਜਹੀ ਮੜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣੀ ਆਂ । ਮੇਰੀ
ਆਂਦਰ ਉੱਥੇ ਦਬੀ ਪਈ ਏ । ਮੇਰਾ ਮਨ ਵੀ ਇਕ ਵਡੀ ਮੜੀ
ਏ, ਜਿਥੇ ਅਨਗਿਣਤ ਆਸਾਂ ਤੇ ਯਾਦਾਂ ਦੱਬੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ ।

ਲਾਜੋ—ਛੱਡ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ । ਜਾ ਲਾਲਟੈਨ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਤੇ ਕਾਂਸੀ ਵੈਦ
ਤੋਂ ਬੂਟੀ ਲੈ ਆ ।

ਦੀਪੋ—ਮੈਂ ਲਾਲਟੈਨ ਬਾਲ ਲਵਾਂ । ਇਹ ਦੀਵਾ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਹਵਾ ਵਿਚ
ਬੁਝ ਜਾਵੇਗਾ । ਡੱਬੀ ਕਿਥੇ ਐ ?

ਲਾਜੋ—ਆਹ ਲੈ ।

ਦੀਪੋ—(ਤੀਲੀ ਬਾਲਕੇ) ਲਾਲਟੈਨ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਖੁਰੀ ਵਿਚ ਚਾਨਣਾ ਹੋ
ਗਿਆ ਏ ।

ਲਾਜੋ—ਪਰ ਚਾਨਣਾ ਟਿਕਵਾਂ ਨਹੀਂ । ਸ਼ੈਤ ਕੁੱਲੀ ਦੀ ਖੱਬੀ ਕੰਧ ਦੀਆਂ
ਬੀਤਾਂ ਚੋਂ ਹਵਾ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੀ ਏ ਤਾਂਹੀਉਂ ਐਨੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਕੰਬਦੇ
ਦਿਸਦੇ ਨੇ ।

ਦੀਪੋ—ਇਸ ਖੁਰੀ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਏ । ਇਹ ਜਾਲ,
ਇਹ ਰੱਸੇ, ਇਹ ਹੁੱਕਾ ਤੇ—ਇਹ ਟੁਟਿਆ ਹੋਇਆ ਚੱਪੂ—
ਸੁਰਜੀਤ ਏਸ ਚੱਪੂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਕਈ ਵੇਰ ਪਾਰਲੇ ਕੰਢੇ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਲਾਜੋ—ਉਹ ਤੇਰੇ ਚਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਅਕ ਕੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ।

ਦੀਪੋ—ਮੇਰੇ ਚਾਲੇ ?

ਲਾਜੋ—ਹੋਰ ? ਨੀ ਤੂੰ ਸੁੰਦਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਗਰਕ ਗਈ, ਜਦ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸੁਰਜੀਤ ਵੀਰ ਤੈਨੂੰ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਏ । ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਹਾਲੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਵੀਰ ਇਕ ਪਾਸੇ । ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਆਖਣ ਸੁਣਨ ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਲੈ ਆਇਆ ।

ਦੀਪੋ—ਮੈਂ ਵੀ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਛਡਕੇ, ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਆਈ ।

ਲਾਜੋ—ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਉਹ ਤੇਰੇ ਲਈ ਜਾਨ ਦਿੰਦਾ ਸੀ । ਉਹ ਤੇਰੀ ਹਰ ਗੱਲ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਂਦਾ, ਪਰ ਤੂੰ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਿਤ੍ਰ ਸੁੰਦਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਕਮਾਣ ਲੱਗੀ । ਡੈਣ ਵੀ ਇਕ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਐ ।

ਦੀਪੋ—ਲਾਜੋ ! ਲਾਜੋ !! ਰੱਬ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਚੁਪ ਕਰ ! ਚੁਪ ਕਰ !

ਲਾਜੋ—ਤੇਰੇ ਏਸ ਕਾਦੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਮਰਦਾ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਨਖੇੜ ਦਿੱਤਾ ।

ਦੀਪੋ—ਲਾਜੋ ! ਲਾਜੋ !! ਮੈਨੂੰ ਬੇੜੀ ਦੀ ਸਹੁੰ ! ਮੈਨੂੰ ਪੱਤਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ! ਸੁੰਦਰ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਅਜੇਹਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਲਾਜੋ—ਨੀ ਬੱਲੀਏ, ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਸਮਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ । ਪਿਆਰ ਵੀ ਕੋਈ ਕਪੜਾ ਜਾਂ ਫੁਲ ਏ ਜੁ ਵਖਰੀ ਵਖਰੀ ਭਾਂਤ ਦਾ ਹੋਵੇ । ਬੱਲੀਏ, ਪਿਆਰ ਪਿਆਰ ਏ ਜਿਵੇਂ ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ ਏ । ਤੈਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸੀ ।

ਦੀਪੋ—ਨਹੀਂ—ਨਹੀਂ ! ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਪਤ ਨਾ ਲਾਹ ਲਾਜੋ ! ਤੂੰ ਆਪੂੰ ਪਿਆਰ ਦੀ ਮਾਰੀ ਏਂ, ਤੇਰਾ ਮਾਹੀ ਤਾਪ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ । ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਮਾਰੇ ਤੂੰ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕੀਤਾ । ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸਹੁੰ, ਤੂੰ ਇੰਜ ਨਾ ਆਖ ।

ਲਾਜੋ—ਹੁਣ ਵੀ ਜਦ ਸੁੰਦਰ ਕਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਏ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਕੰਬ ਉਠਦੀ ਏਂ । ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਏ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹੇ ।

ਦੀਪੋ—ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ.....ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ !

ਲਾਜੋ—ਰੋਣ ਕਿਉਂ ਲਗ ਪਈ.....? ਮੈਂ ਇਹ ਹੰਝੂ ਕਈ ਵਾਰ ਦੇਖ ਚੁਕੀ ਆਂ.....ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਏ ਕਿ ਇਹ ਹੰਝੂ ਤੂੰ ਕਿਸ ਲਈ ਕਰ ਰਹੀ ਐਂ ।

ਦੀਪੋ-
ਲਾਜੋ-
ਦੀਪੋ-

ਲਾਜੋ

ਦ

ਲ
ਦ

ਦੀਪੋ—ਲਾਜੋ ! ਕੀ ਆਖਦੀ ਆਂ ਤੂੰ ।

ਲਾਜੋ—ਸੱਚ ਈ ਤਾਂ ਆਖ ਰਹੀ ਆਂ ।

ਦੀਪੋ—ਮੈਂ ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰਖਿਆ ਏ— ਨੂੜ ਕੇ, ਤੁਫਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ - ਛੱਲਾਂ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ, ਪੱਤਣ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇਕ ਥਾਂ ਉਸ ਬੇੜੀ ਵਾਂਗ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਛੋਂਹਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਠੇਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ । ਇਸ ਤੇ ਵੀ ਸੁਰਜੀਤ ਏਡਾ ਹਰਖੀ ਕਿਉਂ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਹਾਂ ।

ਲਾਜੋ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਦਾ ਮਨ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ । ਤੂੰ ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੈਂ । ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਪਿਆਰ-ਉਛਾਲਾ ਏ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਰਦ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲਈ ਪਾਗਲ ਬਣਾਨ ਲਈ ਮੁਕਦਾ ਨਹੀਂ । ਤੂੰ ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੈਂ ।

ਦੀਪੋ—ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ ਮੈਂ ਸੁਰਜੀਤ ਦੀ ਆਂ, ਉਸ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹੀ ਹਾਂ ਪਰ ਲਾਜੋ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਲਈ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰਤਾ ਜਿੰਨਾਂ ਖਿਆਲ ਲਿਆਣਾ ਵੀ ਪਾਪ ਏ ਕੀ ? ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਹੀ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰੀ, ਇਕ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀ ਛੱਲ !

ਲਾਜੋ—ਹਾਂ ।

ਦੀਪੋ—ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਮਨ ਦਾ ਕੀ ਕਰਾਂ, ਏਸ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਜੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ । ਰੱਬ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ? ਭਲਾ ਦੱਸ ਇਸ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਕੀ ਗੁਨਾਹ ਜੇ । ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਸਿਪੀਆਂ ਵਰਗੇ ਨੇ, ਜੇ ਮੇਰਾ ਨੱਕ ਛੋਟਾ ਏ, ਜੇ ਮੇਰੀ ਗਰਦਨ ਲੰਮੀ ਏ ? ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਇਲਾਜ ਕਰਾਂ ? ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਵੀ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਰਬੋਂ ਹੀ ਏਕਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਏ, ਵੇਗ ਨਾਲ ਡਕਿਆ ਹੋਇਆ । ਹਾਏ ! ਜੇ ਮੇਰਾ ਨੱਕ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਮਾਤਾ ਦੇ ਦਾਗ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਕੋਈ ਕਾਲਾ ਚਟਾਕ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪਿਆਰ ਨਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਈ ਸੁੰਦਰ....

ਲਾਜੋ—ਹੁਣ ਤੂੰ ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ?

ਦੀਪੋ—ਕਦੀ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ ਏ, ਮੈਂ ਘਾਟ ਤੋਂ ਬੇੜੀ ਠੇਲ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੀ ਲੰਘ ਆਉਂਦੀ ਆਂ । ਬਸ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਝੁਣਝੁਣੀਆਂ ਜਹੀਆਂ ਦੌੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੀਭ ਤਾਲੂ ਨਾਲ ਜਾ ਲਗਦੀ ਏ । ਉਹ ਸਭਣਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਏ । ਉਹ ਘਟ ਬੋਲਦਾ ਏ, ਬਸ ਖੜੋਤਾ ਰਹਿੰਦਾ ਏ—ਮੇਰੇ ਵਲ

ਵਿੰਹਦਾ ਏ—ਅਭੋਲ—ਹਾਏ ਰੱਬਾ, ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀਂ ! ਮੈਂ ਕਿਹੋ ਜਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈ ਆਂ ।

ਲਾਜੋ—ਤੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਕਦੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ?

ਦੀਪੋ—ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਆਉਂਦਾ ਏ ।

ਲਾਜੋ—ਉਸ ਤੋਂ ?

ਦੀਪੋ—ਨਹੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ, ਆਪਣੇ ਭਾਗਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਹਾਂ ਮੈਂ ।

ਲਾਜੋ—ਉਹ ਰਾਤ ਚੇਤੇ ਐ ਤੈਨੂੰ, ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ?

ਦੀਪੋ—ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਬਸ ਉਂਜ ਈ ਸੁੰਦਰ ਨਾਲ ਖੜੀ ਖੜੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸਾਂ । ਸੁਰਜੀਤ, ਨਟ ਨਟਣੀ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਮੈਂ ਸੁੰਦਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਖੜੇ ਗਈ । ਸੁੰਦਰ ਉਸ ਦਿਨ ਦਰਿਆ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਬੇੜੀ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਸਨੂੰ ਸਾਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਡੋਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਛੀਆਂ ਆਕੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਨਿਕੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲਾਟ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਲਗਦੇ ਸਨ..... ਮੈਂ ਉਸ ਦਿਆਂ ਡੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਟੋਹਿਆ ਉਂਜ ਹੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਪੱਥਰ ਵਰਗੇ ਕਰੜੇ ਸਨ, ਵੱਟਿਆਂ ਵਰਗੇ—ਜੀ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੱਬ ਸੁਟਾਂ ।

ਲਾਜੋ—ਝੱਲੀਏ, ਇਹੋ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਏ ।

ਦੀਪੋ—ਮੈਂ ਉਂਜੇ ਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੋਹਿਆ, ਉਸ ਮੇਰੀ ਗੱਲੁ ਹੇਠ ਏਥੇ ਗਰਦਨ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਮੇਰੇ ਵਾਲਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਲਟੂਰੀ ਖਿਲਰੀ ਪਈ ਸੀ—ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਛੋਹਿਆ । ਉਸ ਰਾਤ ਹਵਾ ਦੇ ਝੱਖੜ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ, ਤੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਸਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਮੈਂ ਵਾਲ ਵਾਲ ਕੰਬ ਗਈ, ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਛੋਹ.....ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਿਚ ਗਈਆਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਉਸਦੀ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਜਾ ਲਗਿਆ—ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਪਿਛੋਂ ਤੇਰਾ ਭਰਾ ਆ ਖੜੋਤਾ—ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਡੱਖ ਉਠੀਆਂ—ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਚੱਪੂ ਸੀ—ਮੈਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਸ ਚੱਪੂ ਉਤਾਂਹ ਚੁਕਿਆ—ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਆਕੜ ਗਿਆ—ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਚੀਕਿਆ—ਤੇ ਉਸ ਚੱਪੂ ਨੂੰ ਕੰਧ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ, ਚੱਪੂ ਦੇ ਟੋਟੇ ਹੋ ਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ ।

ਲਾਜੋ—ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਸਦਾ ਲਈ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ?

ਦੀਪੋ—ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਦੌੜੀ—ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਬੱਗਾ ਫੜਿਆ—ਮੈਂ ਉਸਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਮੈਂ ਉਸ ਅੱਗੇ ਕੀਰਨੇ ਪਾਏ ਕਿ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ।

ਲਾਜੋ—ਜਿਥੇ ਪਿਆਰ ਬਹੁਤਾ ਹੋਵੇ, ਉਥੇ ਖੱਕ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਏ ।

ਦੀਪੋ—ਉਸ ਬੇੜੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਤੇ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਤੂਫਾਨ ਵਿਚ ਠੇਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ।

ਲਾਜੋ—ਮੈਂਨੂੰ ਉਹ ਰਾਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਏ । ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਭੂਆ ਨੂੰ ਖੰਘ ਤੇ ਤਾਪ ਦੇ ਵੱਠੇ ਬਹੁਤੇ ਪੈਣ ਲਗੇ; ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵੱਖੀ ਵਿਚ ਚੀਸਾਂ ਵੀ ਵਧ ਗਈਆਂ ।

ਦੀਪੋ—ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹੀ । ਪਾਲੀ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੁਰਲਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਝੱਗਾਂ ਸੁਟਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ । ਫੇਰ ਦਰਿਆ ਲਥਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜੁੱਤੀ, ਤਹਿਮਤ ਤੇ ਪੱਗ ਰੁੜ੍ਹਦੇ ਖਿੜਦੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਪਏ ਮਿਲੇ, ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਲਿਬੜੇ ਹੋਏ.....ਮੈਂ ਉਸਦੀਆਂ ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਚੁਕੀਆਂ ਤੇ ਸੁਕਾ ਕੇ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਟਰੰਕੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ । ਏਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਇਸ ਝੁੱਗੀ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ । ਮੈਂ ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਝੁਗੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਈ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਏ ।

ਲਾਜੋ—ਹੁਣ ਵੀਰੇ ਦੀ ਬਸ ਯਾਦ ਰਹਿ ਗਈ ਏ, ਉਸ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ।

ਦੀਪੋ—ਮੇਰੀ ਗਲਤੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਸਦਾ ਲਈ—

(ਭੂਆ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਖੰਘਦੀ ਹੈ)

ਲਾਜੋ—ਜਾ ! ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਕਾਂਸੀ ਵੈਦ ਤੋਂ ਦਵਾ ਲੈ ਆ । ਕਿਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਈ ਨਾ ਦਮ ਤੌੜ ਦੇਵੇ । ਭੂਆ ਨੂੰ ਕਾਂਸੀ ਵੈਦ ਦੀ ਦਵਾਈ ਰਾਸ ਆਉਂਦੀ ਏ ।

ਦੀਪੋ—(ਬਾਹਰ ਝਾਕ ਕੇ) ਦਰਿਆ ਬਹੁਤ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਏ । ਪਾਲੀ ਦੀਆਂ ਘਰਾਲਾਂ ਵਗਦੀਆਂ ਹਨ—ਕਾਂਸੀ ਵੈਦ ਦਾ ਘਰ ਇਹ ਨਿਵਾਣ ਲੰਘ ਕੇ ਐ ਤੇ ਇਹ ਨਿਵਾਣ ਪਾਲੀ ਨਾਲ ਛੱਕੀ ਹੋਈ ਏ ।

ਪਾਲੀ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਹੀ ਪੌਲੇ ਪੌਲੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ—

‘ਮੇਰੀ ਲਾ ਦੇ ਪੱਤਣ ਤੇ ਬੇੜੀ .....

ਦੀਪੋ—ਹਾ ! ਇਹ ਤਾਂ ਸੁੰਦਰ ਏ । ਬੇੜੀ ਘੜੀਸ ਕੇ ਰੁੱਖ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਰਿਹਾ ਏ ।

ਲਾਜੋ—ਏਸਨੂੰ ਆਖ, ਕਾਂਸੀ ਵੈਦ ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਿਆਵੇ ।

ਦੀਪੋ—ਤੂੰ ਆਖ ਦੇ ।

ਲਾਜੋ—(ਹਾਕ ਮਾਰ ਕੇ) ਸੁੰਦਰਾ ! ਵੇ ਸੁੰਦਰਾ !

ਦੀਪੋ—ਮੇਰਾ ਜੀ ਘਿਰਦਾ ਏ—ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਇਕ ਬਰਨਾਟ ਜਹੀ ਦੌੜ ਗਈ ਏ ।

ਲਾਜੋ—ਤੂੰ ਜਾ ਦੀਪੀਏ ! ਜਾ ਕੇ ਭੂਆ ਨੂੰ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ । ਮੈਂ ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ ਆਖਨੀ ਆਂ ਕਿ ਕਾਂਸੀ ਵੈਦ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆਏ । ਉਸ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੌੜਨੀ । ਹੁਣੇ ਬਿਜਲੀ ਲਿਸ਼ਕੀ ਸੀ । ਪੱਤਣ ਤੇ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਈ ਏ ।

ਦੀਪੋ—ਭੂਆ ਕੌਲ ਮੈਂ ਜਾਨੀ ਆਂ ।

ਲਾਜੋ—ਤੂੰ ਜਾ ।

ਦੀਪੋ—ਜਾਨੀ ਆਂ । ਸ਼ੈਤ ਮੀਂਹ ਵਰੁ ਰਿਹਾ ਏ ।

ਲਾਜੋ—ਨਹੀਂ, ਐਵੇਂ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਭੂਰ ਏ, ਖੌਰੇ ਦਰਿਆ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਏ । ਲਿਆ ਲਾਲਟੈਨ ਮੈਨੂੰ ਫੜਾ ਮੈਂ ਖਿੜਕੀ ਲਾਂਹਵਾਂ ।

ਦੀਪੋ—ਬਹੁਤ ਭੱਕ ਭੱਕ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਸਦੀ ਚਿਮਨੀ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਕਿੰਗਰੀ ਕਾਲੀ ਸ਼ਾਹ ਹੋ ਗਈ ਏ । ਲਿਆ ਰਤਾ ਸਾਫ ਕਰ ਦੇਵਾਂ ।

ਲਾਜੋ—ਨਹੀਂ ਬਾਹਰ ਰਾਤ ਕਾਲੀ ਏ । ਇਸਦਾ ਚਾਨਣਾ ਮੁਕਦਾ ਨਹੀਂ ।

ਦੀਪੋ—ਹਲਾ, ਮੈਂ ਜਾਨੀ ਆਂ ਫੇਰ ਭੂਆ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ।

(ਲਾਜੋ ਖਿੜਕੀ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ । ਸੁੰਦਰ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।)

ਸੁੰਦਰ—ਹਫ਼.....ਫ਼.....ਫ਼.....ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਬਖੜ ਏ ਤੇ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰੀਆਂ ! ਪਾਣੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਹਿੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਏ ।

ਲਾਜੋ—ਅੱਛਾ ?

ਸੁੰਦਰ—ਹਾਂ ! ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕੀ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਹਿੱਕੀ ਪਾਣੀ ਅਗੇ ਨੱਸੀ ਜਾਂਦੇ ਨੇ । ਉਹ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਵੜਨਗੇ, ਉਹ ਰਤਾ ਉਚੇਰੀ ਥਾਂ ਉਤੇ ਹੈ ਨਾ ।

ਲਾਜੋ—ਬੂਟੇਵਾਲ ?

ਸੁੰਦਰ—ਹਾਂ; ਬੂਟੇਵਾਲ ।

ਲਾਜੋ—ਉੱਥੇ ਦੀਪੋ ਦੇ ਪੇਕੇ ਹਨ ।

ਸੁੰਦਰ—ਮਗਰ-ਮੱਛ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਨੇ ਤੇ ਟਿੱਲਿਆਂ ਉਤੇ ਰਿੜ੍ਹਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ । ਬੜਾ ਹੜ੍ਹ ਏ !

ਲਾਜੋ—ਤੇਰੀ ਬੇੜੀ ?

ਸੁੰਦਰ—ਮੈਂ ਬਚਾ ਲਿਆਂਦੀ ਏ, ਦੇਵੀ ਵਾਲੇ ਜੰਡ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਆਇਆ ਹਾਂ ।

ਲਾਜੋ—ਭੂਆ ਭਾਢੀ ਬਮਾਰ ਏ, ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਖੰਘ ਛਿੜ ਜਾਂਦੀ ਏ ਤਾਂ ਮਸਾਂ ਰੁਕਦੀ ਏ । ਤੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਾਂਸੀ ਤੋਂ ਦਵਾ ਤੇ ਲਿਆ ਦੇ ।

ਸੁੰਦਰ—ਅੱਛਾ ਜਾਨਾ ਆਂ.....ਕਾਂਸੀ.....ਸੈਤ.....ਕਾਂਸੀ ਵੀ ਨੱਸ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ।

ਲਾਜੋ—ਕਾਂਸੀ ਦਾ ਘਰ ਤਾਂ ਉਚੇ ਟਿੱਬੇ ਉਤੇ ਹੈ, ਇਹ ਖਾਈ ਟੱਪ ਕੇ ਰੜੇ ਟਿੱਬੇ ਉਤੇ.....ਉਸ ਕਿਥੇ ਨੱਸਣਾ ਏ ? ਉਹ ਤੁਫਾਨ ਤੋਂ ਨੱਸ ਕੇ ਕਦੇ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ । ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੜਾ ਹੜ ਆਇਆ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ, ਜਦ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਉਜੜ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ । ਮਸਤ-ਮੌਲਾ ਏ । ਬਸ ਭੰਗ ਪੋਟਣ ਦਾ ..... ਸੁਕੀਨ ਏ । ਹੁਣ ਵੀ ਭੰਗ ਪੀ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੱਠ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੋਣਾ ਏ । ਤੂੰ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਦਵਾਈ ਲਿਆ ਦੇ ਉਸ ਦੀ ਦਾਰੂ ਬੂਟੀ ਵਿਚ ਬੜਾ ਬਲ ਏ । ਬਸ ਰੋਗ ਨੂੰ ਜੜੋਂ ਫੜਦਾ ਏ । ਭੂਆ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਦਵਾ ਨਹੀਂ ਸੁਖਾਂਦੀ ।

ਸੁੰਦਰ—ਹੱਛਾ ਮੈਂ ਬੇੜੀ ਖੋਲ੍ਹ ਲਿਆਵਾਂ । ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਭਡਲੀਆਂ ਵਗ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਮੈਂ ਜਾਨਾ ਆਂ, ਛੇਤੀ ਮੁੜ ਆਵਾਂਗਾ । ਬੇੜੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਏਸੇ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਲਿਆਵਾਂਗਾ ।

ਲਾਜੋ—ਜੇ ਉਹ ਆਪ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਦਵਾ ਲੈ ਆਵੀਂ । ਉਸ ਨੂੰ ਦਵਾ ਦਾ ਪਤਾ ਏ । ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਏ ।

ਸੁੰਦਰ—ਅੱਛਾ, ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ।

ਲਾਜੋ—ਉਸ ਨੂੰ ਭੂਆ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ । ਉਸ ਪੁੜੀਆਂ ਬਣਾ ਰਖੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਦਰਿਆ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਏ । ਸਾਡੇ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ । ਪਹਿਲਾਂ ਜਦ ਕਦੀ ਭੂਆ ਨੇ ਇਹ ਪੁੜੀਆਂ ਖਾਧੀਆਂ, ਉਸਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਆਰਾਮ ਆ ਗਿਆ ।

(ਸੁੰਦਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਲਾਜੋ ਖਿੜਕੀ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ।)

(ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਪਈ ਭੂਆ ਉਚੀ ਉਚੀ ਖੰਘਦੀ ਹੈ ।)

ਲਾਜੋ—(ਹਾਕ ਮਾਰ ਕੇ) ਦੀਪੋ ! ਅੱਗ ਵਿਚੋਂ ਵੱਟਾ ਕੱਢ ਲਿਆ, ਭੂਆ ਨੂੰ ਸੋਕ ਦੇਣਾ ਏ । ਸੁਣ, ਭੂਆ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾ ਦਸੀਂ ਕਿ ਜੁ ਅਸੀਂ ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ ਦਾਰੂ ਲੈਣ ਭੇਜਿਆ ਹੈ । ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਵਾ ਨਹੀਂ ਖਾਣੀ । ਸੁੰਦਰ ਤੋਂ ਉਹ ਬੜੀ ਚਿੜਦੀ ਏ ।

(ਮੰਜੀ ਉਤੇ ਪਈ ਭੂਆ ਉਚੀ ਉਚੀ ਖੰਘਦੀ ਹੈ ।)

ਭੂਆ—ਕੌਣ ਗਿਆ ਏ ਕਾਂਸੀ ਵੈਦ ਕੋਲ ਦਾਰੂ ਲੈਣ ?

ਲਾਜੋ—ਰੁਆਂਢ 'ਚੋਂ ਮੈਂ ਨੱਥੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਏ ਪਈ ਉਹ ਜਾ ਕੇ ਲੈ ਆਵੇ ।

ਭੂਆ—ਤੂੰ ਕਿਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਸੈਂ ਹੁਣ ?

ਲਾਜੋ—ਨੱਥੇ ਨਾਲ ।

ਭੂਆ—ਨੱਥਾ ਤਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਪੁੜੀਆਂ ਸੁਟ ਆਵੇਗਾ । ਉਸ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਸੀ ਪਈ ਬੜੀ ਠੇਲ੍ਹੇ ਕੇ ਜੰਡ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਚੱਪ੍ਹੇ ਹੀ ਤੋੜ ਲਿਆਇਆ ।

ਲਾਜੋ—ਤੂੰ ਘਾਬਰ ਨਾ, ਉਹ ਪੁੜੀਆਂ ਲੈ ਆਵੇਗਾ ।

ਭੂਆ—ਜੀਉਣੇ ਨੂੰ ਆਖ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ।

ਲਾਜੋ—ਜੀਉਣਾ ਤਾਂ ਸਣੇ ਗੱਡੇ ਤੇ ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਕੱਲ ਤਰਕਾਲੀਂ ਪਿੰਡ ਖਾਲੀ ਕਰ ਗਿਆ । ਉਸ ਦੇ ਬਾਲ ਬੱਚੇ, ਉਸ ਦੀ ਤੀਵੀਂ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰਾਂ-ਟੀਰ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਪਿਛੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਲੰਛਾ ਬਲਦ ਰਇ ਗਿਆ ਏ — ਉਹ ਤਵੇਲੇ ਵਿਚ ਖੜਾ ਅੜਾਂਦਾ ਏ, ਵਿਚਾਰਾ !

ਭੂਆ—ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਰੱਬ ਨੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਕਿਹੜੇ ਬਦਲੇ ਲੈਣੇ ਨੇ । ਹਰ ਚੌਥੇ ਸਾਲ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੜ੍ਹ ਆਉਂਦਾ ਏ । ਪਾਣੀ ਅਗੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੀ ਪੇਸ਼ ਜਾਂਦੀ ਏ । ਓ ! ਓ ! ਬਹੁੜੀਂ ਵੇ ਰੱਬਾ ।

ਲਾਜੋ—(ਦੀਪੋ ਨੂੰ) ਤੂੰ ਭੁੱਬਲ ਵਿਚ ਆਲੂ ਦੱਬ ਦਿਤੇ ?

ਦੀਪੋ—ਹਾਂ ।

ਲਾਜੋ—ਕਿੰਨੇ ?

ਦੀਪੋ—ਤਿੰਨ ! ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ.....ਸ਼ੈਂਤ ਭੂਆ ਸੌਂ ਗਈ ।

ਲਾਜੋ—ਸੁਕਰੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਚੈਨ ਪਈ ।

ਦੀਪੋ—ਸਾਹ ਤਾਂ ਹਾਲੇ ਵੀ ਘੰਡ 'ਚੋਂ ਰਿੜਕ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਏ ।

ਲਾਜੋ—ਵਿਚਾਰੀ ਭੂਆ—ਉਸ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਜ਼ਕਾਂ ਵਿਚ ਕੱਟੀ । ਹਾਲੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ

ਉਹ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈ—ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਹਾਲੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਈ ਸਾਂ ਕਿ ਬਾਪੂ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਭੂਆ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਗਈ--ਹਾਏ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਲਾਡਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਸਾਨੂੰ ਪਾਲਿਆ । ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਕੀ ਮਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਭੁਲ ਗਏ । ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਕੇਡੀ ਰਾਤ ਤੀਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੀ--ਮਛੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਦਰਿਆ ਦੀਆਂ, ਹੜ੍ਹ ਦੀਆਂ--ਉਸ ਕਈ ਹੜ੍ਹ ਵੇਖੇ ਸਨ--ਦਰਿਆ ਕਈ ਵਾਰੀ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਦਈ ਵਾਰੀ ਉਤਰਿਆ.....ਸੁਰਜੀਤ ਕਈ ਵਾਰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਰ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ.....ਭੂਆ ਮੱਛੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਭੁੰਨਦੀ ਸੀ--(ਇਕ ਦਮ) ਨੀ ਤੂੰ ਮੱਛੀ ਭੁੰਨ ਲੀਤੀ ?

ਦੀਪੋ--ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੜੇ 'ਚ ਪਈ ਏ । ਖਾਉਗਾ ਕੌਣ ?

ਲਾਜੋ--ਮੱਛੀ ਭੁੰਨਣੀ ਮੈਨੂੰ ਭੂਆ ਨੇ ਸਿਖਾਈ ਸੀ । ਕਈ ਵਾਰੀ ਜਦੋਂ ਸੁਰਜੀਤ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਦੁਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀ । ਹੁਣ ਵਿਚਾਰੀ ਮੰਜੀ ਤੋਂ ਈ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲ ਸਕਦੀ ।

ਦੀਪੋ--ਕੁਝ ਖਾਂਦੀ ਵੀ ਤੇ ਨਹੀਂ । ਕੱਲ ਮੈਂ ਦਲੀਆ ਉਸ ਦੇ ਅਗੇ ਰਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਪਰ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਜੇ ਕੁਝ ਖਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਹ ਸਤ ਵੀ ਆ ਜਾਵੇ ।

ਬੂਹੇ ਉਤੇ ਠੱਕ ਠੱਕ

ਦੀਪੋ--ਸ਼ੈਤ ਸੁੰਦਰ ਆ ਗਿਆ ।

ਲਾਜੋ ਖਿੜਕੀ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ । ਸੁੰਦਰ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹਚ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ।

ਦਵਾ ਲੈ ਆਂਦੀ ?

ਸੁੰਦਰ--ਹਾਂ, ਇਹ ਤਿੰਨ ਪੁੜੀਆਂ ਨੇ । ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਘੰਟਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਦੇਣੀਆਂ ਨੇ ।

ਲਾਜੋ--ਕਿਵੇਂ ?

ਸੁੰਦਰ--ਕੋਸੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ, ਜਾਂ ਦੁਸ਼ਾਂਦੇ ਨਾਲ ।

ਲਾਜੋ--ਲਿਆ, ਰੱਬ ਤੇਗ ਭਲਾ ਕਰੇ ।

(ਸੁੰਦਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਲਾਜੋ ਪੁੜੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਸਟੇਜ ਦੇ ਪਛਾੜੀ ਜਿਥੇ ਭੂਆ ਪਈ ਹੈ, ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।)

ਲਾਜੋ—ਦੀਪੋ, ਕਾੜਾ, ਉਬਲ ਗਿਆ ?

ਦੀਪੋ—ਹਾਂ, ਬੜੇ ਚਿਰ ਦਾ ਰਿਝ ਰਿਹਾ ਏ ।

ਭੂਆ—(ਹੁੰਗਰ ਮਾਰ ਕੇ) ਝੌੜੀਂ ਵੇ ਰੱਬਾ ?

ਦੀਪੋ—ਕਿਉਂ ਭੂਆ, ਚੀਸ ਤਿਖੇਰੀ ਏ ?

ਭੂਆ—(ਖੰਘਦੀ ਹੋਈ) ਮੈਂ ਨਮਾਣੀ ਏਥੇ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਪਈ ਆਂ, ਖੰਘ ਤੇ ਪੀੜ ਦੀ ਮਾਰੀ । ਰਾਤ ਦਿਨ ਮੁਕਦੇ ਈ ਨਹੀਂ, ਦਰਿਆ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ।

ਲਾਜੋ- ਕਾਸੀ ਵੈਦ ਦੀਆਂ ਪੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਪੀੜ ਹਟ ਜਾਏਗੀ ।

ਦੀਪੋ—ਭੂਆ ਪਾਸਾ ਪਰਤੀਂ, ਤੇਰੀ ਵੱਖੀ ਤੇ ਸ਼ੋਕ ਦਵਾਂ ?

ਲਾਜੋ ਵੱਟਾ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਦੀਪੋ ?

ਦੀਪੋ—ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਛਿੱਟਾ ਦੇ ਆਈ ਆਂ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫਲਾਲੈਨ ਵਿਚ ਵਲੋਟ ਲਿਆਈ ਹਾਂ ।

ਦੀਪੋ ਕਿਉਂ ਭੂਆ, ਦਰਦਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪਿਆ ਕੁਝ ?

ਭੂਆ- ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਤਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ ।

ਲਾਜੋ ਲੈ, ਕਾਸੀ ਵੈਦ ਨੇ ਪੁੜੀਆਂ ਭੇਜ ਦਿਤੀਆਂ ਨੇ ।

ਭੂਆ ਸ਼ੈਤ ਇਸ ਦਵਾ ਨਾਲ ਕੁਝ ਫਰਕ ਪਵੇ ।

ਲਾਜੋ—ਇਹ ਤਿੰਨ ਪੁੜੀਆਂ ਹਨ, ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਘੰਟਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਲੈਣੀਆਂ ਹਨ ।

ਦੀਪੋ—ਕਿਵੇਂ ?

ਲਾਜੋ—ਕੋਸੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ।

ਦੀਪੋ ਭੂਆ ਦੀ ਹਿੱਕ ਦਵਾਲੇ ਇਹ ਗਰਮ ਵੱਟਾ ਵੀ ਲਗਿਆ ਰਹਿਣ ਦੇ, ਨਿੱਗ ਪਹੁੰਚਾਏਗਾ । ਬਸ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁੜੀ ਹੁਣ ਦੇ ਦਈਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਫੇਰ ।

ਲਾਜੋ—ਮੈਂ ਦਵਾ ਦੇਨੀ ਆਂ ਭੂਆ ਨੂੰ ।

ਦੀਪੋ—ਤੂੰ ਸ਼ੈਤ ਖਿੜਕ ਨਹੀਂ ਝੰਬਿਆ । ਦਰਿਆ 'ਚੋਂ ਉਡਦੀ ਭੂਰ ਤੇ ਝੰਬ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੀ ਏ ।

ਲਾਜੋ—ਜਾ ਖਿੜਕ ਭੀੜ ਦੇ ।

ਲਾਜੋ ਪਿਛਲੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਦਵਾਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਦੀਪੋ ਖਿੜਕ ਭੀੜਨ ਲਈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਬਾਹਰ ਤਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ ਖੜੇ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ।

ਦੀਪੋ—(ਪੌਲੀ, ਫੈਲਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ) ਸੁੰਦਰਾ ! ਤੂੰ ਏਥੇ ਈ ਖੜਾ ਏਂ ਹਾਲੇ ?

ਸੁੰਦਰ—ਹਾਂ, ਬਸ ਮੈਂ ਚਲਿਆ ।

ਦੀਪੋ—ਤੇਰੀ ਬੇੜੀ ਕਿੱਥੇ ਐ ?

ਸੁੰਦਰ—ਬਾਹਰ । ਉਂਜੇ ਈ ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਬਾਤ ਵੇਖਣ ਲਈ ਖੜੇ
ਗਿਆ ਸਾਂ ।

ਦੀਪੋ—ਅੱਛਾ ਜਾ ।

ਸੁੰਦਰ—ਜਾਨਾ ਵਾਂ ।

ਦੀਪੋ—(ਇਕ ਦਮ) ਆਹ ! ਇਹ ਤੇਰੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਚਟਾਕ ਕਾਹਦਾ ਏ ?

ਸੁੰਦਰ—ਰਾਹ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹਨੇਰਾ ਸੀ—ਇਕ ਥਾਂ ਤਿਲਕੁ ਕੇ ਡਿੱਗ
ਪਿਆ—ਇਕ ਖੁੰਢ ਜਿਹੜਾ ਐਵੇਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਪਿਆ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ
ਨਾਲ ਵੱਜਿਆ ।

ਦੀਪੋ—ਤੇ ਇਹ ਤੇਰੇ ਪੈਰ ਤੇ ਅਰਕਾਂ ਕਿਵੇਂ ਗਾਰੇ ਨਾਲ ਲਿਬੜੀਆਂ
ਹੋਈਆਂ ਨੇ ।

ਸੁੰਦਰ—ਮੈਂ ਬਹੁਤੀ ਵਾਟ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਤੁਰਿਆ—ਤਦ ਜਾਕੇ ਕਾਂਸੀ ਵੈਦ
ਏ ਘਰੋਂ ਭੁਆ ਲਈ ਦਵਾ ਲਿਆਂਦੀ ।

ਦੀਪੋ—ਐਡੇ ਤੁਫਾਨ ਵਿਚ ਕਿਧਰ ਗਿਆ ਸੈਂ ?

ਸੁੰਦਰ ਢੇਰੁ ਸੱਕੇ ਦਾ ਘੋੜਾ ਰੁੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਧਰ ਗਿਆ,
ਬਸ ਪਾਣੀ ਦੀ ਧਾਰ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਪਤਾ ਈ ਨਹੀਂ
ਲਗਿਆ । ਮੈਂ ਉਸੇ ਨੂੰ ਟੋਲਣ ਗਿਆ ਸਾਂ ।

ਦੀਪੋ—ਫੇਰ ਲਭਿਆ ?

ਸੁੰਦਰ ਨਾ !

ਦੀਪੋ—ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਗਿਆ ਸੈਂ ਘੋੜਾ ਟੋਲਨ ? ਜੇ ਕੋਈ ਅਣਹੋਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ !
ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਚਲੇ ਗਏ ਨੇ, ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ?
ਤੇਰੇ ਕਿਹੜਾ ਪਿਛੇ ਢੇਰ ਡੰਗਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਤੂੰ ਬੈਠਾ
ਰਿਹਾ ?

ਸੁੰਦਰ—ਮੈਨੂੰ ਤੁਫਾਨ ਤੋਂ ਡਰ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ । ਮੈਂ ਜੋਚਿਆ ਉਂਜ ਆਮ
ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਲੰਕੀ ਤੌਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸ਼ੈਤ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਾਂ ।
ਕੀ ਪਤਾ ਤੁਫਾਨ ਆਵੇ ਤੇ ਇਸ ਕੁੱਲੀ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਹਾਕ
ਮਾਰ ਲਵੇ ।

ਦੀਪੋ—(ਬਿੜਕ ਕੇ) ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ— ਨਹੀਂ ! ਨਹੀਂ ! ਤੂੰ ਜਾ, ਆਪਣੀ
ਬੇੜੀ ਠੇਲ੍ਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾ !

ਸੁੰਦਰ—ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ—ਹਾਂ—ਉਹ ਰਾਤ—ਉਹ ਤੂਫਾਨ—ਤੈਰੀ ਉਹ ਛੋਹ
ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਮਨ ਤੇ ਠੰਢੀ ਸੀਤ ਬੁਣਬੁਣੀਆਂ ਵਾਹ ਗਈ ਏ । ਸਦਾ
ਲਈ ਤੈਰੀ ਉਹ ਤਸਵੀਰ ਮਨ ਤੇ ਉਕਰੀ ਗਈ ਏ ।

ਦੀਪੋ—ਮੈਂ ਡਰਨੀ ਆਂ ਉਸ ਰਾਤ ਮਗਰੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸਗੋਂ ਬਹੁਤਾ ਡਰ ਲਗਣ
ਲਗ ਪਿਆ । ਕਈ ਵਾਰ ਤੈਨੂੰ ਹਾਕ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਜੀ ਕੀਤਾ, ਪਰ
ਹਾਕ ਮੇਰੀ ਸੰਘੀ ਵਿਚ ਈ ਨੱਪੀ ਗਈ—

ਸੁੰਦਰ—ਤੂੰ ਝੱਲੀ ਏਂ, ਨਿਰੀ ਝੱਲੀ । ਕਿੱਨੇ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਉਸ
ਰਾਤ ਨੂੰ ?

ਦੀਪੋ—ਚਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ।

ਸੁੰਦਰ—ਇਸ ਲਗਦਾ ਏ ਜਿਵੇਂ ਕੱਲ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਘੜੀ
ਹੁਣੇ ਬੀਤੀ ਹੋਵੇ— ਉਸ ਰਾਤ ਤੇ ਇਸ ਰਾਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿੱਥ
ਨਾ ਹੋਵੇ ।

ਦੀਪੋ— ਤੂੰ ਅਜੇਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਰ ।

ਸੁੰਦਰ—ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਝੁੰਗੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਉਂਜ ਈ ਤੈਨੂੰ
ਵੇਖਣ ਲਈ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ । ਸਿਆਲ ਦੀਆਂ ਹਨੇਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ
ਵਿਚ, ਮੈਂ ਚੂਰ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਘੰਟਿਆਂ ਬਧੀ ਖੜੋਤਾ ਰਿਹਾ— ਮੇਰੇ
ਤਾਲੂ ਵਿਚ ਕੰਡੇ ਉਗ ਆਉਂਦੇ— ਮੇਰੇ ਸੁਫਨੇ ਇਸ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ
ਫਸ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ।

ਦੀਪੋ—ਸੁੰਦਰ ! ਮੈਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰ ਆਉਂਦਾ ਏ—ਤੇ
ਏਸ ਵਧਦੇ ਹੜ੍ਹ ਤੋਂ ਵੀ ।

ਸੁੰਦਰ— ਪਾਣੀ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਮਿਕ ਕਰ ਦਿਤਾ ਏ—ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ।

ਦੀਪੋ—(ਕੰਬ ਕੇ) ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਾਣੀ ਹੇਠ ਕੀ ਲੁਕਿਆ ਹੋਵੇ—ਕੁਝ ਵੀ
ਤੇ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ।

ਸੁੰਦਰ— ਮੈਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਤੈਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਿਸ਼ਕਦੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਨੇ, ਭਿਜੀਆਂ
ਭਿਜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ—

ਦੀਪੋ—ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਰ ।

ਸੁੰਦਰ—ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਹੁਣ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ । ਤੂੰ ਇਕ ਖਿਆਲ ਦੀ
ਹਾਮੀ ਓਟੀ ਹੋਈ ਏ । ਐਵੇਂ ਰਾਤ ਦਿਨ ਉਸੇ ਸੰਸੇ ਵਿਚ ਦਬੀ
ਹੋਈ, ਉਸੇ ਡਰ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਕੱਜੀ ਹੋਈ, ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਨੂੰ
ਗਾਲ ਰਹੀ ਏ' ।

ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ । ਉਸਨੂੰ ਗਿਆਂ ਚਾਰ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ
ਨੇ--ਉਸ ਦੀ ਪੱਗ, ਤਹਿਮਤ ਤੇ ਉਸਦੀ ਜੁੱਤੀ ਲਭੇ ਸਨ--ਪਾਣੀ
ਨਾਲ ਭਿੱਜੇ ਤੇ ਚਿਕੜ ਵਿਚ ਲਿਬੜੇ--ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਮਗਰਮੱਛ ਨੇ
ਉਸ ਨੂੰ ਖਾ ਲਿਆ ਹੋਣਾ ਏ ।

ਦੀਪੋ--ਹਾਏ ਮਗਰਮੱਛ !

ਸੁੰਦਰ--ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਕਿੱਦਾਂ ਪਏ ਕੰਬਦੇ ਨੇ ?

ਦੀਪੋ--ਡਰ ਨਾਲ ।

ਸੁੰਦਰ--ਤੈਨੂੰ ਕਿਸਦਾ ਡਰ ਆਂਦਾ ਏ, ਮਗਰਮੱਛ ਦਾ ?

ਦੀਪੋ--ਨਹੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜੰਮੇ ਵਹਿਮ ਦਾ, (ਇਕ ਦਮ) ਹਾਹ !
ਇਹ ਕਾਹਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੀ ?

ਸੁੰਦਰ--(ਹਸਦਾ ਹੋਇਆ) ਇਹ ਤਾਂ ਪੱਤਣ ਨਾਲ ਬੱਧੀ ਬੇੜੀ ਦੀ ਜੰਜੀਰ
ਖੜਕੀ ਸੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਛੱਪ ਛੱਪ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨਾਲ ਖਹਿੰਦਾ
ਲੰਘਦਾ ਏ ।

ਦੀਪੋ--ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪਾਣੀ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ--ਜਿਵੇਂ
ਚਿਕੜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਫਸੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਖਿਚ ਰਿਹਾ
ਹੋਵੇ । ਮਨ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਤੇ ਅਜੀਬ ਅਜੀਬ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਰੌਲੇ
ਉਠਦੇ ਨੇ ।

ਸੁੰਦਰ--ਸਭ ਵਹਿਮ ।

ਦੀਪੋ--ਕੌਣ ਸੀ ?

ਸੁੰਦਰ--ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਕਿਡੇ ਠੰਢੇ ਨੇ । ਤੇਰੇ ਕਾਲਜੇ ਦੀ
ਧੱਕ ਧੱਕ ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਸੁਣਦੀ ਏ ।

ਦੀਪੋ--ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਏ, ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਇਕੋ ਵਾਰ
ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਧੜਕੇਗਾ ਤੇ ਖੜੋ ਜਾਏਗਾ ।

ਸੁੰਦਰ--ਤੇਰੀ ਸੀਤ--ਛੋਹ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਲੀਕਾਂ ਵਾਹ ਦਿਤੀਆਂ ਨੇ,
ਤੇਜ ਉਛਲਦੀਆਂ ਨੱਚਦੀਆਂ ਲੀਕਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਢ ਨਹੀਂ,
ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ।

ਦੀਪੋ--(ਵਧਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ) ਫੁੰਦਰਾ !

ਸੁੰਦਰ--ਹਾਂ ।

ਦੀਪੋ--ਸੁੰਦਰਾ ! ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਭਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਏ, ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਚਿਣਗਾਂ
ਪਈਆਂ ਨੱਚਦੀਆਂ ਨੇ, ਤੇਰੀ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਸਿਰ ਲਾ ਕੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ
ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਧੜਕਣ ਲਗ ਪਿਆ ਏ ।

ਸੁੰਦਰ—ਦੀਪੋ !

ਦੀਪੋ--(ਵੇਗ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ) ਮੇਰੇ ਲਹੂ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬੋੜੀ ਠੇਲ੍ਹੇ, ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਮੇਰੀਆਂ ਨਸਾਂ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰੀਆਂ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਕਾਂਸੀ ਵੈਦ ਦੀ ਪੁੜੀ ਨਾਲ ਭੂਆ ਦੀਆਂ ਦਰਦਾਂ ਹਟ ਗਈਆਂ ਨੇ--ਕੋਈ ਅਜੇਹੀ ਪੁੜੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਦੇ ਉਬਾਲੇ ਸੁਕ ਜਾਣ ਤੇ ਤੁਫ਼ਾਨ ਦੇ ਝੱਖੜ ਠਲ੍ਹੇ ਜਾਣ--ਕੋਈ ਅਜੇਹੀ ਪੁੜੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚਲਾ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਵੇਗ ਦੱਬਿਆ ਜਾਏ ।

ਸੁੰਦਰ—ਮੈਂ ਇਸੇ ਤੁਫ਼ਾਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਸਿਆਲ ਹੁਨਾਲ ਦੇ ਘੁਟ ਭਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ।

ਦੀਪੋ—ਇਸ ਤੁਫ਼ਾਨ ਨੇ ਮੇਰੀ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਕੱਜ ਦਿਤਾ ਏ ।

ਸੁੰਦਰ ਉਸ ਰਾਤ ਤੇ ਇਸ ਰਾਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿੱਥ ਨਹੀਂ । ਵਕਤ ਇਕ ਨਿਕੀ ਜਹੀ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰੀ ਵਾਂਗ ਸੁੰਗੜ ਗਿਆ ਏ . . . . ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਰਾਤ ਲੰਮੀ ਹੋਕੇ ਇਸ ਰਾਤ ਦੀ ਕੰਨੀ ਉਤੇ ਆ ਖੜੋਤੀ ਹੋਵੇ . . . ਤੇਰੇ ਬਿੜਕਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਸੁਫ਼ਨੇ ਪੰਘਰ ਗਏ ਨੇ । ਤੇਰੀ ਗਰਮ ਛੋਹ ਵਿਚ, ਤੇਰੀ ਧੱਕ ਧੱਕ ਕਰਦੀ ਹਿਕੜੀ ਵਿਚ—

ਪਿਛੋਂ ਦਰਿਆ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਰੋਲੇ ਵਾਂਗ ਹਾਸਾ ਉਚਾ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਫੇਰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ । ਦੀਪੋ ਚੀਕ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ।,

ਸੁੰਦਰ ਕੌਣ ਏ ? ਦੀਪੋ ਕੌਣ ਏ ? ਤੂੰ ਸਹਿਮ ਗਈ, ਕੌਣ ਏ ?

ਦੀਪੋ ਸੁਰਜੀਤ ! ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਜਦ ਬਿਜਲੀ ਲਿਸ਼ਕੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੇਕਿਆ ਉਹ ਪੱਤਣ ਤੇ ਤੁਰਦਾ ਸਾਡੇ ਵਲ ਵਧਿਆ ਆਉਂਦਾ ਏ ।

ਸੁੰਦਰ ਉਹ ! ਐਵੇਂ ਤੈਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਲਗਾ ਹੋਣਾ ਏ ।

ਹਾਸਾ ਫੇਰ ਉਚਾ ਹੋ ਕੇ ਸਾਫ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਦੀਪੋ—ਨਹੀਂ ਸੁਰਜੀਤ ਏ । ਤੇਰੀ ਪਿਠ ਪਿਛੇ ਸੁਰਜੀਤ ਈ ਖੜਾ ਏ—
ਸੁਰਜੀਤ !

ਸੁਰਜੀਤ ਚਿਕੜ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹਚ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਸੁਰਜੀਤ - ਹਾਂ ਮੈਂ ਆਂ ਸੁਰਜੀਤ । ਕਿਉਂ ? ਮੈਨੂੰ ਏਕਰ ਵੇਖ ਕੇ ਘਬਰਾ ਕਿਉਂ ਗਏ ਹੋ ? ਮੇਰਾ ਇਕ ਮਿਤ੍ਰ ਤੇ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਦੀਪੋ—

ਦੀਪੋ—ਸੁਰਜੀਤ !

ਸੁਰਜੀਤ—ਹਾ ਹਾ, ਹਾ ਹਾ ! ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਆਇਆ । ਐਵੇਂ । ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ
ਕਿ ਇਹ ਸੱਚ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਵੇਖ ਕੇ ਗਿਆ ਸਾਂ।

ਦੀਪੋ—ਨਹੀਂ ਸੁਰਜੀਤ, ਨਹੀਂ (ਮਿੰਨਤ ਨਾਲ) ਨਹੀਂ ।

ਸੁਰਜੀਤ— ਤੂੰ ਸੁੰਦਰ ਦੀ ਹਿੱਕ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਚੁਕ ਕਿਉਂ ਲਿਆ ?
ਇਹ ਸੱਚ ਏ ਉਕਾ ਸੱਚ।

ਦੀਪੋ—(ਭਸਕੋਰੇ ਭਰਦੀ ਹੋਈ) ਨਹੀਂ— ਨਹੀਂ ! ਸੁਰਜੀਤ ਨਹੀਂ ।

ਸੁਰਜੀਤ— ਮੈਂ ਇਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਰਲੇ ਕੰਡੇ । ਮੇਰੀ
ਪੱਗ ਤੇ ਜੁੱਤੀ ਤੇ ਤਹਿਮਤ ਤੇ ਸਭੇ ਕਪੜੇ ਦਰਿਆ ਨੇ ਸਾਂਭ
ਲਏ—ਲਹਿਰਾਂ ਤੇ ਵਿੱਕੜ ਨੇ ਧੂਹ ਲਏ ਮੈਂ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਪੱਲਾ ਛੁਡਾ
ਕ ਪਾਰਲੇ ਪਾਸੇ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਸਭਨਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਉਮੰਗਾਂ ਨੂੰ
ਬਾੜ ਕੇ, ਪਰ . . . ਪਰ . . . ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਦਾ ? ਚਾਰ ਸਾਲ ਤਕ
ਤੇਰੀ ਛੇਕੜਲੀ ਚੀਕ, ਤੇਰਾ ਹੰਝੂਆਂ ਭਰਿਆ ਤਰਲਾ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ
ਗੁੰਜਦਾ ਰਿਹਾ—

ਦੀਪੋ—(ਸਿਸਕੀਆਂ ਵਿਚ) ਮੈਂ—

ਸੁਰਜੀਤ ਤੇਰੀਆਂ ਸਿਸਕੀਆਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿਚ ਸਿਪੀਆਂ ਵਾਂਗ
ਤਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ—ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਤੂੰ ਸ਼ੈਤ ਠੀਕ ਸੈਂ ਤੇ ਮੈਂ ਗ਼ਲਤ,
ਤੂੰ ਸੱਚ ਆਖਦੀ ਸੈਂ ਤੇ ਮੈਂ ਝੂਠ . . . . . (ਹਸਦਾ ਹੋਇਆ)
ਝੂਠ ਹਾ ਹਾ ਹਾਹਾ ! ਮੈਂ ਚਾਰ ਸਾਲ ਨਾ ਮੁੜਿਆ । ਮੈਂ ਅਪਣੀ
ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਤੋਂ ਡਰਦਾਂ ਸਾਂ । ਮੈਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਸ ਦੀ
ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਹੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਭਖਾਈ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ . . . ਜੇ
ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਆਸਮੁਕ ਜਾਂਦੀ । ਤੇਰੀ ਛੇਕੜਲੀ
ਚੀਕ ਦੀ ਗੁੰਜ ਮੇਰੇ ਦਮਾਗ ਚੋਂ ਜਾਂਦੀ ਨਾ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਮੈਂ ਦੂਰ
ਜਾਂਦਾ ਉਨੀ ਈ ਇਹ ਫੈਲਦੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇਰੀ ਤਰਲਿਆਂ-ਭਰੀ ਚੀਕ ।
ਮੈਂ ਚਾਰ ਸਾਲ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਤੇਰੀ ਯਾਦ, ਤੇਰੀ ਅਵਾਜ਼,
ਤੇਰਾ ਹਾਸਾ, ਤੇ ਤੇਰੀ ਛੋਹ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅਟਕ ਜਾਂਦੀ ।
ਕਮਾਦ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਗੋਡੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰਾ
ਪਰਛਾਵਾਂ ਦਿਸਦਾ । ਬਲਦਾਂ ਨੂੰ ਹਕਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲ ਦਵਾਲੇ
ਟੱਲੀਆਂ ਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਹਾਸੇ ਦੀ ਟੁਣਕਾਰ ਸੁਣਦੀ . . . . . ਤੇਰੀ ਹਾਕ
ਸੁਣਦੀ—ਪਰ ਹਾਏ ਰੱਬ . . . . . ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਆਇਆ . . . . .
ਕਿਉਂ ?

ਦੀਪੋ—(ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਸਕੀਆਂ ਵਿਚ) ਇਕੋ ਸਾਹ ਆਖ ਰਿਹਾ ਏ, ਮੇਰੀ
ਗੱਲ ਤਾਂ ਸੁਣ—ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ।

ਸੁਰਜੀਤ—ਦੀਪੋ !

ਦੀਪੋ—ਇਹ ਤੇਰੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਨੀਲੀ ਠੰਢ ਕਿਉਂ ਉਤਰ ਆਈ ਏ ?
ਜਿਵੇਂ ਤੇਰੀ ਤੱਕਣੀ ਜੰਮ ਗਈ ਹੋਵੇ ! . . . . . ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ . . . ਜੋ
ਤੂੰ ਵੇਖਿਆ ਏ, ਬੂਠ ਏ ਬੂਠ ਏ—ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰ . . .
ਜੋ ਤੂੰ ਵੇਖਿਆ ਉਹ ਬੂਠ ਏ ! ਤੂੰ ਯਕੀਨ ਕਰ !

ਸੁਰਜੀਤ—ਤੇਰੇ ਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਨਾ ? ਤੇ ਸੁੰਦਰ
ਤੇ ਨਾ ?

ਦੀਪੋ—ਸੁੰਦਰ ਤਾਂ ਭੂਆ ਲਈ ਦਵਾਈ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਬਸ ਦਵਾ ਦੀਆਂ
ਪੁੜੀਆਂ ਦੇਣ । ਭੂਆ ਦਾ ਸਾਹ ਉਖੜ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਮੈਂ ਖਿੜਕ
ਭੀੜਨ ਲਈ ਉਠੀ ਤੇ ਏਸ ਨਾਲ ਗੱਲੀਂ ਲੱਗ ਪਈ—ਚਾਰ
ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ।

ਸੁਰਜੀਤ—ਆਹ-ਹਾ-ਹਾ-ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ।

ਦੀਪੋ—ਏਸ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰ ਦਾ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਏਸ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ—
ਲਾਜੋ ਨੇ ਇਹਨੂੰ ਹਾਕ ਮਾਰੀ ਸੀ—ਇਹ ਬਸ ਪੁੜੀਆਂ ਲੈਣ ਗਿਆ
ਸੀ ਤੇ—

ਸੁਰਜੀਤ—ਆਹ—ਹਾ—ਹਾ—ਸੁੰਦਰ ! ਜਿਹੜਾ ਮੇਰਾ ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਦਾ ਹਾਣੀ
ਸੀ—ਜੋ ਮੇਰੀ ਬੇੜੀ ਦਾ ਰਾਖਾ ਸੀ—ਜਿਸ ਮੇਰੀ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਹਰ
ਛੱਲ ਤੇ ਤੁਫਾਨ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ, ਜੋ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਸੀ, ਉਸ ਮੇਰੇ
ਪਿਛੋਂ—

ਦੀਪੋ—ਉਹ ਤੇਰੇ ਪਿਛੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ—

ਸੁਰਜੀਤ—(ਉਹਨੂੰ ਟੋਕ ਕੇ) ਤੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲ ।

ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ।

ਦੀਪੋ—(ਗਲੇਭੂ ਭਰ ਕੇ) ਮੈਂ ਏਸ ਘੜੀ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਸਾਂ—ਏਸੇ ਅਣਹੋਣੀ
ਤੋਂ—ਜਿਵੇਂ ਅਨਹੋਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਝਾੜਾਂ ਤੇ ਛੱਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਫੜਨ
ਲਈ ਖੜੀ ਹੁੰਦੀ ਏ ।

ਸੁਰਜੀਤ—ਮੈਂ ਚਾਰ ਸਾਲ ਤੇਰਾ ਸਿਰ ਸੁੰਦਰ ਦੀ ਹਿਕ ਨਾਲ ਲਗਿਆ
ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ . . . . . ਛੇਕੜਲੀ ਵਾਰ ਦੀ ਸਹਿਮੀ ਹੋਈ ਸ਼ਕਲ
ਜਿਸ ਉਤੇ ਸੁੰਦਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਲਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਮੇਰੇ
ਮਨ ਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਉਕਰੀ ਗਈ ਸੀ—ਲੱਖ ਹਟਾਇਆਂ ਵੀ ਇਹ
ਤਸਵੀਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਟਦੀ—ਉਹ ਇਕ ਘੜੀ ਮੇਰੇ ਲਈ

ਸਦੀਵੀ ਬੋਝ ਬਣ ਗਈ ਸੀ—ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਮੈਂ ਮੁੜ ਆਇਆ
ਸਾਂ—ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੁਣ—ਸੰਘ ਵਿਚ ਏਸ ਫਾਸੇ ਹੋਏ ਕੰਡੇ ਨੂੰ ਕੱਢਣ!

ਦੀਪੋ—(ਮਿੰਨਤ ਨਾਲ) ਠਹਿਰ! ਰਤਾ ਖੜੋ—

ਸੁਰਜੀਤ—ਮੈਂ ਜਾਨਾਂ ਆਂ—ਮੈਂ ਇਥੇ ਕਿਉਂ ਆਇਆ?

ਇਥੇ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਆਇਆ? ਕਿਉਂ?

ਦੀਪੋ—ਠਹਿਰ! ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ—ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨੀ ਪਵੇਗੀ।
ਤੂੰ ਜੋ ਆਖ ਰਿਹਾ ਏਂ ਉਹ ਬੂਠ ਏ—ਬੂਠ। ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਉਡੀਕ
ਦੀ ਸਹੁੰ! ਤੇਰੀ ਯਾਦ ਦੀ ਸਹੁੰ—

ਸੁਰਜੀਤ ਜਾਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਦੀਪੋ ਉਸ ਦਾ ਲੜ ਫੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਦੀਪੋ—(ਬੇਬਸੀ ਵਿਚ) ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਚਲਿਆ ਏਂ ਫੇਰ? ਹਾਏ ਰੱਬਾ!

ਸੁਰਜੀਤ—ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਬੱਗਾ ਛੱਡ ਦੇ—ਜਾ ਮੁੜ ਜਾ!

ਹਵਾ ਦੀਆਂ ਸੁੰਕਾਂ ਕਦੀ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਦੀ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀਆਂ
ਹਨ।

ਦੀਪੋ—(ਹੰਝੂਆਂ ਵਿਚ) ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ
ਉਡੀਕਿਆ। ਅੱਖਾਂ ਪਾੜਕੇ ਤੇਰਾ ਰਾਹ ਵੇਖਿਆ, ਇਹ ਸਾਰਾ
ਪੱਤਣ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਬਾਂ ਨਾਲ ਕੱਢਿਆ—ਪਰ ਜਦ ਰਤਾ ਮੇਰੀ
ਅੱਖ ਲਗੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਆ ਗਿਆ—ਤੂੰ—

ਸੁਰਜੀਤ—ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦੇ।

ਦੀਪੋ—ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਚਲਿਆਂ ਏਂ? ਕਿੱਥੇ?

ਸੁਰਜੀਤ—ਤਿਲਕਣ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰੇ ਸੁਫਨੇ ਦਮ ਤੋੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਰਾ
ਪੱਤਣ ਦਰਿਆ ਦੀਆਂ ਬੱਗਾਂ ਨਾਲ ਲਿਬੜਿਆ ਏ। ਮੈਂ ਹੁਣ
ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆਵਾਂਗਾ, ਜਾ!

ਦੀਪੋ—ਮੈਂ ਇਸ ਕੁੱਲੀ ਵਿਚ ਨਿੱਕੇ ਬਾਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਆਂ
ਤੇ ਤੇਰੀ ਯਾਦ ਦੀ . . . ਤੂੰ ਨਾ ਜਾ . . . . ਖੜੋ ਜਾ . . .
ਨਾ ਜਾ . . . ਨਾ ਜਾ।

ਸੁਰਜੀਤ—ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਨਾ ਆ! ਜਾ, ਜਾ, ਮੁੜ ਜਾ।

ਸੁਰਜੀਤ ਪੱਲਾ ਛੁੜਾ ਕੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਤੇ ਹਵਾ ਦੀਆਂ ਸੁੰਕਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੁੰਦਰ—(ਗੰਭੀਰ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ) ਉਹ ਫੇਰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ!

ਦੀਪੋ—(ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ) ਹਾਂ . . . . ਤੇ ਤੂੰ ਵੀ ਜਾ !
ਜਾ . . . . ਜਾ ਵੀ !

ਸੁੰਦਰ—ਦੀਪੋ ! ਦੀਪੋ ! ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ, ਦੀਪੋ !

ਦੀਪੋ—ਜਾ ! ਇਥੋਂ ਚਲਿਆ ਜਾ . . . . ਜਾ ਵੀ !

ਸੁੰਦਰ—ਦੀਪੋ ! ਤੂੰ ਮੂੰਹ ਕਿਉਂ ਭੁਆ ਲਿਆ ? ਦੀਪੋ !

ਦੀਪੋ—ਜਾ—ਚਲਿਆ ਜਾ—ਜਾ ਹੁਣੇ ਜਾ ! ਏਸੇ ਵੇਲੇ—ਏਸੇ ਘੜੀ—

ਮੈਂ ਖਿੜਕ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਏ—

(ਉਚੀ ਚੀਕ ਵਿਚ) ਜਾ ! ਜਾ ਵੀ !

ਸੁੰਦਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਦੀਪੋ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਖਿੜਕ ਬੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਖਿੜਕ
ਨਾਲ ਢੋ ਲਾ ਕੇ ਦਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਿਚਕੀਆਂ ਭਰਦੀ ਹੈ ।

ਪਰਦਾ ਡਿਗਦਾ ਹੈ.

ਕਹਾਣੀ—

ਸੌ ਮੀਲ ਦੌੜ

ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਖਬਰ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਜੁ ਕੱਲ ਤਰਕਾਲੀਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਿਸਾਨ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੈ। ਨਾ ਕੋਈ ਤਾਰ ਨਾ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਨਾ ਕੋਈ ਮੋਟਰ ਨਾ ਲਾਰੀ। ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੜਕ ਵੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦੀ—ਬਸ ਚੁਫੇਰੀ ਰੋਹੀ, ਕੱਕਾ ਰੇਤਾ ਤੇ ਟਿੱਬੇ ਸਨ।

ਇਕ ਕੱਚੇ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਲੰਛਾ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਮਾਸਟਰ ਨੰਦ ਲਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਿਸਾਨ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਜਣੇ ਬੈਠੇ ਸਲਾਹਾਂ ਪਕਾ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਇਸ ਤੁਰਤ ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਖਬਰ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਘੱਲੀ ਜਾਏ।

ਮੇਰੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਸੰਘਣੀਆਂ ਖਰਵੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਵਾਲੇ ਜੱਟ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਮੰਡਾਸੇ ਬੰਨ੍ਹੀ ਉਚੀ ਉਚੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਵਾਂ ਦਾ ਰੌਲਾ ਸੀ। ਇਕ ਚੀਕ-ਚੰਘਾੜਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫੁਰਦੀ।

ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਧੀਮੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਚੌਂਕਾ ਦਿਤਾ, “ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਦਿਓ ਇਹ ਪਰਚੀਆਂ, ਮੈਂ ਫੜਾ ਆਉਣੈਂ ਮਿੰਟਾਂ ‘ਚ’।

ਵੀਹਾਂ ਬਾਈਆਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮਸ-ਫੁੱਟਾ ਗੱਭਰੂ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਸੀ—ਤੇੜੇ ਧੁੱਪਾਂ ਤੇ ਮੀਹਾਂ ਨਾਲ ਝੰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਝੱਗਾ ਤੇ ਟਾਕੀਆਂ ਵਾਲਾ ਗਾਜਰ-ਰੰਗਾ ਕਛਹਿਰਾ।

ਮੈਂ ਉਸ ਵਲ ਤਕਿਆ। “ਤੂੰ ਕਿਹੜੇ ਪਿੰਡ ਫੜਾ ਆਵੇਂਗਾ ?”
ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ।

“ਜੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ‘ਚ ਈ ਦੇ ਆਵਾਂਗਾ।”

“ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ‘ਚ ? ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ ਸਾਡੀ ਮੀਟਿੰਗ ਕੱਲ ਤਰਕਾਲੀਂ ਐਂ ?”

“ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਐ” ਉਸ ਆਖਿਆ । “ਰਾਤੋਂ ਰਾਤ ਮਾਰ ਆਉਂਗਾ ਗੋੜ, ਕਿਹੜਾ ਚਿਰ ਲਗਦੈ, ਮਸਾਂ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੇ, ਸਠਾਂ ਕੋਹਾਂ ਤੋਂ ਉਤੇ ਵਾਟ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ।”

ਮੈਂ ਇਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਕੀ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਇਹ ਮਸ਼ਕਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ? ਕੀ ਇਹ ਪਾਗਲ ਹੈ?

ਮੈਂ ਉਸ ਵਲ ਫਿਰ ਤੱਕਿਆ । ਉਸ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹੇ ਮੋਟੇ ਸਨ, ਸਿਆੜਾਂ ਵਰਗੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਸੁਰਮਈ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਮਸਾਂ ਫੁਟ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੀ ਨਿਕੀ ਨਿਕੀ ਲੁੰ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਘੋੜੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਨ, ਤਿਰਛੀਆਂ ਤਿਰਛੀਆਂ, ਜੰਗਲੇ ਲੋਹੇ ਵਰਗਾ ਉਸ ਦਾ ਰੰਗ ਸੀ, ਉਚੀ ਧੋਣ, ਚੀਤੇ ਵਰਗਾ ਪਤਲਾ ਢਿੱਡ ਤੇ ਢਾਲ ਵਰਗੇ ਗੋਡੇ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਿੰਜਣੀਆਂ ਤੇ ਪੱਟਾਂ ਉਤੇ ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਵਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੋਰਨੀਆਂ ਖੁਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਸੱਠਾਂ ਕੋਹਾਂ ਦੀ ਵਾਟ ਇਹ ਕੁਝ ਕੁ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਤੈ ਕਰ ਲਵੇਗਾ? ਖੋਰੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਬੁਢਾ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, “ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਬੂਟਾ ਸਿੰਹੁੰ ਐ, ਭਾਗੂ ਪਿੰਡ ਤੋਂ । ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ? ਸੌ ਮੀਲ ਦੌੜ ਲੈਂਦਾ ਐ ਇਹ ਤਾਂ ।”

“ਸੌ ਮੀਲ!”

“ਹਾਂ ਸੌ ਮੀਲ ਦੌੜਦਾ ਕਾਹਦਾ ਏ ਬਸ ਹਵਾ ਨੂੰ ਫਕਦਾ ਏ।”

ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਚਰਜ ਲਗਾ । ਸੌ ਮੀਲ! ਡਲਾ ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ।

ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁਛਿਆ, ‘ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਬੂਟਾ ਸਿੰਹੁੰ ਦਾ ਨਾਂ?’

“ਨਾ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ ।”

“ਲਓ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਹੁੰ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਮਸਾਹੂਰ ਐ ।” ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, “ਇਹ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡੋਂ ਐ, ਸੰਤੋ ਦਾ ਪੁਤ ਇਸ ਦਾ ਪਿਉ ਚੰਬਾ ਬਿਸਵੇਦਾਰ ਦੇ ਖੇਤ ਦਾ ਰਾਖਾ ਸੀ । ਬੂਟਾ ਏਸੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਜੰਮਿਆ । ਖੇਤ ਦੀ ਨੁਕਰੇ ਫੂਸ ਦੀ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜੇਹੀ ਬੁਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਚੰਬਾ ਫਸਲ ਨੂੰ ਸੈਹਿਆਂ ਤੇ ਜੰਗਲੀ

ਜਨੌਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਰਾਤ ਨੂੰ ਖੱਤੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ। ਪੌਹ ਦੀ ਇਕ ਰਾਂਤ ਨੂੰ ਜਦ ਕੱਕਰ ਜੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਠੰਡ ਲਗ ਗਈ ਤੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹਨ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ.....। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਸੰਤੋ ਆਪਣੇ ਪੁਤ ਨਾਲ ਖੇਤ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਓਡਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਕਤੂਰਾ ਲੈ ਕੇ ਪਾਲ ਲਿਆ। ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਕਤੂਰਾ ਵਡੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ ਤਕੜਾ ਡੱਬੂ ਕੁੱਤਾ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਬੂਟਾ ਡੱਬੂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਕੇ ਹੀ ਵਡਾ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਡੱਬੂ ਦੀ ਪੁੰਛ ਮਰੋੜਦਾ, ਡੱਬੂ ਲੋਟਣੀਆਂ ਖਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਚਿਆਉਂ ਚਿਆਉਂ ਕਰਦਾ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਦਾ, ਘਚਾਉਣੀਆਂ ਦੇਂਦਾ, ਭੌਂਕਦਾ ਤੇ ਬੂਟੇ ਨਾਲ ਵਡੇ ਭਰਾ ਵਾਂਗ ਖੇਡਦਾ। ਦੂਰੋਂ ਗਿਦੜ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਡੱਬੂ ਦੌੜਦਾ ਤੇ ਮਗਰੇ ਬੂਟਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਤਕ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਸਹੇ ਮਗਰ ਦੌੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾੜੀਆਂ ਤੇ ਮਲਿਊਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਲੈਂਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦਾ, ਛੱਡ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਫੇਰ ਫੜ ਲੈਂਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਸਹਿਆਂ, ਗਿੱਦੜਾਂ ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਨੌਰਾਂ ਮਗਰ ਨੱਸ ਨੱਸ ਕੇ ਲੰਘੀ। ਉਹ ਬਿਸਵੇਦਾਰ ਦੇ ਵਛੇਰਿਆਂ ਤੇ ਬਤਾਰੂਆਂ ਮਗਰ ਦੌੜਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਉੱਟਾਂ ਮਗਰ ਦੌੜਦਾ ਦੌੜਦਾ ਬੂਟਾ ਜੁਆਨ ਹੋਇਆ। ਸੈਹਾ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਚਾਰ ਕੋਹ ਦੌੜ ਸਕਦਾ ਐ, ਗਿੱਦੜ ਅੱਠ ਕੋਹ, ਘੋੜਾ ਚਾਲ੍ਹੀ ਕੋਹ ਤੇ ਤਿੱਖੀ ਤੋਂ ਤਿੱਖੀ ਉੱਠਣੀ ਪੰਜਾਹ ਕੋਹ ਤੋਂ ਵਧ ਨਹੀਂ ਟੱਪਦੀ। ਪਰ ਬੂਟਾ ਸੌ ਮੀਲ ਦੌੜ ਸਕਦਾ ਐ, ਇਕੋ ਸਾਹ।”

“ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ?”

“ਬਸ ਬਾਰਾਂ ਘੰਟਿਆਂ ‘ਚ’ ਉਸ ਆਖਿਆ, “ਉਠ ਤੇ ਘੋੜਾ ਇਸ ਤੋਂ ਤਿਖੇ ਭਾਵੇਂ ਦੌੜ ਲੈਣ, ਪਰ ਬੂਟੇ ਵਾਂਗ ਇਕੋ ਸਾਹ ਸੌ ਮੀਲ ਨਹੀਂ ਦੌੜ ਸਕਦੇ।”

ਮੈਂ ਬੂਟੇ ਵਲ ਫਿਰ ਗੁਹੁ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ। ਇਸ ਅਜੀਬ ਇਨਸਾਨ ਵਲ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਘੋੜੇ ਵਰਗੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਜਨੌਰਾਂ ਵਰਗੀ ਅਲੂੜ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਝੌਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਿਆੜਾਂ ਵਰਗੇ ਬੁਲ੍ਹ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਪੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਤੇ ਪਿੰਜਣੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸ ਦੇ ਢਾਲ ਵਰਗੇ ਗੋਡੇ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਢਾਲ ਵਰਗੇ ਗੋਡੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜੇ ਅਜੀਬ ਅਜੀਬ ਲਗੇ।

ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੋਚੀਂ ਪਏ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਉਤੇ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਪਰਤਿਆ ਲਉ। ਤੁਸੀਂ

ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਚੀਆਂ ਏਸ ਨੂੰ ਫੜਾਓ, ਕਲ ਤੀਕ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਆਉ।”

ਉਸ ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਫੜਾਈਆਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪਤੇ ਤੇ ਬੋਹ ਠਿਕਾਣੇ ਦੱਸ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਬੂਟਿਆਂ, ਇਹ ਪਰਚੀਆਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡੀਂ ਵੰਡ ਆਵੀਂ। ਜਾ ਮੇਰਾ ਬੱਗਾ ਸੈਰ, ਖੁਰੀ ਕਰ ਜਾ।”

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਕੱਤਰ [ਤਰਕਾਲੀਂ] ਐਨ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਮੀਟਿੰਗ ਲਈ ਪੁਜ ਗਏ। ਮੈਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਪੁਛਿਆ, “ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸੱਦਾ ਲੈ ਕੇ ਕੌਣ ਗਿਆ ਸੀ?”

ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਇਕੋ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਬੂਟਾ ਸਿੰਹੂੰ?”

ਮੀਟਿੰਗ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਲਾਲ ਚੰਦ ਵਕੀਲ ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੇ ਕਈ ਮੁਕਦਮੇ ਬਗੈਰ ਫੀਸ ਲੜੇ ਸਨ, ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਨੱਥੂ ਰਾਮ ਜੋ ਆਪਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਕਟ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਖਿਲਾੜੀ ਸੀ, ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਰੀਟਾਇਰਡ ਜੱਜ ਤੇ ਕਸਬੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹੋਰ ਮੌਤਬਿਰ ਆਦਮੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਬੂਟਾ ਸਿੰਹੂੰ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਫੁਟਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਉਤੇ ਹੈਰਾਨ ਖੜੇ ਸਾਂ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਦੁਖ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਤਨੇ ਅਚੰਭੇ ਭਰੇ ਤੇ ਵਿਚਿਤਰ ਦੌੜਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ।

ਬੂਟੇ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਨੇ ਹੌਕਾ ਭਰਕੇ ਆਖਿਆ, “ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਬੀ ਦੌੜ ਅਜ ਕਲ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਪੱਚੀ ਮੀਲ ਹੈ ਤੇ ਏਥੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬੂਟਾ ਖੜਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੌ ਮੀਲ ਦੌੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।”

ਜੱਜ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਜੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਕਿਤੋਂ ਲੰਡਨ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਉਤੇ ਲਿਸ਼ਕਣ ਲਗ ਪਏ।”

ਲਾਲ ਚੰਦ ਵਕੀਲ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਬੜੇ ਬੜੇ ਤਾਰੂ, ਦੌੜਨ ਵਾਲੇ, ਘੁਲਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਵਾਲੇ ਬਹਾਦਰ ਪਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਭੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੇ ਗਰੀਬ ਹੋਣ ਕਟਕੇ ਏਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।”

ਜੱਜ ਨੇ ਸੌਚ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਜੇ ਬੂਟਾ ਸੌ ਮੀਲ ਦੌੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀ ਸੁਹਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਾਣਤ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦੀ।”

ਇਕ ਬੁਢੇ ਹਵਾਲਦਾਰ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਕ੍ਰਿਕਟ ਤੇ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ੁਕੀਨ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਮਮੂਲੀ ਮਮੂਲੀ ਆਦਮੀ ਜੋ ਰਤਾ ਚੰਗੇ ਖਿਲਾੜੀ ਸਨ, ਹੁਣ ਕਪਤਾਨ ਤੇ ਮੇਜਰ ਬਣੇ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੂਟਾ ਸਿੰਹੁ ਦੀ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੰਨੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬੂਟਾ ਸਿੰਹੁ ਨੂੰ ਵਲੈਤ ਘਲ ਦੇਣ।”

ਇਕ ਚਲਾਕ ਅਰਜ਼ੀ ਨਵੀਸ ਬੋਲਿਆ, “ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਵੀ ਅੰ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਸੌ ਮੀਲ ਦੌੜਦਿਆਂ ਕਿ ਸਭੇ ਸੁਣੇ-ਸੁਣਾਈ ਉਤੇ ਸਲਾਹਾਂ ਪਕਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ?”

ਇਕ ਗੰਜੇ ਬਾਣੀਏ ਨੇ ਬੂਟੇ ਵਲ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਸਿਰ ਹਲਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਜਟਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਤੇ ਵਿਥ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਰਤਾ ਘਟ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਪੱਚੀ ਤੀਹ ਮੀਲ ਦੌੜ ਲਵੇ ਤਾਂ ਜੱਟਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਏਸੇ ਨੂੰ ਸੌ ਕੋਹ ਦੱਸਣਾ ਏ।”

ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਨੇ ਸਿਆਣਫ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, “ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸੇ ਦੁਬਧਾ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਏਥੇ ਹੀ ਏਸ ਦੀ ਦੌੜ ਕਰਾ ਦੇਈਏ। ਏਸ ਨਾਲ ਸ਼ੈਤ ਕੁਝ ਰੁਪਈਆ ਵੀ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਜਾਏ। ਵਡੀ ਚਰਾਂਦ ਦਾ ਘੇਰਾ ਪੂਰੇ ਚਾਰ ਸੌ ਚਾਲੀ ਗਜ਼ ਹੈ। ਜੇ ਬੂਟਾ ਸਿੰਹੁ ਇਸ ਦੇ ਚਾਰ ਸੌ ਚੱਕਰ ਕਢ ਲਵੇ ਤਾਂ ਸੌ ਮੀਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਾਲੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਤਕ ਵੀ ਸਕਾਂਗੇ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਅਗੇ ਤਰੱਕੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।”

ਇਹ ਰਾਏ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਆਈ।

ਮੈਂ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਵਡੀ ਚਰਾਂਦ ਵਿਚ ਦੌੜਨ ਬਾਰੇ ਪੁਛਿਆ। ਉਸ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਝਪਕੀਆਂ ਤੇ ਸਿਰਫ ਇਹੋ ਆਖਿਆ, “ਜਿਵੇਂ ਆਖੋ।”

ਮਾੜੂ ਚੂੜੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਡੋਂਡੀ ਪਿੱਟੀ ਤੇ ਆਖਿਆ, ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਸਤ ਵਜੇ ਬੂਟਾ ਸਿੰਹੁ ਦੀ ਸੌ ਮੀਲ ਦੌੜ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵਡੀ ਚਰਾਂਦ ਵਿਚ ਇਹ ਦੌੜ ਵੇਖਣ ਲਈ ਆਉਣ— ਡਮ ! ਡਮ ! ਡਮ !

ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਤੜਕੇ ਹੀ ਵਡੀ ਚਰਾਂਦ ਵਿਚ ਬੂਟਾ ਸਿੰਹੁ ਦੀ ਦੌੜ ਵੇਖਣ ਲਈ ਤਹਿਸੀਲ ਦੇ ਚਪੜਾਸੀ ਨੇ ਕਲੀ ਧੂੜ ਕੇ ਦੌੜਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾ ਦਿਤੇ। ਚੁੰਗੀ ਦਾ ਦਾਰੋਗਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬੂਟਾ ਸਿੰਹੁ ਦੇ

ਚੱਕਰ ਗਿਣਨ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਬੂਟੇ ਦੇ ਤੋੜ ਕਛਹਿਰਾ ਤੇ ਘਸਮੈਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਝੱਗਾ ਸੀ। ਸਿਰ ਉਤੇ ਲੰਬੇ ਕਾਲੇ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜੂੜਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੁਆਲੇ ਉਸ ਕੇਸਰੀ ਰੁਮਾਲ ਵਲੋਂ ਟਿਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸਤ ਵਜੇ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਨਬੂ ਰਾਮ ਨੇ ਜੋ ਰੈਫਰੀ ਬਣਿਆ ਖੜਾ ਸੀ, ਸੀਟੀ ਵਜਾਈ ਤੇ ਬੂਟੇ ਨੇ ਦੌੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਲੋਕ ਅੱਠ ਵਜੇ ਤੀਕ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਨਬੂ ਰਾਮ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਬੈਠਾ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਦੌੜਦੇ ਤਕ ਦਾ ਰਿਹਾ। ਬੂਟਾ ਇਕੋ ਸਾਹ ਇਕੋ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਮੀਚੀ ਮਸ਼ੀਨ ਵਾਂਗ ਚਰਾਂਦ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੀਵੀਆਂ ਘਗਰੀਆਂ ਫੜਕਾਉਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆਈਆਂ ਤੇ ਚਰਾਂਦ ਦੀ ਵੱਟ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਸੰਗ-ਸਿਆਪੇ, ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਤੇ ਸਾਕ ਸਰੀਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੁਗਲੀਆਂ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਟੂ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਦਾ ਵੀ ਤਕਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਦੁਪਹਿਰੇ ਬੂਟੇ ਨੇ ਅੱਧ ਘੰਟੇ ਲਈ ਸਾਹ ਲੀਤਾ। ਉਸ ਸੇਰ ਦੁਪ ਪੀਤਾ। ਝੱਗਾ ਤੇ ਕਛਹਿਰਾ ਜੋ ਮੁੜਕੇ ਨਾਲ ਭਿਜ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਚੰਬੜ ਗਏ ਸਨ, ਬਦਲੇ। ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਕੰਘਾ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਜੂੜਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਰੁਮਾਲ ਵਲੋਂ ਕੇ ਫਿਰ ਦੌੜਨ ਲੱਗਾ।

ਤਰਕਾਲਾਂ ਤੀਕ ਉਹ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੌੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਾਢੇ ਛੇ ਵਜੇ ਨੀਅਤ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਉਸ ਚਰਾਂਦ ਦੇ ਚਾਰ ਸੌ ਗੇੜੇ ਪੂਰੇ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੂਰਜ ਭੁਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਨਿਘਰਦੀ ਲਾਲੀ ਵਿਚ ਬੂਟੇ ਦੇ ਖਿਲਰੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਜਟੂਰੀਆਂ ਸੂਹੇ ਖੰਭਾਂ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਧੌਂਕਨੀ ਵਾਂਗ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੈਂਹ ਵਰਗੇ ਸਰੀਰ ਉਤੇ ਮੁੜਕੇ ਦੀਆਂ ਤਤ੍ਹੀਰੀਆਂ ਵਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਜਦ ਉਸ ਦੌੜ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੋਢਿਆਂ ਉਤੇ ਚੁਕ ਕੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ। ਬੂਟੇ ਨੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਅਗੇ ਮੱਥਾ ਨਿਵਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਟਿਹ ਸਭ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਐ। ਉਸੇ ਦੀ ਮਿਹਰ ਮੇਰੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਚੋਂ ਦੌੜਦੀ ਐ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਸੌ ਮੀਲ ਦੌੜ ਸਕਿਆਂ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਲੰਡਨ ਭੇਜ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਦੌੜ ਵਾਲੀ ਤਾਂ, ਕੇਰਾਂ ਠਿੱਪੀ ਲਾ ਆਵਾਂ।”

ਅਸੀਂ ਬੂਟੇ ਦੀ ਖਬਰ ਉਰਦੂ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਘਲ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਹੀਲੇ ਸੋਚਣ ਲਗੇ ।

ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਪਿੰਡੋਂ ਬੂਟੇ ਦੀ ਮਾਂ ਆ ਗਈ । ਉਹ ਸੱਠਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਤਗੜੀ ਚੌੜੀ-ਚੱਪੀ ਜੱਟੀ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹ, ਬੂਟੇ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਰਤਾ ਮੋਟੇ ਸਨ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਗਿਜ ਗਿਜ ਕਰਦੀ ਇਕ ਝਿੱਲੀ ਜੇਹੀ ਹਿਲ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਹ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਲੈਣ ਆਈ ਸੀ । ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਬੜਾ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਬੜੀ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਬੂਟਾ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ । ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਤੇ ਯਕੀਨ ਨਾ ਆਇਆ । ਉਸ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਹੁਣ ਬੁਢੇ ਵਾਰੇ ਖੇਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ, ਗਿੱਦੜਾਂ ਤੇ ਸਹਿਆਂ ਨੂੰ ਮੈਥੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟਾ ਹੁੰਦਾ । ਡੱਬੂ, ਚਿਰ ਹੋਇਆ, ਮਰ ਗਿਆ । ਬਸ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਮੇਰੇ ਪੁਤ ਬਾਝੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਬੂਟੇ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ । ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਉਂਗੀ ।”

ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਬੇਬੇ, ਧੰਨ ਭਾਗ ਤੇਰੀ ਕੁੱਖ ਦੇ ਜਿਸ ਬੂਟੇ ਜੇਹਾ ਪੁਤ ਜੰਮਿਆ । ਬੂਟਾ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਨਾਂ ਦੀ ਧੁੰਮ ਪਾ ਦੇਵੇਗਾ । ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਬੁੱਗੀ ਵਿਚ ਲੁਕੋਈ ਬੈਠੀ ਏਂ । ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ । ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਛੇਕੜ ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਤੇਰੀ ਕੁੱਛੜ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ ਕਿ ਇਤਨਾ ਸੂਰਬੀਰ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਦੌੜਨ ਵਾਲਾ ਐ, ਤੇਰਾ ਪੁਤ । ਤੂੰ ਨਾ ਐਵੇਂ ਰੱਟਾ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਵੀਂ । ਐਵੇਂ ਮੁਰਖਾਨਾ ਨਾ ਕਰ । ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਛੱਡ ਜਾ ।”

ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਅਨਸੁਣੀਆਂ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁਤ ਬਾਝੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ । ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੋੜ ਹੋਰਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ । ਸੁਖ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਬੱਗਾ ਸ਼ੇਰ ਜਿਉਂਦਾ ਰਹੇ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਉਂਗੀ ।”

ਪਰ ਜਦੋਂ ਜੱਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਨਾਲ ਬੂਟੇ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਬੂਟਾ ਸਚ-ਮੁਚ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾਂ ਖੱਟੇਗਾ ਤਾਂ ਬੁੱਢੀ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਜਾਣ ਉਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਈ ।

ਬੂਟੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਬੇਬੇ, ਤੂੰ ਸੰਸਾ ਨਾ ਲਾ । ਛੇਤੀ ਮੈਂ ਈ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਜਾਉਂਗਾ ਤੇ ਲੰਡਨ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਜੋ ਮੀਲ ਦੌੜੁੰਗਾ, ਫਿਰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇਰੇ ਪੁਤ ਨੂੰ ਮੰਨ੍ਹਗੀ । ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੁਪਈਏ ਹੀ ਰੁਪਈਏ ਹੋ ਜਾਣਗੇ । ਤੂੰ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ, ਤੇਰੇ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਦੁਖ ਤੋੜ ਦਿਉਂਗਾ । ਇਕ ਵਾਰੀ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਲੰਡਨ ਜਾ ਲੈਣ ਦੇ ।”

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਿੰਡ ਚਲੀ ਗਈ । ਅਸੀਂ ਬੂਟੇ ਲਈ ਬੜੇ-ਜੇਹੇ ਪੈਸੇ ਇੱਕਠੇ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਕੁਝ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰਹਿ ਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਜਾਣ ਆਉਣ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕੇ । ਉਹ ਕੁਝ ਦਿਨ ਜੱਜ ਦੇ ਘਰ ਰਿਹਾ । ਜੱਜ ਦਾ ਬੰਗਲਾ ਆਬਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬਾਜਰੇ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਜੂਹ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਸੀ । ਜੱਜ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਦੁਪਹਿਰਾਂ ਪਿਛੋਂ ਅੰਦਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਤਾਸ ਖੇਡਦੇ ਤੇ ਬੂਟਾ ਬਾਹਰ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਡੁਬਿਆ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ । ਅਸੀਂ ਦੋ ਚਿੱਠੀਆਂ ਘਲੀਆਂ ਸਨ, ਇਕ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਤੇ ਦੂਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਅਸੀਂ ਬੂਟੇ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪਰੋਗਰਾਮ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ।

ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਬੂਟਾ ਲੰਮੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਤੇ ਤਿਰਛੀਆਂ ਉਲਾਂਘਾਂ ਭਰਦਾ ਹੋਇਆ ਡਾਕਖਾਨੇ ਜਾ ਕੇ ਜੱਜ ਦੀ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ । ਫਿਰ ਦੁਪਹਿਰਾ ਢਲਣ ਉਤੇ ਮੰਡੀ ਵਲ ਉਡ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਤਾਸ ਖੇਡਦੇ ਹੋਏ ਜੱਜ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਿਤਰਾਂ ਲਈ ਪਾਨ, ਬਰਫ, ਨਿੰਬੂ, ਸ਼ਕੰਜਬੀ ਆਦਿ ਲੈ ਆਉਂਦਾ । ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਜੋ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਤੱਕਣ ਲਈ ਜੱਜ ਦੇ ਬੰਗਲੇ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਅਨੋਖਾ ਵਚਿੱਤ੍ਰ ਜੀਵ ਹੋਵੇ, ਘਟਦੀ ਗਈ । ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬੂਟੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਅਧਭੁਤ ਤੇ ਚਰਜਾਂ-ਭਰੀ ਛੋਹ ਦਾ ਬੂਰ ਉਡ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੜੇ ਵਾਂਗ ਖਾਲੀ ਖਾਲੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੁਆਲੇ ਰੁੱ ਦੀ ਇਕ ਤੰਦ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

ਤਿੰਨ ਹਫਤੇ ਲੰਘ ਗਏ । ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਇੰਜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਕਈ ਸਾਲ ਲੰਘ ਗਏ ਹੋਣ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਫਰੀਦਕੋਟ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਡਿਊਟੀ ਅਫਸਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚ ਐ । ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਦੇਵੇਗਾ । ਫੇਰ ਸ਼ੈਤ ਕੋਈ ਰਾਹ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਵੇ ।”

ਇਕ ਹਫ਼ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਬੂਟਾ ਫਰੀਦਕੋਟ ਉਸ ਅਦਿਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬੂਟਾ ਪਟਿਆਲੇ ਗਿਆ ਹੈ । ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿਠੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਛੇਕੜ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਏ. ਡੀ. ਕਾਂਗ ਤੱਕ ਪੁਜ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕੀਤਾ ।

ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ । ਮੈਂ ਲਾਹੌਰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰੁਝਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ । ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਿੰਡ ਨਾ ਆ ਸਕਿਆ । ਫਿਰ ਫਸਾਦ ਫੁਟ ਪਏ, ਦੇਸ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੀਕ ਕੋਈ ਖਬਰ ਨਾ ਮਿਲੀ ।

੧੯੪੮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਯੁਨੀਅਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਰਨ ਲਈ ਦੇਸ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਮੈਂ ਉਸ ਦਿਨ ਪਟਿਆਲੇ ਸਾਂ । ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਜਲੂਸ ਸੀ । ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਬੱਘੀ ਵਿਚ ਨਾਲ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਸਨ । ਬਜ਼ਾਰਾਂ, ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਝੰਡੀਆਂ ਲਈ ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਦੇ ਸੁਆਗਤ ਲਈ ਖੜੇ ਸਨ । ਬਾਰੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਤੇ ਛੱਤਾਂ ਉਤੇ ਆਦਮੀ ਤੀਵੀਆਂ ਜੁੜੇ ਖੜੇ ਸਨ । ਭੀੜ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਮੈਂ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਖੜੇ ਤੱਕਿਆ ਜੋ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਬੱਘੀ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰਦੇ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਛੇ ਦੂਧੀਆ ਘੋੜੇ ਖਿਚ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਲਿਸ਼ ਲਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਜ਼ਰਕ ਬਰਕ ਵਰਦੀਆਂ ਪਾਈ ਫੌਜੀ ਬੈਂਡ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਲੰਘੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਜੁ ਉਸਦੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਕੀ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਿਆ ।

ਉਸ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, “ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਪਟੇਲ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਿਹਲ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਣਗੇ” ।

ਮੈਂ ਦਿਲੀ ਮੁੜ ਆਇਆ । ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਦੇ ਸਾਲ ਤੀਕ ਮੈਂ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ । ਪਰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਡਦੀ ਉਡਦੀ ਖਬਰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਉਡੀਕਣਾ ਪਿਆ । ਹਰ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰੀ ਰਖਦਾ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਏ. ਡੀ. ਕਾਂਗ ਨੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਪਿੰਡੋਂ ਆਉਣ ਜਾਣ ਨਾਲ ਵਕਤ ਤੇ ਰੁਪਈਏ ਪੈਸੇ ਦੇ ਫਾਲਤੂ ਖਰਚ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਇਹੋ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਟਿਆਲੇ ਕੋਈ ਨਿੱਕੀ ਮੋਟੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਏ । ਪਹਿਲੀ ਫੁਰਸਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ । ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਦੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਦੌੜਾਂ ਵਿਚ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਜਚ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਮੋਤੀ ਮਹਲ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲੱਸੀ-ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਦਰਬਾਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨੌਕਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਜ਼ੀਫਾ ਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬਸ ਇਕ ਸਟੂਲ ਤੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣ, ਲੰਮੇ ਪਏ ਰਹਿਣ ਤੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣ ਫਿਰਨ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪਿੰਡ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਆਈ । ਪਰ ਬੂਟਾ ਜੋ ਨਿਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਢਿਲ ਤੋਂ ਹੁਣ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝਾ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, “ਬੇਬੇ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਲੰਡਨ ਹੋ ਆਵਾਂ ਫਿਰ ਤੇਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਸਰਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਦਿਉਂਗਾ । ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਤੌੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ । ਬਸ ਹੁਣ ਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਐ । ਰਤਾ ਕੁ ਸਬਰ ਦਾ ਘੁਟ ਭਰ ।”

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਸ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡਲੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਬੁੱਢੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਲਾਰੀ ਦੇ ਲੜ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ ਤੇ ਪਿੰਡ ਮੁੜ ਗਈ ।

ਬੂਟਾ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਉਤੇ ਜੰਮਿਆ ਰਿਹਾ । ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਬੈਠਾ ਬੈਠਾ ਅੱਕ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਬਜ਼ਾਰ ਜਾਂ ਨੇੜੇ ਦੀ ਮੰਡੀ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣ ਲਈ ਟਿਡ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਈ ਕਈ ਘੰਟੇ ਘੁੰਮਣ ਫਿਰਨ ਪਿਛੋਂ ਮੁੜਦਾ । ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਡੰਗਰਾਂ ਦੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ਤੇ ਤਰਕਾਲੀਂ ਮੁੜਿਆ । ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਲੱਸੀ-ਖਾਨੇ ਦੇ ਅਫਸਰ ਤੀਕ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਪੁੱਜੀ ਤੇ ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਉਚੇ ਅਫਸਰਾਂ ਤੀਕ ਵੀ

ਗੱਲ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਬੂਟੇ ਦੀ ਪੋਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਝਿੜਕਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਝਾੜ ਝੰਬ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਦੱਸੇ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ। ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਟਿੱਕਾ ਲਗ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਦੌੜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਘੱਲਿਆ ਜਾਏਗਾ।

ਇਸ ਵਾਕਏ ਨਾਲ ਬੂਟਾ ਸਹਿਮ ਗਿਆ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਡਿਊਟੀ ਉਤੇ ਚੇਤੰਨ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ।

ਇਕ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਮੁਕਦਮੇਂ ਵਿਚ ਗੁਆਹੀ ਦੇਣ ਲਈ ਪਟਿਆਲੇ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕਚਹਿਰੀ ਭੁਗਤ ਕੇ ਥਕਿਆ ਹੁਟਿਆ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਤਾਂਗੇ ਜਾਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਖੜਾ ਸਾਂ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਦੂਰੋਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਕ ਸਾਈਕਲ ਰਿਕਸ਼ਾ ਆਉਂਦੀ ਤੱਕੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਸੌਟੀ ਟੇਕਦੀ ਤੁਰੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦ ਰਿਕਸ਼ਾ ਨੇੜੇ ਆਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਉਹ ਨਵੀਂ ਖਾਕੀ ਨਿੱਕਰ ਤੇ ਪੈਰੀਂ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਹੋਏ ਕਾਲੇ ਬੂਟ ਪਾਈ ਤੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਮੂੰਗੀਆ ਰੰਗ ਦੀ ਪੱਗ ਬੱਠੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਈ। ਰਿਕਸ਼ਾ ਖੜੋ ਗਈ।

“ਬੂਟਾ ਬਈ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘਾਂ, ਕਿਹੋ ਜੇਹਾ ਹਾਲ ਐ ਤੇਰਾ ?” ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ।

“ਬਸ ਜੀ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਐ, ਥੋੜੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਐ, ਠੀਕ ਆਂ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਹੁਣ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਗਰਮੀ ਕਰਕੇ ਚੈਲ ਗਏ ਹੋਏ ਨੇ, ਜਦ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋ ਜਾਊ। ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਐ, ਬਸ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਂ ਮੇਰਾ ਈ ਐ... ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੱਸੂ 'ਚ ਦੌੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਟੀਮ ਲੰਡਨ ਜਾ ਰਹੀ ਐ। ਪੱਕੀ ਆਸ ਹੈ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਦੁਣ ਲੈਣਗੇ ਤੇ ਭੇਜ ਦੇਣਗੇ।” ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਰਿਕਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਬੈਠਾ ਹੈ।

ਬੁਢੀ ਨੇ ਵਡਾ ਹੌਕਾ ਭਰਿਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, “ਵੇ ਪੁਤਰਾ, ਮੇਰਾ ਬੂਟਾ ਤਾਂ ਸੁਖ ਨਾਲ ਉਡਾਰੂ ਪੰਛੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਏ ਖਾਣੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ। ਬਸ ਏਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਕੜ ਦੇ ਟੂਲ ਤੇ ਬੰਨ੍ਹ

ਕੇ ਬਿਠਾਲ ਦਿਤਾ। ਏਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ 'ਚ ਤਾਂ ਬਿਜਲੀ ਸੀ ਬਿਜਲੀ !
ਬਸ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਇਸ ਦੇ ਪੱਟੀ ਤੇ ਪਿੰਜਣੀਆਂ ਦਾ ਲਹੂ ਗੌਡਿਆ
'ਚ ਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਐ । ਦੇਖੀਂ ਰਤਾ ਏਸ ਦੇ ਗੱਡੇ ਕਿਵੇਂ ਪਏ ਨੇ, ਹਾਏ
ਨੀ ਅੰਮੜੀਏ ।”

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਬੁੱਢੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਮੁਕੀਆਂ
ਮਾਰੀਆਂ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿਪ ਤਿਪ ਹੰਝੂ ਡਿਗਣ ਲੱਗੇ ਤੇ
ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਹਾਏ ਨੀ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਜਾਨੀ ਆਂ,
ਉਥੇ ਡਾਕਟਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਏ ਲਾਉਂਗਾ ।”

ਮੈਂ ਬੂਟੇ ਵਲ ਤਕਿਆ । ਉਸ ਦੇ ਢਾਲ ਵਰਗੇ ਗੱਡੇ ਹੁਣ ਪਾਈਆਂ
ਵਾਂਗ ਫੁਲੇ ਫੁਲੇ ਸਨ । ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਕ ਅਪਾਹਜ
ਵਾਂਗ ਬੈਠਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕਾਲਜੇ ਵਿਚ ਇਕ ਚੀਸ ਜੇਹੀ ਉਠੀ।

ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਲ ਆਪਣੀਆਂ ਜਨੌਰਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੇਰੂ ਰੰਗੇ ਡੋਰੇ ਫੁਟਕੀਆਂ ਵਾਂਗ ਤਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਚਾਨਚਕ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਸ਼ਾ ਦੀ ਇਕ ਕਿਰਣ ਮਘ ਉਠੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹ ਸੱਜਰੀ
ਵਾਹੀ ਸਿਆੜ ਵਾਂਗ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ ਤੇ ਉਸ ਆਖਿਆ, ‘ਡਾਕਟਰ ਬਿਜਲੀ ਦੇ
ਸੁਇਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਇਲਾਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਅੱਠ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ
ਰਾਜ਼ੀ ਬਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ ਤੇ ਫੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਦੌੜਨ ਲਗਾਂਗਾ । ਇਸ
ਪਿਛੋਂ ਜੀ ਮੈਂ ਲੰਡਨ ਜਾਉਂਗਾ ਤੇ ਸੈਂ ਮੀਲ ਦੌੜ ਵੌੜਾਂਗਾ... ’

ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਤਕਿਆ । ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਆਸ਼ਾ ਦੀ ਕਿਰਨ ਨਾਲ
ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਆਸ਼ਾ ਜੋ ਮ੍ਰਿਗਤਿਸ਼ਨਾ ਵਾਂਗ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ
ਇਕ ਮਾਰੂ ਥਲ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਥਲ ਤੀਕ ਭਟਕਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਲਈ ਫਿਰਦੀ ਸੀ।
ਛੇਕੜ ਹੁਣ ਉਹ ਇਕ ਬੱਕੇ ਵੁਟੇ ਹਿਰਨ ਵਾਂਗ ਡਿਗ ਪਿਆ ਸੀ ਪਰ ਜਿਸ
ਨੂੰ ਹੁਣ ਵੀ ਦੁਮੇਲ ਉਤੇ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਪਾਲੀ ਦਾ ਝੋਲਾ ਭਰਮਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਰਿਕਸ਼ਾ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰਦੀ ਹੋਈ ਚਲੀ ਗਈ । ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੀਕ
ਉਥੇ ਖੜਾ ਮਾਂ ਪੁਤ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਦ ਤੀਕ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਦੂਰ ਸੜਕ ਦੇ
ਮੌੜ ਤੋਂ ਭੌਂ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਨਾ ਹੋ ਗਏ ।

* * * * *